LEON LEYSON

CU MARILYN J. HARRAN SI ELISABETH B. LEYSON

UN BĂIAT PE LISTA LUI SCHINDLER

Povestea imposibilului
care a devenit posibil...
pe lista lui Schindler

LEON LEYSON
cu MARILYN J. HARRAN și ELISABETH B. LEYSON

UN BĂIAT PE LISTA LUI SCHINDLER

POVESTEA IMPOSIBILULUI CARE A DEVENIT POSIBIL...
PE LISTA LUI SCHINDLER

editura rao

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
LEYSON, LEON
Un băiat pe lista lui Schindler / Leon Leyson; trad.: Lingua Connexion. - Bucureşti: Editura RAO, 2014
ISBN 978-606-609-683-6

I. Lingua Connexion (Bucureşti) (trad.)

821.162.1-31=135.1

Editura RAO
Str. Bârgăului, nr. 9–11, sector 1, Bucureşti, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

LEON LEYSON
CU MARILYN J. HARRAN ŞI ELISABETH B. LEYSON
The Boy on the Wooden Box
Copyright © Estate Leon Leyson, 2013
Publicat prin aranjament cu Atheneum Books For Young Readers,
o filială a Simon & Schuster Childrens Publishing Division
Toate drepturile rezervate

Nicio parte din această carte nu poate fi reprodusă sau transmisă în nicio formă şi prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv prin înregistrare, fotocopiere sau oricare alt gen de stocare informaţională, fără permisiunea în scris a editorului

Drepturile de autor pentru fotografiile de la începutul capitolelor © Jamie Hayden, 2013 Drepturile de autor pentru hartă © Drew Willis
Fotografiile de la p. 211 (sus) şi p. 215 (stânga jos) de Adrienne Helitzer, prin bunăvoinţa *Schindler's Legacy*; p. 217 (sus), de Jeanine Hill, prin bunăvoinţa Universităţii Chapman; p. 217 (jos), prin bunăvoinţa lui Nancy Chase
Toate celelalte fotografii, prin bunăvoinţa lui Elisabeth B. Leyson

Traducere din limba engleză
LINGUA CONNEXION

© Editura RAO, 2014
pentru versiunea în limba română

2014

ISBN 978-606-609-683-6

Pentru fraţii mei, Tsalig şi Hershel,
dar şi pentru toţi fiii şi fiicele, surorile şi fraţii,
părinţii şi bunicii care au pierit în Holocaust.

Şi

pentru Oskar Schindler, ale cărui fapte nobile
au salvat „o lume întreagă".

LEON LEYSON

DENMARK
Bremerhaven
Berlin
GERMANY
Wetzlar
Prague
Brünnlitz
POLAND
Prewar borders shown
Salzburg
AUSTRIA

LATVIA
LITHUANIA
EAST PRUSSIA
U.S.S.R.
Narewka
Warsaw
POLAND
Auschwitz
Kraków
Plaszów
CZECHOSLOVAKIA
HUNGARY
ROMANIA

PROLOG

Trebuie să recunosc, aveam palmele ude şi mă durea stomacul. Aşteptasem răbdător la coadă, dar asta nu înseamnă că nu eram agitat. Era rândul meu să îi strâng mâna celui care îmi salvase viaţa de atât de multe ori... dar asta se întâmplase cu mulţi ani în urmă. Acum mă întrebam dacă avea să mă mai recunoască.

În acea zi de toamnă din 1965, pe drum spre aeroportul din Los Angeles, mi-am spus că s-ar putea ca bărbatul pe care urma să îl întâlnesc să nu îşi mai amintească de mine. Trecuseră douăzeci de ani de când îl văzusem ultima dată, iar acea întâlnire avusese loc pe un alt continent şi în împrejurări cu totul diferite. Eram pe atunci un băiat de cincisprezece ani, flămând şi

sfrijit, de statura unui copil de zece ani. Acum eram un bărbat în toată firea, în vârstă de treizeci şi cinci de ani. Eram căsătorit, aveam cetăţenie americană, eram veteran de război şi profesor. În timp ce alţii înaintau pentru a-l întâmpina pe oaspetele nostru, eu am rămas mai în spate. La urma urmei, eram cel mai tânăr din grup şi era firesc ca cei mai în vârstă să se afle în faţa mea. Ca să fiu sincer, voiam să amân cât mai mult dezamăgirea ca cel căruia îi datoram atât de multe să nu îşi amintească de mine.

În loc să fiu dezamăgit, m-am simţit euforic, încălzit de zâmbetul şi de cuvintele lui:

– Ştiu cine eşti, îmi spuse el, având o strălucire în ochi. Tu eşti micul Leyson.

Ar fi trebuit să ştiu că Oskar Schindler nu m-ar fi dezamăgit niciodată.

În ziua regăsirii noastre, lumea încă nu ştia despre Oskar Schindler, nici despre eroismul lui din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Dar noi, cei din aeroport, ştiam. Noi şi alţi peste o mie de oameni îi datoram viaţa. Am supravieţuit Holocaustului datorită riscurilor uriaşe asumate de Schindler, mitelor şi înţelegerilor

secrete pe care le intermediase ca să ne țină pe noi, muncitorii lui evrei, departe de camerele de gazare de la Auschwitz. Ca să ne salveze, și-a folosit mintea, inima, averea și șmecheriile lui incredibile. I-a întrecut în istețime pe naziști, pretinzând că eram indispensabili efortului de război, deși știa că mulți dintre noi, inclusiv eu, nu aveam niciun fel de îndemânări folositoare. De fapt, nu ajungeam la butoanele mașinii pe care trebuia să o acționez decât stând pe o cutie de lemn. Cutia aceea îmi dădea șansa să par util, să rămân în viață.

Eram un supraviețuitor neverosimil al Holocaustului. Nu aveam nimic de partea mea, toate îmi stăteau împotrivă. Eram doar un băiat – nu cunoșteam pe nimeni, nu știam să fac nimic. Dar aveam un lucru favorabil mie care întrecea orice altceva: Oskar Schindler credea că viața mea era valoroasă. Credea că merită să fiu salvat, chiar dacă șansa la viață pe care mi-o dădea îi punea în pericol propria viață. Acum este rândul meu să fac tot ce pot pentru el, să vorbesc despre acel Oskar Schindler pe care îl știam. Sper că va deveni o parte din amintirile voastre, așa cum am fost și eu mereu o parte din amintirile lui. Aceasta este și povestea

vieții mele, dar și a felului în care viața mea s-a intersectat cu a lui. Pe parcursul ei, vă voi prezenta și familia mea. Și ei și-au riscat viața ca să mă salveze. Chiar și în cele mai grele clipe, m-au făcut să simt că sunt iubit și că viața mea este importantă. Și ei sunt eroi pentru mine.

Am alergat la râu desculț, peste pajiște. Odată ce am ajuns printre copaci, mi-am aruncat hainele, m-am agățat de creanga mea preferată, care atârna destul de jos, m-am legănat deasupra apei și mi-am dat drumul.

O aterizare perfectă!

Plutind pe apă, am auzit o plescăitură și apoi încă una, când doi dintre prietenii mei au sărit după mine. Curând am ieșit din apă și ne-am întrecut până la crengile preferate, după care am luat-o de la capăt. Când tăietorii de lemne care munceau în amonte ne-au amenințat că ne strică distracția, trimițând buștenii proaspăt tăiați în aval către moară, ne-am adaptat repede,

alegând să facem pluta, fiecare pe buşteanul lui, privind la lumina soarelui care se strecura prin bolta de stejari, molizi şi pini.

Oricât de des repetam aceste lucruri, nu mă plictiseam niciodată de ele. Uneori, în zilele acelea fierbinţi de vară, purtam slip, cel puţin atunci când credeam că vor fi şi adulţi prin preajmă. Dar de obicei nu purtam nimic.

Faptul că mama îmi interzisese să mai merg la râu făcea ca escapadele mele să fie şi mai palpitante.

La urma urmei, nici nu ştiam să înot.

Iarna, râul era la fel de distractiv. Fratele meu mai mare, Tsalig, m-a ajutat să fac nişte patine din tot felul de materiale ciudate, rămăşiţe de metal aduse de la bunicul nostru, fierarul, şi vreascuri din stiva de lemne de foc. Am construit patinele cu inventivitate. Erau primitive şi stângace, dar funcţionau! Eram micuţ, dar rapid; îmi plăcea să mă întrec cu băieţii mai mari pe gheaţa plină de dâmburi. Odată, David, un alt frate de-al meu, a patinat pe o gheaţă subţire şi gheaţa a cedat. A căzut în râul îngheţat. Din fericire, apa nu era adâncă. L-am ajutat să iasă şi am fugit acasă să ne schimbăm de hainele ude leoarcă şi să ne uscăm lângă vatră. Odată încălziţi

și uscați, ne-am întrecut din nou până la râu pentru o nouă aventură.

Viața părea o călătorie nesfârșită, lipsită de griji.

Așadar, nici cele mai înspăimântătoare basme nu m-ar fi putut pregăti pentru monștrii pe care aveam să îi înfrunt câțiva ani mai târziu, pentru scăpările ca prin urechile acului sau pentru eroul care avea să îmi salveze viața, deghizat și el în monstru. Primii ani nu m-au avertizat nicicum despre ce avea să urmeze.

Numele meu este Leib Lejzon, deși acum sunt cunoscut drept Leon Leyson. M-am născut la Narewka, un sat din nord-estul Poloniei, de lângă Białstok, nu departe de granița cu Belarus. Strămoșii mei locuiseră acolo generații la rând; de fapt, mai bine de două sute de ani.

Părinții mei erau oameni cinstiți și harnici, care nu se așteptau niciodată la ceva ce nu era câștigat prin muncă. Mama, Chanah, era cea mai mică dintre cei cinci copii ai familiei ei, două fete și trei băieți. Pe sora ei mai mare o chema Shaina, care înseamnă „frumoasă" în idiș. Mătușa era într-adevăr frumoasă; mama nu era, iar acest lucru se simțea în felul în care se purtau cu toții cu ele, inclusiv părinții lor. Desigur că aceștia își

iubeau fetele, dar pe Shaina o considerau prea frumoasă pentru munca fizică; pe mama mea, nu. Îmi amintesc când îmi povestea mama că trebuia să care găleți cu apă pentru muncitorii de la câmp. Era cald; apa era grea, dar această însărcinare s-a dovedit norocoasă pentru ea – ca și pentru mine. Pe aceste câmpuri l-a văzut mama pentru prima oară pe viitorul ei soț.

Deși tata a fost cel care a început să o curteze, căsătoria lor trebuia să fie aranjată de părinți ori cel puțin așa trebuia să pară. Acesta era obiceiul acceptat la acea vreme în Europa de Est. Din fericire, părinții lor erau mulțumiți de atracția reciprocă dintre copii. Curând, cei doi s-au căsătorit; mama avea șaisprezece ani, iar tata, Moshe, avea optsprezece.

Pentru mama, viața de cuplu se asemăna mult cu viața trăită alături de părinți. Își petrecea zilele muncind în gospodărie, făcând mâncare și îngrijind familia, dar în loc de părinți și de frați, avea acum grijă de soț și de copii.

Fiind mezinul, nu o aveam prea des doar pentru mine, așa că unul dintre momentele mele preferate era atunci când frații și sora mea erau la școală și femeile

din vecini veneau în vizită. Stăteau în jurul vetrei, împletind sau făcând perne din pene de gâscă. Mă uitam la ele cum adunau penele şi le îndesau în feţele de pernă, scuturându-le uşor ca să se aşeze uniform. Inevitabil, mai scăpau o parte din ele. Cădea în sarcina mea să strâng micile pene care pluteau ca fulgii prin aer. Mă întindeam după ele, dar îmi scăpau mereu printre degete. Din când în când, aveam noroc să prind un pumn întreg de pene, iar vecinele îmi răsplăteau efortul cu râsete şi aplauze. Era o treabă grea să jumuleşti gâştele, aşa că fiecare pană era preţioasă.

Abia aşteptam să o aud pe mama schimbând poveşti cu prietenele ei şi, uneori, chiar şi câteva bârfe de prin sat. Atunci vedeam o latură diferită a ei, mai liniştită şi mai relaxată.

Aşa ocupată cum era, găsea întotdeauna timp să ne arate dragostea ei. Cânta pentru noi, copiii, şi avea grijă să ne facem temele. Odată, pe când stăteam singur la masă, învăţând la aritmetică, am auzit un foşnet în spatele meu. Eram atât de concentrat la ce studiam, că nu auzisem când intrase mama şi începuse să gătească. Eram surprins, fiindcă nu era ora mesei.

Apoi mi-a pus în față o farfurie cu scrob, făcut doar pentru mine. Mi-a spus:

– Ești un băiat atât de bun, meriți ceva special!

Încă mai simt satisfacția care m-a copleșit în clipa aceea. O făcusem mândră pe mama.

Tata a fost mereu hotărât să ne ofere o viață bună. A văzut un viitor mai frumos în munca la fabrică decât în tradiția familiei, fierăria. Curând după nuntă, a început să lucreze ca ucenic mașinist într-o fabrică mică care producea sticle de toate mărimile, executate manual. Acolo a învățat tata să facă matrițe pentru sticle. Mulțumită hărniciei, a îndemânării înnăscute și a hotărârii sale, a fost deseori promovat. Odată, proprietarul fabricii l-a ales pe tata să participe la un curs de avansați pentru proiectarea uneltelor, în orașul Białystok, aflat în apropiere. Mi-am dat seama atunci că este o ocazie importantă fiindcă și-a cumpărat o jachetă nouă. În familia noastră nu se cumpărau prea des haine noi.

Fabrica de sticlă a prosperat, iar proprietarul a decis să extindă afacerea și să o mute la Cracovia, un oraș înfloritor aflat la aproximativ 560 de kilometri la nord-vest de Narewka. Lucrul acesta a provocat un

mare clocot în satul nostru. Pe vremea aceea, se întâmpla rareori ca tinerii sau oricine altcineva să părăsească locul natal. Tata a fost unul dintre puținii angajați care s-au mutat odată cu fabrica. Inițial, tata trebuia să plece singur. Când urma să avem destui bani, avea să ne aducă pe toți la Cracovia. A durat câțiva ani ca să adune suficienți bani și să găsească o locuință potrivită pentru noi toți. Între timp, tata venea acasă o dată la șase luni ca să ne vadă.

Eram prea mic ca să îmi amintesc când anume a plecat tata din Narewka pentru prima dată, dar țin minte când s-a întors pentru câteva zile. Știa tot satul când a ajuns. Tata era un bărbat înalt și arătos, care se mândrea mult cu înfățișarea lui. Îi plăcea ținuta mai formală a bărbaților din Cracovia și în timp și-a cumpărat câteva costume elegante. De câte ori venea în vizită, purta un costum frumos, cămașă și cravată. Asta stârnea vâlvă printre săteni, obișnuiți cu îmbrăcămintea simplă și largă de țăran. Ceea ce nu știam eu era că acele costume aveau să ne salveze viața în anii grei ce au urmat.

Vizitele tatei păreau o sărbătoare. Totul era diferit când el era acasă. În zilele obișnuite, mesele nu erau

prea festive, dat fiind că mama avea atâtea de făcut pentru mine şi fraţii mei. Dar era altfel când venea tata acasă. Stăteam în jurul mesei, cu vesela pusă dinainte. Erau mereu mai multe ouă la micul dejun şi ceva mai multă carne la cină. Ascultam istorisirile lui despre viaţa de la oraş, fermecaţi de poveştile despre dichisurile moderne precum instalaţiile interioare de apă şi tramvaiele, lucruri pe care abia ni le puteam imagina. Noi, fraţii, Hershel, Tsalig, David şi cu mine, ne comportam cât puteam mai bine. Ne întreceam pentru atenţia tatei, dar ştiam că preferata lui era Pesza, sora noastră. Probabil nu era chiar atât de surprinzător, fiindcă era singura fată dintr-o familie de băieţi gălăgioşi. Ţin minte că, ori de câte ori se isca vreo ceartă între noi, nu era niciodată din vina Peszei, deşi ar fi putut fi. Când o tachinam prea mult, tata intervenea şi ne certa. Pesza avea părul lung şi blond, iar mama i-l împletea în cozi groase. Ea o ajuta pe mama la treburile casei şi era tăcută şi ascultătoare. Înţeleg de ce tata o prefera pe ea.

Deseori, tata ne aducea cadouri din marele oraş. Pe cutiile cu bomboane erau poze cu clădiri istorice şi cu bulevardele mărginite de copaci din Cracovia. Mă

uitam îndelung la ele, încercând să-mi imaginez cum ar fi să trăiești într-un loc atât de fermecător.

Ca mezin, toate lucrurile mele erau la mâna a doua: cămășile, pantofii, pantalonii și jucăriile. Într-una dintre vizitele sale, tata ne-a adus în dar serviete pentru copii. I-am văzut pe frații mei cu ele și m-am gândit că iar va trebui să aștept ca unul dintre ei să mi-o cedeze pe a lui. Mi se părea foarte nedrept. De data aceasta însă, mă aștepta o surpriză. Într-una dintre serviete se afla o servietă mai mică, numai bună pentru mine. Am fost atât de fericit!

Deși vizitele lui durau doar câteva zile, tata își făcea mereu timp să stea numai cu mine. Nimic nu mă bucura mai mult decât să merg cu el acasă la părinții lui, în timp ce prietenii îl salutau pe drum. Întotdeauna mă ținea de mână și se juca cu degetele mele. Era ca un semn secret al nostru, care arăta cât de mult își iubea mezinul.

Hershel era fratele cel mai mare; apoi venea Betzalel, căruia i se spunea Tsalig; sora mea, Pesza; fratele meu, David; apoi eu. Îl vedeam pe Hershel ca pe Samson din Biblie. Era masiv, puternic și arătăgos. Părinții mei spuneau că era o belea. În anii adolescenței sale, se

răzvrătea și refuza să mai meargă la școală. Voia să facă ceva „folositor". La vremea aceea, tata muncea deja în Cracovia, așa că părinții noștri au decis să îl trimită acolo și pe Hershel. Nu știam ce să cred despre asta. Mi-a părut rău că pleacă, dar a fost și o ușurare. Fusese un motiv de îngrijorare pentru mama și, așa mic cum eram, înțelegeam că e mai bine pentru Hershel să fie lângă tata. Hershel prefera viața de la oraș și rareori venea cu tata să ne viziteze.

Dacă Hershel era dur și încăpățânat, fratele meu Tsalig era opusul lui în multe privințe. Tsalig era blând și bun. Deși era cu șase ani mai mare și avea toate motivele să aibă aere de superioritate față de mine, fratele cel mic, nu a făcut-o niciodată. De fapt, nu-mi amintesc să mă fi tratat vreodată ca pe bătaia de cap care probabil eram. Mă lăsa chiar să merg după el în excursiile lui prin oraș. Priceput la toate, Tsalig era pentru mine ca un supererou. Părea că poate face orice. Odată, a construit un aparat de radio folosind cristale în loc de electricitate, ca să prindă transmisiuni din Varșovia, Białystok și chiar Cracovia. A realizat tot aparatul, inclusiv cutia în care era pus echipamentul,

apoi a găsit o cale de a face o antenă dintr-o sârmă lungă pentru a prinde semnal. Mi s-a părut ceva magic când Tsalig mi-a dat căştile şi l-am auzit pe celebrul trâmbiţaş din Cracovia sunând din corn la ora prânzului, la sute de kilometri depărtare.

Fratele meu David, mai mare decât mine cu doar un an, îmi era cel mai apropiat prieten. Ţin minte când îmi spunea că, atunci când eram bebeluş şi plângeam, el obişnuia să mă legene. Eram deseori împreună. Cu toate acestea, una dintre distracţiile lui preferate era să mă tachineze. Uneori eram aşa de frustrat de şmecheriile lui, încât îmi dădeau lacrimile. Odată, când mâncam tăiţei, mi-a spus că aceştia erau de fapt viermi. A ţinut-o pe a lui şi a rămas extrem de serios până m-a convins. Îmi venea să vărs, iar David hohotea de râs. În scurt timp eram din nou cei mai buni prieteni... până când David găsea o altă cale să mă sâcâie.

În Narewka trăiau aproape o mie de evrei. Abia aşteptam să merg la slujbele de la sinagogă cu bunicii din partea mamei, de care eram deosebit de apropiat. Îmi plăcea să aud cum răsună rugăciunile în clădire. Rabinul începea slujba cu o voce puternică şi vibrantă, care

se împletea curând cu vocile congregației. La fiecare câteva minute, ridica glasul cât citea un rând sau două, indicându-le tuturor unde să se uite în cartea de rugăciuni. În restul timpului, fiecare enoriaș era pe cont propriu. Ne simțeam ca și cum am fi fost o singură ființă, dar în același timp simțeam că fiecare dintre noi avea o legătură personală cu Dumnezeu. Bănuiesc că unui privitor din afară i s-ar fi părut ciudat, dar nouă ni se părea perfect. Uneori, când un polonez creștin voia să descrie un eveniment haotic, spunea: „Era ca o adunare evreiască". În acele vremuri de pace, un astfel de comentariu nu era ostil, ci o afirmație despre cât de ciudați le păream celor de alte rituri religioase.

În cea mai mare parte, creștinii și evreii trăiau laolaltă armonios în Narewka, deși am aflat destul de devreme că îmi cam forțam norocul plimbându-mă pe străzi în felul meu obișnuit, lipsit de griji, în Săptămâna Mare dinaintea Paștelui. Acelea erau singurele zile când vecinii noștri creștini se purtau altfel cu noi, ca și cum evreii ar fi devenit deodată dușmanii lor. Chiar și unii colegi îmi deveneau adversari. Mă bombardau cu pietre și îmi puneau porecle crude și jignitoare, precum

„ucigaşul lui Hristos". Nu prea înţelegeam lucrurile acestea, fiindcă ştiam că Iisus trăise cu multe secole în urmă, însă personalitatea mea nu conta prea mult în comparaţie cu identitatea mea de evreu; iar pentru cei care păreau să ne urască nu avea importanţă în ce perioadă trăia un evreu: evreul era evreu şi fiecare dintre ei era responsabil pentru moartea lui Iisus. Din fericire, animozitatea dura doar câteva zile pe an, iar în general evreii şi creştinii coexistau paşnic în Narewka. Desigur, existau mereu excepţii. Femeia care locuia vizavi de noi arunca cu pietre după mine şi după prietenii mei evrei doar pentru că mergeam pe trotuarul din faţa casei sale. Poate credea că însăşi apropierea unui evreu aducea ghinion. M-am învăţat apoi să traversez când mă apropiam de casa ei. Alţi vecini erau mult mai de treabă. Familia care locuia alături, de pildă, ne invita în fiecare an de Crăciun ca să vedem bradul împodobit.

În linii mari, Narewka anilor 1930 era un loc destul de idilic în care să copilăreşti. De vineri de la apus şi până sâmbătă la apus, evreii ţineau Sabatul. Îmi plăcea tăcerea care se lăsa după ce se închideau magazinele şi prăvăliile – era o pauză binevenită după rutina celorlalte

zile din săptămână. După slujba de la sinagogă, oamenii stăteau pe verandă, pălăvrăgind și mâncând semințe de bostan. Când mă vedeau trecând, mă puneau deseori să le cânt, fiindcă știam multe cântece și eram admirat pentru vocea mea, onoare pe care am pierdut-o când am devenit adolescent și mi s-a schimbat vocea.

Din septembrie până în mai, mergeam dimineața la școala normală și după-amiaza la *heder*, școala evreiască. Acolo trebuia să învăț ebraica și să studiez Biblia. Aveam un avantaj față de colegii de la școală, fiindcă învățasem de la frații mei, imitându-i când își făceau tema pentru *heder* chiar dacă nu înțelegeam ce învățau. Părinții mei m-au înscris la *heder* la vârsta de cinci ani.

În Polonia predominant era romano-catolicismul, iar religia ocupa un loc important în școala normală la care mergeam. Când colegii mei catolici își recitau rugăciunile, noi, evreii, trebuia să stăm în picioare și să păstrăm liniștea. Mai ușor de zis decât de făcut; de multe ori ne certau fiindcă încercam să strecurăm vreo șoaptă sau să dăm câte un ghiont șugubăț atunci când trebuia să stăm neclintiți ca statuile. Era riscant să te porți urât, fiindcă profesorul nostru ne pâra numaidecât

părinților. Uneori, mama știa că am dat de belea la școală încă dinainte să ajung după-amiaza acasă! Mama nu mă bătea niciodată, dar avea un fel anume de a-mi arăta că o nemulțumisem. Nu prea îmi plăcea sentimentul acela, așa că încercam, în cea mai mare parte a timpului, să fiu cuminte.

Odată, vărul meu Yossel l-a întrebat pe profesor dacă își putea schimba numele în Jósef, ca omagiu pentru Jósef Pilsudski, un erou național al Poloniei. Profesorul i-a spus că un evreu nu are voie să aibă un prenume polonez. Nu îmi dădeam seama de ce ar fi vrut vărul meu să își schimbe numele idiș – care în engleză este Joseph – cu varianta acestuia în poloneză, dar riposta profesorului nu m-a surprins. Pur și simplu așa era viața.

La vecinul meu Lansman, croitorul, era a doua mea casă. Mă fascina felul în care stropea hainele pe care le călca cu picături mici și regulate direct din gură... Îmi plăcea să le vizitez familia – erau el, soția și cei patru fii ai lui, care erau cu toții croitori pricepuți. Cântau în timp ce munceau, iar seara stăteau împreună și cântau din gură și din instrumente. Am fost

şocat când fiul lor cel mic, sionist, a decis să plece de acasă în îndepărtata Palestină. De ce ar fi plecat atât de departe de familie, renunţând să mai muncească şi să cânte alături de ei? Acum îmi dau seama însă că decizia aceea i-a salvat viaţa. Mama, tatăl şi fraţii lui au murit cu toţii în Holocaust.

În Narewka lipseau majoritatea lucrurilor pe care azi le considerăm necesare. Străzile erau pavate cu bolovani sau nu erau pavate deloc; cele mai multe clădiri erau construite din lemn şi aveau doar un etaj; oamenii mergeau pe jos sau călătoreau călare ori cu căruţă cu cai. Încă îmi mai amintesc momentul în care a ajuns la noi minunea electricităţii, în 1935. Aveam şase ani. Fiecare gospodărie trebuia să decidă dacă să treacă la curent electric sau nu. După lungi discuţii, părinţii mei au luat decizia îndrăzneaţă de a aduce în casă noua invenţie. Un singur fir ducea la o dulie instalată în mijlocul tavanului. Părea incredibil că în locul lămpii cu cherosen aveam acum un glob de sticlă deasupra capului, la lumina căruia puteam citi toată seara. Trebuia doar să tragem de fir ca să îl aprindem sau să îl stingem. Ori de câte ori credeam că părinţii nu mă văd, mă urcam pe scaun

și trăgeam de fir, doar ca să văd cum se aprinde lumina și cum dispare apoi ca prin minune. Extraordinar.

În ciuda miracolului electricității, în celelalte privințe Narewka rămăsese la fel cum fusese de secole întregi. Nu aveam instalație de apă în casă, iar in timpul iernilor geroase învățasem să amân mersul la toaletă cât de mult posibil. Casa noastră avea o cameră mare care servea drept bucătărie, sufragerie și cameră de zi – toate la un loc – și un dormitor. Intimitatea, așa cum o cunoaștem astăzi, ne era complet străină. Aveam un singur pat în care dormeam cu toții, eu, mama, sora și frații mei.

Aduceam apă de la fântâna din curte – lăsam o găleată în jos până când auzeam o plescăitură, apoi învârteam roata până când ajungea înapoi sus, plină cu apă. Era o provocare să nu verși prea multă apă atunci când târai găleata de la fântână până în casă. Erau necesare câteva drumuri pe zi pentru câtă apă ne trebuia, așa că era un du-te-vino continuu la fântână. Eu adunam și ouăle, stivuiam lemnele tăiate de Tsalig, ștergeam vesela spălată de Pesza și făceam diverse drumuri pentru mama. În cele mai multe zile, eu eram cel

care mergea la hambarul bunicului pentru a aduce o cană cu lapte de la vaca lui.

Satul nostru, aflat la marginea Pădurii Białowieża, era alcătuit din fermieri și fierari, măcelari și croitori, profesori și negustori. Eram un popor agrar, nesofisticat, dar destoinic, atât evreii, cât și creștinii; viața noastră gravita în jurul familiei, al sărbătorilor religioase și al sezoanelor de semănat și de cules.

Aceia dintre noi care eram evrei vorbeam idiș acasă, poloneză la școală și ebraică la școala religioasă sau la sinagogă. Am învățat și germana de la părinți. S-a dovedit mai târziu că germana avea să ne fie mai de folos decât ne-am fi putut imagina vreodată.

Întrucât legea poloneză le interzicea evreilor să dețină pământ, așa cum fusese și cazul evreilor din Europa secole la rând, bunicul din partea mamei, Jacob Meyer, a luat pământul în arendă de la Biserica Ortodoxă de Est. A îndurat ore lungi de muncă fizică pentru a-și întreține familia. Ara pământul; scotea cartofii din țărână cu hârletul și tăia fânul cu coasa. Mă simțeam minunat mergând în vârful căruței trase de cal, plină cu mănunchiuri de fân la sfârșitul recoltei.

După plecarea tatei la Cracovia, mama a început să se bazeze tot mai mult pe părinții ei pentru ajutor. Bunicul venea deseori la noi cu cartofi, cu sfeclă și cu alte produse din grădina lui, ca să se asigure că fiica și nepoții lui nu flămânzesc. Cu toate acestea, chiar și cu ajutorul părinților ei, mama nu își mai vedea capul de treburi, fiindcă, în mare, era o mamă singură cu casa plină de copii. Era o muncă uriașă numai să ne hrănească, să ne țină în haine curate și să vadă că avem cele trebuincioase pentru școală. Nu avea niciodată timp numai pentru ea.

În Narewka, toți își cunoșteau vecinii și știau din ce își câștigau pâinea aceștia. Oamenii erau mai curând identificați după ocupație decât după numele lor de familie. Bunicul din partea tatei era cunoscut drept Jacob fierarul, iar vecinul era Lansman croitorul. Femeilor li se spunea deseori pe numele soțului – de exemplu, soția lui Jacob –, iar copiii erau recunoscuți după cine erau părinții și bunicii lor. Oamenii nu mă știau drept Leib Lejzon. Nu mă știau nici de fiul lui Moshe și al lui Chanah, ci îmi spuneau *eynikl* al lui Jacob Meyer, adică nepotul lui Jacob Meyer. Acest simplu fapt spune multe

despre lumea în care am crescut eu. Era o societate patriarhală, în care vârsta era respectată, chiar venerată, mai ales atunci când, ca în cazul bunicului meu din partea mamei, vârsta reprezenta o viaţă de muncă asiduă, de îngrijire a familiei şi de devotament faţă de credinţă. Când oamenii vorbeau despre mine ca fiind nepotul lui Jacob Meyer, îmi îndreptam puţin ţinuta şi mă simţeam cu totul special.

În fiecare vineri seara şi sâmbătă dimineaţa, la slujbele de Sabat de la sinagogă, stăteam lângă bunicul, plecând capul de câte ori îl pleca el şi imitându-l pe parcursul rugăciunilor. Încă îmi amintesc că mă uitam în sus la el şi mă gândeam cât de puternic şi de înalt părea, ca un arbore uriaş care mă proteja. Întotdeauna petreceam Paştele acasă la părinţii mamei. Fiind cel mai mic nepot, aveam onoarea enervantă de a pune cele patru întrebări tradiţionale din timpul slujbei de sărbătoare. Pe măsură ce recitam întrebările în ebraică, încercând din răsputeri să nu greşesc, simţeam asupra mea ochii bunicului, ajutându-mă să îndeplinesc treaba cu bine. Când terminam, oftam uşurat, ştiind că mă achitasem de sarcină. Îmi plăcea mai ales să rămân

peste noapte doar eu la bunicii mei. Dormeam cu ei în pat, bucuros că nu trebuia să îl împart cu fraţii mei, cum se întâmpla acasă. Tare îmi mai plăcea să fiu în centrul atenţiei bunicilor!

Apărat de dragostea şi de sprijinul familiei mele, nu ştiam mai nimic despre cum fuseseră persecutaţi în trecut evreii din Narewka şi din alte sate de către diverşi stăpâni. Părinţii mei supravieţuiseră atacurilor de la începutul anilor 1900, numite pogromuri. În urma lor, mulţi evrei din Narewka plecaseră în America, printre care şi fraţii mamei, Morris şi Karl. Deşi nu cunoşteau engleza, crezuseră că în Statele Unite putea fi posibil un viitor mai bun. Câţiva ani mai târziu, Shaina, sora ei cea frumoasă, plecase şi ea în America pentru o viaţă nouă.

Părinţii mei au trăit experienţa directă a războiului – Războiul cel Mare din 1914-1918. Înainte de 1939, nimeni nu îi spunea Primul Război Mondial, fiindcă nu ştiam că după numai douăzeci de ani conflictul avea să izbucnească din nou în lume. În timpul Războiului cel Mare, soldaţii germani care ocupaseră Polonia se purtaseră în general frumos cu polonezii, indiferent

de religia lor. În acelaşi timp, în Narewka şi în multe alte sate din Polonia, oamenii fuseseră încorporaţi pentru muncă silnică. Tata lucrase pentru nemţi la linia ferată cu ecartament îngust pe care se transportau cherestea şi alte provizii din zona noastră către Germania. În 1918, când Germania fusese învinsă, armata de ocupaţie se retrăsese şi se întorsese în patria ei.

Analizând în retrospectivă, părinţii mei şi mulţi alţii ca ei au făcut marea greşeală de a crede că nemţii care au venit în Narewka în al Doilea Război Mondial aveau să fie precum cei care veniseră în Primul Război. Credeau că aveau să fie oameni normali ca şi ei, bărbaţi care îşi făceau serviciul militar, nerăbdători să se întoarcă la soţiile şi la copiii lor şi care să aprecieze ospitalitatea şi bunătatea. Aşa cum oamenii mă priveau pe mine din perspectiva relaţiei mele cu bunicul şi aveau anumite aşteptări de la mine din pricina lui, la fel îi priveam şi noi pe nemţii care au intrat în Polonia în 1939 – din perspectiva celor care veniseră aici înaintea lor. Logic vorbind, nu aveam niciun motiv să credem altceva. La urma urmei, puteai să ai încredere în propria experienţă, nu-i aşa?

Când mă gândesc la locul în care am crescut, la satul care mi-a oferit atâtea amintiri prețioase, îmi amintesc un cântec idiș pe care îl cântam cu Lansman și băieții lui. Se numește *Ofyn Pripetchik* – adică „Pe vatră". Având o melodie jalnică, cântecul relata povestea unui rabin care îi învăța alfabetul ebraic pe tinerii lui elevi, așa cum învățam eu literele acelea la *heder*. Piesa se termina cu aceste cuvinte amenințătoare, după cum avertiza rabinul:

Când veți crește mari, copii,
Veți înțelege
Câte lacrimi ascund literele
Și cât bocet.

În serile în care cântam acest cântec cu familia Lansman, cuvintele îmi păreau din istoria antică. Nu mi-ar fi trecut niciodată prin gând că acele cuvinte prevesteau un viitor îngrozitor și iminent.

E greu de imaginat o lume fără avioane sau maşini, în care oamenii îşi duc traiul în aceeaşi regiune şi doar rareori călătoresc la o distanţă mai mare de câţiva kilometri de satul lor, o lume fără internet sau fără telefon. Pe de o parte, preţuiesc amintirile micului univers în care am trăit primii ani ai copilăriei mele. Era o lume definită de dragostea şi de căldura familiei. Tiparul previzibil al vieţii făcea ca rarele surprize să fie cu adevărat memorabile. Când mă gândesc acum la acel mod de viaţă, atât de îndepărtat acum, mă încearcă dorul, mai ales de bunicii, de mătuşile, de unchii şi de verişorii mei.

Poveştile tatei îmi oferiseră o imagine sclipitoare a Cracoviei, aflată la o distanţă de 560 de kilometri, dar

la ani-lumină depărtare de viața pe care o cunoșteam la Narewka. Trebuie să fi fost tare greu pentru tata să ne lase în urmă luni în șir, să conștientizeze cu ce poveri o încărca pe mama. Dar ea știa foarte bine că tata muncea ca să ne ofere o viață mai bună și că trebuia să avem răbdare cât timp el economisea bani ca să ne poată aduce la el. În cele din urmă, în primăvara lui 1938, după cinci ani de muncă grea și de economii, a trimis după noi. Eram absolut încântat. La vârsta de opt ani, iubeam aventurile. Știam că voi găsi destule în marele oraș, iar gândul că voi fi alături de tata era cel mai frumos din lume. Fusese plecat mai tot timpul de când aveam doar trei ani! Așa că mi-am luat la revedere cu emoție și fără nicio urmă de îndoială de la bunici, mătuși, unchi și verișori, pregătit să încep o nouă viață. Mi-am imaginat că toate rudele și toți prietenii aveau să mă aștepte acasă dacă m-aș fi întors. Împreună cu mama, frații și sora mea, am plecat în prima mea călătorie cu trenul, fără să privesc în urmă.

Niciodată până atunci nu mai fusesem dincolo de periferia satului meu și nicidecum cu trenul. Totul era emoționant în călătoria aceea: sunetele, viteza, peisajele

care se derulau sub ochii mei. Eram pregătit – sau credeam că sunt – pentru orice ar fi urmat.

Nu îmi amintesc exact cât de lung a fost drumul, ci doar că a durat cel puțin câteva ore. Țin minte însă că fiecare moment a fost fascinant. Cât de uriașă părea lumea, iar noi abia parcursesem câteva sute de kilometri! Când s-a întunecat, mi s-a făcut teamă că aș putea să ratez ceva dacă nu țin ochii lipiți de geam. Trecuse bine de ora unsprezece noaptea când trenul a ajuns în stația Cracovia. Tata era acolo, așteptându-ne, iar noi am alergat în brațele lui. Ne-am urcat bagajele în căruță, iar noi ne-am înghesuit lângă birjar. Am rămas uimit că și la ora aceea târzie, mult după ora mea de culcare, mai circulau tramvaie și erau pietoni peste tot. „Aproape am ajuns", ne-a asigurat tata când am trecut peste Vistula, râul care șerpuiește prin oraș. În timp ce calul tropăia pe pavajul străzilor din Cracovia, m-am lăsat în sfârșit în brațele somnului. Asimilasem tot ce se putea pentru o singură zi.

Câteva minute mai târziu, am ajuns la destinație. Noua noastră casă se afla într-o clădire de apartamente de pe strada Przemysłowa, la numărul 13, pe partea

sudică a râului. Clădirea îi adăpostea pe angajaţii fabricii de sticlă unde muncea tata. Apartamentul nostru era la parter. Ca şi casa noastră din Narewka, avea doar două camere, un dormitor şi o cameră de zi, dar spaţiul din apartament era mai mare decât cel din fosta casă. Cel mai încântat eram de instalaţia de apă din casă. Înainte de a ne prăbuşi în pat, tata ne-a dus pe coridor ca să ne arate baia, pe care trebuia să o împărţim cu alte trei familii. A tras de un lanţ din spatele toaletei şi am privit cu ochii mari cum apa se scurge şi vasul se umple la loc. Până în acel moment, credeam că becul este cel mai grozav lucru din lume; în acel moment însă, când mi-am dat seama că nu mai trebuia să fac drumuri afară la toaletă, noaptea târziu, am decis că becul şi electricitatea sunt pe locul doi după toaletă şi instalaţia interioară de apă. Când am tras de lanţ şi am urmărit cum se scurge apa pe lateralele vasului, m-am gândit că aceasta era cu siguranţă cea mai mare invenţie din câte existau. Fusese o zi plină de minuni.

A doua zi, eu şi David am plecat să explorăm noile împrejurimi. Puţin câte puţin, ne-am aventurat tot mai departe de casă, mai întâi în josul străzii, apoi prin

cartier și în cele din urmă la râu, acolo unde Podul Powstancow Slaskich lega zona noastră de principalele atracții ale Cracoviei: cartierul tradițional evreiesc, Kazimierz, zona istorică din Orașul Vechi și Castelul Wawel, palatul regal al regilor și al reginelor care cârmuiseră pe vremea când Cracovia era capitala Poloniei medievale. Curând m-am simțit destul de curajos cât să risc să explorez pe cont propriu. Toate acele locuri pe care le admirasem pe cutiile de bomboane erau și mai impresionante în realitate. Mă atrăgeau mai ales parcurile mari și clădirile istorice ale Cracoviei, precum Vechea Sinagogă, construită în anii 1400, sau Bazilica Sfânta Maria, o maiestuoasă biserică gotică din secolul al XIV-lea care domina marea piață. Aceasta era biserica unde, în fiecare zi la prânz, cânta trâmbițașul pe care îl ascultasem la radioul lui Tsalig.

Fiecare zi era o nouă aventură și abia așteptam să văd ce puteam descoperi după colțul următor. Uneori puneam mâna pe câte o clădire, doar ca să mă asigur că nu visez. Forfota străzii făcea ca oamenii să pară ocupați cu lucruri importante. Încercam să țin pasul cu picioare mai lungi decât ale mele doar ca să văd

încotro mergeau. Mă distram observând diferitele feluri de încălțări purtate de oameni și privind apoi în sus ca să văd fața celui care le purta. Uneori mă opream să privesc în vitrina vreunui magazin care își etala ostentativ marfa, de la îmbrăcăminte și bijuterii până la aparate electrocasnice. Nu mai văzusem niciodată așa ceva. Era ca și cum m-aș fi aflat pe un platou de filmare sau într-un parc de distracții – deși, la acea vreme, nici nu știam că există asemenea lucruri.

Apartamentul nostru era situat într-un cartier industrial, al clasei muncitoare, la o distanță de doar câteva cvartale de fabrica tatei, pe strada Lipowa. Erau mulți băieți de vârsta mea acolo. Uneori râdeau de mine din cauza felului în care rămâneam cu gura căscată în fața peisajelor care pentru ei deveniseră firești. Le plăcea postura de copii sofisticați de la oraș, care puteau să îi explice băiatului naiv de la țară cum funcționează lucrurile. Ocazional însă, se mai opreau și ei să privească obiectul minunat care îmi atrăsese atenția.

În scurt timp mi-am făcut câțiva prieteni deosebiți și ne plăcea să inventăm diverse jocuri. Unul dintre preferatele noastre era să mergem cu tramvaiele care

traversau oraşul. Cum nici eu şi nici noii mei prieteni nu aveam vreun sfanţ, ne-am gândit la o cale de a merge gratis care ni se părea extraordinar de isteaţă – săream în vagon la capătul opus faţă de locul taxatorului. Pe măsură ce acesta se apropia de noi, încasând banii şi perforând biletele, ne pregăteam evadarea: săream din tramvai exact înainte ca taxatorul să ajungă la noi şi ne aruncam apoi la capătul celălalt al vagonului ca să repetăm aventura, cel puţin pentru alte câteva staţii, până când taxatorul îşi dădea seama de planul nostru. Nu mă săturam niciodată de păcăleala aceasta.

Pe prietenii mei nu părea să îi intereseze că eu eram evreu şi ei nu. Nu conta decât faptul că împărtăşeam acelaşi gust pentru năzbâtii şi provocări.

Cracovia nu era doar un oraş istoric, ci şi un centru cultural strălucitor şi cosmopolit, plin de teatre şi de cafenele, unde existau inclusiv o operă şi cluburi de noapte. Din venitul modest al tatălui meu nu ne permiteam asemenea distracţii. Cel mai mult m-am apropiat de viaţa de noapte a Cracoviei atunci când am dus câteva mesaje de dragoste de la un bărbat de la cabaret unei femei care locuia în apartamentul vecin cu noi. Vecina îmi dădea

bani pentru tramvai, dar în loc să iau tramvaiul, parcurgeam distanța scurtă pe jos. Când ajungeam la cabaret, îi dădeam portarului biletul. În timp ce așteptam răspunsul, trăgeam cu ochiul înăuntru, curios să văd ce îi determina pe oameni să meargă acolo noapte de noapte. Nu apucam niciodată să văd prea mult, deși auzeam o muzică poloneză veselă. După ceva timp mergeam spre casă, dându-i mamei banii de bilet, fiindcă în familia mea banii erau puțini, chiar și înainte de război.

Tata se bucura că își avea familia lângă el. Ne prezenta mândru la fabrica de sticlă și ne primea mereu cu bucurie pe David și pe mine la serviciu. Dacă era ocupat cu un proiect, ne dădea câte o însărcinare care ne lua mult timp, precum tăiatul în două a unui buștean gros. Treaba nu avea vreun scop anume, însă tata ne copleșea de laude atunci când cele două bucăți cădeau pe podea. Fiind un sculer-matrițer priceput, tata realiza piese înlocuitoare pentru mașinile defecte și crea forme pentru sticlele produse de companie. Fiind un mașinist expert și îndemânatic, era căutat de mulți proprietari de fabrici din zonă. Mândria pe care o resimțea la serviciu era adusă și acasă, unde era cu adevărat

regele castelului, chiar dacă acel castel nu era decât un apartament modest. Mama încerca să îi îndeplinească orice dorință; noi, copiii, eram pe planul doi.

În decursul anilor în care fuseserăm despărțiți, Hershel, fratele meu cel mai mare, se maturizase sub supravegherea tatălui meu. Se potolise, își găsise de lucru și începuse să pună bani deoparte. În loc să fie turbulent, Hershel era acum atent și responsabil. Avea și o iubită, așa că, deși făcea parte din nou din viața noastră cotidiană, abia dacă îl vedeam.

Viața la Cracovia începea să ne fie familiară. Încercam să ne instalăm, să ne creăm un cămin și să ne bucurăm că suntem împreună. A fost tulburător când am început să auzim despre violența și frământările din Germania; dar aveam destule pe cap în viața de zi cu zi și asta ne era de-ajuns. În septembrie 1938 sărbătoream Rosh Hashanah, începutul Anului Nou evreiesc, și țineam Yom Kippur, Ziua Ispășirii, într-o frumoasă sinagogă de pe vremea Reformei, una dintre cele câteva sute de sinagogi răspândite prin oraș. În Cracovia trăiau aproximativ șaizeci de mii de evrei, ceea ce era cam un sfert din populația orașului. Mie

mi se părea că eram perfect integrați în viața orașului. În retrospectivă, îmi dau seama că existau totuși semne ale vremurilor tulburi care ne așteptau.

La noua școală primară, un loc uriaș cu sute de copii din cartier, învățătorul meu din clasa a patra m-a singularizat încă din prima zi. M-a îmbrăcat ca pe Mosiek, diminutivul de la Moshe. La început am fost impresionat. Am crezut că omul acela îl cunoștea pe tata, Moshe, și că își dăduse seama că sunt fiul lui. Eram mândru că tata era atât de cunoscut. Abia mai târziu am realizat că profesorul nu îl cunoștea deloc pe tata și că numele Mosiek, „micul Moise", era o insultă destinată oricărui băiat evreu, indiferent de numele tatălui său. Apoi m-am simțit ridicol fiindcă fusesem atât de credul.

Cu toate acestea, viața mea se concentra asupra școlii, a jocurilor și a treburilor din casă – dădeam fuga fie la brutărie să iau o franzelă, fie la cizmar să iau încălțările reparate. Însă veștile îngrijorătoare despre ce se întâmpla în Germania au devenit apoi din ce în ce mai greu de evitat.

Luna octombrie a anului 1938 a început cu vești supărătoare. Ziarele, transmisiunile radio și discuțiile de

pretutindeni erau pline de poveşti despre Germania şi Adolf Hitler, liderul Germaniei sau Führerul. De când veniseră la putere în 1933, Hitler şi naziştii nu pierduseră timpul, consolidându-şi puterea şi impunându-şi controlul, amuţind opoziţia şi demarând campania de restabilire a Germaniei drept o putere dominatoare la nivel mondial. Un punct central al planului lui Hitler era marginalizarea evreilor, transformarea noastră în „ceilalţi". Hitler dădea vina pe evrei pentru problemele Germaniei, trecute şi actuale, de la înfrângerea în Războiul cel Mare până la criza economică.

Când Germania a anexat Austria în martie 1938 şi a ocupat Regiunea Sudeţilor din Cehoslovacia şase luni mai târziu, a crescut şi acolo discriminarea împotriva evreilor. Noile restricţii făceau ca situaţia evreilor din acele zone să fie din ce în ce mai precară.

Înainte de a putea asimila toate acele veşti, ne-au lovit altele şi mai proaste: la ordinele lui Hitler, au fost expulzaţi din Germania în jur de şaptesprezece mii de evrei polonezi. Guvernul nazist le spusese că nu mai erau bine primiţi, că nu meritau să trăiască pe pământ german. Guvernul polonez era hotărât să demonstreze că era la

fel de antisemit ca și naziștii, așa că a refuzat să le acorde refugiaților permisiunea de a reveni în patria-mamă. Au ajuns până la noi veşti cum că aceşti evrei polonezi lâncezeau pe undeva la graniță, în niște tabere temporare sordide, pe tărâmul nimănui. În cele din urmă unii dintre ei au reușit să mituiască paznicii, să treacă granița și să se îndrepte spre Cracovia și spre alte orașe.

De față cu mine, părinții mei încă încercau să diminueze seriozitatea evenimentelor. „Am mai trecut prin pogromuri și în est, spunea tata cu aparentă nonșalanță. Acum sunt probleme în vest. Dar lucrurile se vor liniști. Veți vedea." Nu știu dacă asta credea cu adevărat sau dacă încerca doar să se convingă pe el însuși și pe mama la fel de mult ca pe mine. La urma urmei, unde puteam merge? Ce puteam face?

Apoi a venit cea mai proastă veste de până atunci: în Germania și în Austria, în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1938, fuseseră arse sinagogi și suluri înscrise cu Tora, iar proprietățile evreilor fuseseră distruse. Evreii fuseseră bătuți la întâmplare și aproape o sută dintre ei fuseseră uciși. Mi se părea incredibil că oamenii puteau să stea deoparte și să privească în timp ce se întâmplau

toate acele lucruri îngrozitoare. Propaganda nazistă a făcut ca evenimentele din acea seară să pară o demonstrație spontană împotriva evreilor, ca o răzbunare pentru asasinarea unui diplomat german la Paris de către un tânăr evreu pe nume Herschel Grynszpan. Am aflat foarte curând că aceasta fusese scuza de care aveau nevoie naziștii; s-au folosit de acel eveniment pentru a declanșa o noapte de violență în toată țara. Acea noapte avea să fie cunoscută mai târziu drept *Kristallnacht*[1], Noaptea Sticlei Sparte, din cauza miilor de ferestre care fuseseră sparte în sinagogi, în casele evreiești și în prăvălii. De fapt, în noaptea aceea nu doar sticla a fost distrusă.

Nutrisem o speranță fierbinte cum că naziștilor avea să le vină cumva mintea la cap și că persecuțiile urmau să se oprească. Deși tata încerca să mă asigure că eram în siguranță și că situația avea să se calmeze, eram pentru prima dată cu adevărat speriat.

Varianta războiului devenea tot mai posibilă. Auzeam discuții despre asta la școală, pe stradă și oriunde mergeam. Știrile menționau faptul că demnitarii

[1] Noaptea de Cristal sau Noaptea Sticlei Sparte (în limba germană în original, n. tr.)

guvernamentali polonezi plecaseră în Germania pentru a se întâlni cu cei din conducerea țării în vederea evitării războiului. Oricât ar fi vrut părinții mei să mă protejeze, nu aveau cum să mă apere de teama crescândă că în curând urma să fim în război cu Germania.

M-am dus odată în piața mare din Cracovia ca să ascult un discurs al unui celebru general polonez, al cărui nume nu mi-l mai amintesc. Avea o ținută mândră, lăudând cu extravaganță armata poporului nostru. Elogia vitejia soldaților și jura că, dacă venea războiul, soldații polonezi nu aveau să le dea germanilor care îndrăzneau să ne invadeze „nici măcar un nasture de la uniformă". Cu toții voiam să credem că vitejia soldaților noștri putea cumva să învingă măreața forță militară germană, cu toate tancurile și avioanele ei. Sunt sigur că părinții mei aveau îndoielile lor, la fel ca mulți alții de altfel, dar nimeni nu voia să pară lipsit de patriotism sau să pună paie pe foc.

În vara anului 1939, toată Cracovia a început să se pregătească de război cu seriozitate. Am pus scânduri la ferestrele apartamentului nostru de la parter și mi-am ajutat părinții să pună bandă adezivă pe geam în formă de X, ca să nu lase sticla să se spargă. Am încercat să

ne facem provizii de conserve cu mâncare. Unele familii s-au grăbit să își transforme beciurile în adăposturi împotriva bombelor. Pe durata pregătirilor și a întocmirii planurilor în caz de urgență, am început să simt o emoție nervoasă mai presus decât frica. Spre deosebire de părinții mei, nu aveam o idee clară despre cum era un război cu adevărat.

În acele timpuri tumultuoase, m-am apropiat și mai mult de fratele meu Tsalig. Electrician autodidact, Tsalig era foarte solicitat pentru instalarea electricității în beciurile proaspăt reamenajate ale vecinilor. Cred că știa că aveam nevoie de confortul prezenței lui, pentru că uneori mă lăsa să merg cu el și să îi car sculele. Încercam tot mai mult să mă modelez după el și eram mulțumit când cineva ne privea și spunea că arătam la fel sau că mergeam la fel. Când ne aliniam pantofii la culcare, observam că mergeam într-adevăr la fel după felul în care se curbau la vârf.

Unii evrei se pregăteau de război părăsind Cracovia. Credeau că în estul Poloniei, mai în apropierea sovieticilor, aveau să fie mai în siguranță decât în vestul învecinat cu Germania. Una dintre familiile de evrei din

clădirea noastră s-a îmbarcat pe o barjă de pe Vistula către Varşovia, aflată la mai bine de 240 de kilometri spre nord-est. Înainte să plece, capul familiei i-a lăsat tatei spre păstrare cheia de la apartament, fără să se îndoiască de faptul că el şi familia lui aveau să se întoarcă în curând să o recupereze. Nu i-am mai revăzut niciodată.

Pe măsură ce zilele deveneau tot mai tensionate, se vedea că mamei îi era din ce în ce mai dor de satul ei şi de sprijinul marii ei familii. La urma urmei, ca să fie alături de soţul ei îşi părăsise părinţii, mătuşile, unchii, verişorii şi rudele prin alianţă din Narewka. Cunoscuse şi se împrietenise cu câteva femei măritate care lucrau în fabrica în care lucra şi tata, dar să ai cunoştinţe nu este acelaşi lucru cu a avea o familie. Îmi plăcea viaţa noastră de la oraş, dar pentru mama era prea dificil să se adapteze. Nu voia decât să meargă acasă. Cu toate acestea, nu s-ar fi gândit niciodată să plece fără aprobarea şi binecuvântarea tatei. Iar tata nici măcar nu îşi putea imagina să abandoneze viaţa din Cracovia, pe care muncise din greu să o construiască pentru el şi familia lui.

Apoi, cu o zi înainte de 1 septembrie 1939, am fost trezit din somn de o sirenă pentru raid aerian. Am

coborât din pat şi am fugit în cealaltă cameră; părinţii mei erau deja acolo, ascultând cu atenţie transmisiunea radio. În tonalităţi sumbre, un crainic comunica cele câteva detalii care erau disponibile. Tancurile germane trecuseră graniţa în Polonia; Luftwaffe, forţele aeriene germane, atacaseră un oraş polonez de la graniţă şi începuseră invadarea Poloniei.

În timp ce sirenele de raid aerian sunau, părinţii mei, Tsalig, Pesza, David şi cu mine am coborât în fugă, în şir indian, scările către pivniţă, unde ne-am alăturat vecinilor noştri. În câteva minute, am auzit avioanele zburând pe deasupra noastră. Ne aşteptam să urmeze zgomotele bombelor care explodau, dar, ciudat, nu s-a întâmplat aşa. Când a început să urle semnalul care anunţa că eram în siguranţă, ne-am întors din nou în apartament. Am tras cu ochiul pe fereastră şi am răsuflat uşurat când am văzut că nu apărea niciun soldat german. Străzile erau inundate de o tăcere ciudată. După două zile, când am aflat că Franţa şi Anglia declaraseră război Germaniei, m-am simţit din nou plin de speranţă. M-am gândit că vor veni cu siguranţă în apărarea noastră. Dar în zilele care au urmat nu a sosit niciun ajutor.

Armata poloneză, oricât de curajoasă ar fi fost, s-a dovedit incapabilă să oprească potopul de soldați germani care intraseră în Polonia și avansau acum către est. A avut loc un colaps total, care a pus capăt vieții pe care o cunoscusem în Cracovia.

În primele zile de la izbucnirea războiului, mulți bărbați adulți – și evrei, și creștini – s-au refugiat în est, departe de linia frontului. Având experiența din Războiul cel Mare, oamenii au presupus că femeile și copiii aveau să fie în siguranță, dar că bărbații apți urmau să fie înrolați cu forța în armata germană și puși la muncă silnică. Fiindcă era aproape sigur că tata și Hershel aveau să fie înrolați, au decis să se alăture exodului și să se întoarcă în Narewka. Având în vedere că drumul putea fi periculos din cauza avansării nemților și că eu, Tsalig și David eram încă destul de tineri sau cel puțin așa păream, s-a decis să rămânem cu mama în Cracovia. Într-o dimineață, cuprinși de isterie, tata și Hershel s-au îmbrăcat în grabă, au luat ceva de mâncare și au plecat fără prea multe cuvinte de adio. Au fost și lacrimi, dar numai din partea celor rămași în urmă. Îmi amintesc că m-am uitat la ușa care s-a

închis, întrebându-mă dacă aveam să îi mai văd vreodată pe tata și pe fratele meu.

La cinci zile de la prima sirenă de raid aerian, am auzit zvonul că pe podurile de pe Vistula erau gardieni. Asta m-a încurajat. Ar fi trebuit să fie soldați francezi sau englezi veniți să ne salveze! Aveau să îi oprească pe germani, iar tata și Hershel se puteau întoarce acasă. Fără să îi cer voie mamei, fiindcă sigur nu m-ar fi lăsat, m-am furișat afară din apartament ca să arunc o privire. Voiam să fiu eu cel care îi dădea familiei mele vestea cea bună că nu mai eram în pericol și că ne puteam reuni în curând.

În liniștea prevestitoare de rău, am luat-o pe drumul obișnuit spre râu. Unde era toată lumea? De ce nu aplaudau oamenii și nu îi sărbătoreau pe soldații care veniseră să ne apere? Când m-am apropiat de Podul Powstancow și am dat cu ochii de soldați, am încetinit pasul. Mi s-au înecat corăbiile. Privind simbolurile de pe căști, mi-am dat seama că soldații nu erau nici francezi, nici englezi. Erau nemți. Se întâmpla pe 6 septembrie 1939. În mai puțin de o săptămână de la trecerea graniței în Polonia, germanii se aflau în Cracovia. Deși nu o știam la vremea aceea, anii noștri în iad începuseră.

O siluetă udă a urcat încet treptele din faţa clădirii şi a apărut la uşa noastră. Nu l-am recunoscut până când nu a intrat în casă şi s-a prăbuşit pe un scaun. Atât de mult se schimbase tata în cele câteva săptămâni de când plecase. Eu, mama, sora şi fraţii mei l-am îmbrăţişat, dar fericirea noastră a durat doar o clipă. În urma ei a venit teama că ceva se întâmplase cu Hershel. Tata ne-a asigurat că Hershel era în siguranţă, deşi suspectam că avea îndoieli pe care i le împărtăşea mamei în secret. Tata ne-a povestit cum el şi Hershel se alăturaseră unui convoi aglomerat de refugiaţi care se îndrepta spre nord şi spre est. Hotărâţi să le-o ia înainte trupelor

şi tancurilor germane, fugiseră împreună cu ceilalţi din calea invadatorilor, de dimineaţă până seara, dormind câteva ore pe câmpuri, unde singura mâncare erau spicele de porumb luate direct de pe tulpină şi mâncate crude. Ori de câte ori se apropiau de vreun oraş, un zvon trecea printre rânduri cum că nemţii erau deja acolo. Cu o viteză alarmantă, tancurile germane ocupaseră tot vestul Poloniei şi acum se îndreptau spre est.

Hershel era tânăr şi în putere şi putea merge mai repede decât tata. Pe de altă parte, tata începuse să aibă îndoieli în privinţa impulsului de a-şi părăsi soţia şi copiii. Aşa că deciseseră ca Hershel să continue singur drumul spre Narewka, iar tata să se întoarcă la Cracovia şi să îşi încerce norocul cu armata de ocupaţie. Călătoria fusese înceată şi periculoasă, dar în cele din urmă reuşise să ajungă acasă. Eram tare încântat că tata era din nou alături de noi.

Pe măsură ce naziştii strângeau pumnul în jurul Cracoviei, evreii erau bombardaţi cu tot felul de caricaturi jignitoare. Au apărut afişe înjositoare atât în germană, cât şi în poloneză, arătându-ne drept creaturi murdare şi groteşti, cu nasuri coroiate. Pentru mine,

imaginile acelea nu aveau niciun sens. În familia mea nu existau prea multe haine, dar mama muncea din greu ca să le păstreze curate şi nu eram niciodată murdari. M-am trezit apoi că studiam cu atenţie nasurile celor din casă. Niciunul nu părea deosebit de mare. Nu înţelegeam de ce ne făceau nemţii să părem altfel decât eram.

Restricţiile s-au înmulţit apoi cu rapiditate. Părea că evreii nu mai au voie să facă aproape nimic. Nu mai aveam voie să stăm pe băncile din parc. Apoi ni s-a interzis cu totul intrarea în parcuri. În tramvaie au apărut cordoane care despărţeau scaunele pentru creştini – polonezii care nu erau evrei – din partea din faţă a vagoanelor de scaunele din spate pentru evrei. La început m-au enervat aceste restricţii. Îmi limitau şansele de a mă juca împreună cu prietenii mei, încercând să scăpăm de taxator. În curând însă nu am mai avut deloc posibilitatea aceea, fiindcă evreilor li s-a interzis folosirea transportului în comun. Treptat, băieţii cu care împărtăşisem atâtea aventuri, cărora nu le păsase atâta vreme că eram evreu, au început să mă ignore; apoi au început să murmure cuvinte urâte când mă apropiam; şi, în cele din urmă, cel mai crud dintre foştii

mei prieteni mi-a spus că nu îl va mai vedea nimeni jucându-se vreodată cu un evreu.

Aniversarea mea de zece ani, de pe 15 septembrie 1939, a trecut neobservată în mijlocul confuziei şi nesiguranţei acelor săptămâni de început ale ocupaţiei germane. Cracovia a fost cruţată de bombardamentele nimicitoare care ţinteau Varşovia şi alte oraşe; chiar şi fără ameninţarea bombelor, exista o adevărată teroare pe străzi. Soldaţii germani acţionau fără vreo teamă de consecinţe. Nimeni nu putea anticipa ce aveau să ne mai facă. Au prădat magazinele evreieşti; au evacuat evreii din apartamentele lor şi le-au ocupat, confiscându-le bunurile. Bărbaţii evrei ortodocşi au devenit ţinte speciale. Soldaţii îi luau de pe stradă, îi băteau şi le tăiau bărbile şi şuviţele laterale, numite *payot*, ca să se distreze – cel puţin în concepţia lor. Existau şi polonezi creştini care descopereau noi oportunităţi în tot ce se întâmpla. Într-o dimineaţă, câţiva polonezi au dat buzna în clădirea noastră pentru a face o razie în apartamentul de la etaj, unde locuise familia de evrei care fugise la Varşovia. Au bătut în uşa noastră. Când tata a refuzat să le dea cheia care îi fusese încredinţată,

au fugit pur și simplu pe scări, au spart ușa și au devalizat casa.

La scurt timp după aceea au apărut antreprenorii naziști, sperând să facă avere de pe urma nenorocirii evreilor proprietari de fabrici care nu mai aveau voie să dețină o afacere. Fabrica de sticlă unde muncea tata a fost una dintre țintele lor. Omul de afaceri nazist care a preluat-o a concediat imediat toți angajații evrei, cu excepția tatălui meu. El a fost cruțat fiindcă vorbea germana. Noul proprietar l-a făcut pe tata legătura lui oficială, asemeni unui translator, între el și polonezii creștini care încă aveau voie să lucreze. Pentru prima dată în ultimele luni, l-am văzut pe tata ceva mai încrezător. Spunea mereu că războiul nu avea să mai dureze mult și că vom fi în siguranță, fiindcă avea o slujbă. Până anul viitor, poate până la sfârșitul acestui an, prevestea el, se va termina. Așa cum plecaseră nemții la sfârșitul Războiului celui Mare, așa aveau să plece din nou. Presupun că mai existau părinți evrei în toată Cracovia care le transmiteau mesaje asemănătoare copiilor lor, nu doar ca să îi îmbărbăteze, ci și pentru a se autoîncuraja. Tata făcea aceeași greșeală ca mulți alții

crezând că nemții cu care avea acum de-a face erau la fel ca cei pe care îi cunoscuse altădată. Habar nu avea – nici nu ar fi avut cum să aibă – de răutatea și de nelimitata lipsă de umanitate ale acestui nou dușman.

Într-o seară, fără niciun avertisment, doi membri ai Gestapoului – poliția secretă germană – au dat buzna pe ușa casei noastre. Îi anunțaseră polonezii care vandalizaseră apartamentul vecin, spunându-le că suntem evrei și că tata refuzase să le înmâneze cheia. Era șansa lor să se răzbune denunțându-l pe tata. Acești bătăuși, care nu puteau avea mai mult de optsprezece ani, l-au batjocorit pe tata în fața noastră, strigând la el să le spună unde ascunsese cheia. Au spart farfurii și au împins mobila de la locul ei. L-au îmbrâncit pe tata într-un perete și au cerut să afle unde păstram banii și bijuteriile. Bănuiesc că nu s-au uitat cu atenție la apartamentul nostru modest. S-au luat doar după ideologia lor rasistă conform căreia toți evreii adunau bogății. În ciuda brutalității lor, tata a crezut că se putea înțelege cu ei, că folosind calmul și logica i-ar fi putut convinge că nu aveam nici bani, nici bijuterii.

– Priviți în jur, le-a spus el. Părem noi bogați?

Când şi-a dat seama că nu îi interesau argumentele lui, a făcut ceva şi mai grav. Le-a spus că avea să îi denunţe superiorilor, funcţionarilor naziști pe care îi cunoştea de la fabrică. Ameninţările lui i-au întărâtat şi mai tare. L-au bătut cu pumnii, l-au trântit la podea şi l-au strâns de gât. Cruzimea lor m-a îngreţoşat. Am vrut să fug, să nu mai văd, dar îmi simţeam picioarele prinse în beton. Am văzut şocul şi ruşinea din ochii tatălui meu, întins pe jos, neajutorat în faţa soţiei şi a copiilor lui. Bărbatul mândru şi ambiţios care îşi adusese familia în Cracovia pentru o viaţă mai bună era acum incapabil să oprească brutele naziste care îndrăzniseră să îi calce în casă. Deodată, înainte de a-mi da seama ce se întâmplă, bătăuşii aceia l-au târât pe tata afară din casă, în jos pe scară şi afară în noapte.

Acelea au fost cele mai grele momente din viaţa mea.

Ani la rând după aceea, am revăzut în minte acele scene de groază. Într-un fel, episodul acela teribil a devenit nu doar precursorul, ci şi simbolul depravării oribile care avea să urmeze. Până în clipa aceea, când l-am văzut pe tata bătut şi însângerat, mă simţisem oarecum în siguranţă. Ştiu cât de iraţional pare acest lucru, date

fiind lucrurile care se întâmplau în jurul meu; dar până în seara aceea crezusem că beneficiez de o anume formă de imunitate, că violența nu mă putea atinge. Până în clipa în care l-am văzut pe tata bătut cu bestialitate sub ochii mei nu am știut că lucrurile stăteau altfel. Înțelegerea acestui fapt m-a convins că nu puteam rămâne pasiv; nu puteam să aștept pur și simplu ca germanii să fie învinși.

Trebuia să acționez.

Trebuia să îl găsesc pe tata.

În zilele care au urmat, eu și David am răscolit toată Cracovia încercând să aflăm unde îl dusese Gestapoul. Am fost la fiecare secție de poliție și la fiecare instituție guvernamentală, în orice loc împodobit pe afară cu steagul nazist. Pentru că eu și fratele meu vorbeam germana și pentru că răutatea deplină a germanilor nu era încă evidentă, am întrebat cu îndrăzneală fiecare neamț despre care credeam că ar putea să știe ceva. Abia acum îmi dau seama că ceea ce făceam noi era o nebunie. Ne puneam viața în pericol ori de câte ori ne apropiam de un neamț. În ciuda eforturilor noastre, nu am reușit nimic. Nimeni nu recunoștea că ar fi avut cunoștință de

arestarea tatei, nicidecum de locul unde era reținut. Trăiam cel mai îngrozitor coșmar. Pesza a mers cu David și cu mine la un avocat, pe care l-am implorat să ne ajute. Ne-a trimis acasă cu promisiunea că avea să îl găsească pe tata, deși nu prea avea idee de unde să înceapă.

Cu fiecare fundătură simțeam o teamă din ce în ce mai mare. Făceam tot posibilul să o ascund și să par puternic pentru mama, dar uneori se întâmpla să mă trezească noaptea în zgâlțâituri după câte un coșmar, în care retrăiam momentele acelea groaznice când tata fusese bătut sub ochii mei. Încercam să nu mă gândesc la ceea ce era evident: dacă naziștii puteau să îl bată astfel în fața noastră, oare ce îi puteau face atunci când nu îl vedeam noi? Când mă gândeam la suferința lui, începeam să mă simt vinovat fiindcă nutream speranța vie că mai era încă în viață. Nu voiam să mai fie nevoit să îndure bătăi sau să fie torturat. Oare mai exista șansa să se întoarcă vreodată?

Zilele se transformau în săptămâni și probabilitatea ca tata să mai fie găsit scădea tot mai tare, în timp ce situația noastră devenea tot mai disperată. Tata păstrase un cont de economii la o bancă din Cracovia, dar

fondurile acelea dispăruseră în momentul în care toate conturile bancare evreiești deveniseră proprietatea naziștilor. Acum se terminau și puținii bani pe care îi mai aveam. Păstrasem o rezervă măruntă pentru urgențe, o ascunzătoare secretă unde țineam cele zece monede de aur pe care bunica i le dăduse mamei înainte de a pleca din Narewka. Mama schimbase monedele pentru mâncare una câte una. Foarte curând s-au terminat și, odată cu ele, a dispărut și plasa noastră de siguranță.

Mama a devenit furioasă, nebună de frică și de neliniște. Într-un oraș ocupat de dușmani, departe de protecția familiei din Narewka, aproape că a clacat. Nopțile erau deosebit de grele, fiindcă erau câteva ore în care nu își putea ocupa timpul hrănindu-ne sau având grijă de noi. Se sucea și se învârtea în pat pe toate părțile. O simțeam cum tremură atunci când striga: „Ce-o să ne facem? Cum vom trăi?" Eram hotărât să o ajut cumva, să îi alin suferința și să îi arăt că se putea baza pe mine; dar, fiind mezinul, mă îndoiesc că încurajările mele îi confereau prea multă încredere. Era pe cont propriu, apăsată de povara responsabilității de a se ține în viață atât pe sine, cât și copiii.

La începutul lunii decembrie 1939, naziştii au decretat că evreii nu mai puteau merge la şcoală. Când am auzit prima dată despre această nouă restricţie, am avut un scurt sentiment de libertate. Care copil de zece ani nu s-ar bucura de câteva zile libere de la şcoală? Dar sentimentul acesta nu a durat prea mult. Am realizat repede marea diferenţă dintre a alege să nu mergi la şcoală o zi-două şi a nu avea voie să te mai duci vreodată. Era încă o modalitate prin care naziştii ne răpeau ceva de valoare.

Mă alăturasem acum lui David şi Peszei în căutarea unei slujbe. Nu era uşor, fiindcă erau mulţi alţi copii evrei care făceau acelaşi lucru. David a reuşit să găsească de lucru ca ajutor al unui instalator – îi căra sculele şi îl ajuta în diverse alte feluri. Sora mea făcea curăţenie în case. Eu am început să mă învârt pe lângă o companie de băuturi răcoritoare, oferindu-mă să lipesc etichetele pe sticle. La sfârşitul zilei primeam o sticlă de suc drept răsplată. O duceam acasă să o împărţim cu toţii.

Într-o după-amiază, pe când mă întorceam de la serviciu, l-am văzut pe unul dintre ofiţerii Gestapo care îl bătuseră pe tata. Eram sigur că el este! Nu ştiu ce m-a

apucat, cert e că m-am luat după el și l-am implorat să îmi spună unde îl duseseră pe tata. Silueta înfricoșătoare s-a uitat în jos la mine cu dispreț, de parcă eram mai nesemnificativ decât o scamă de pe haina lui. Dacă aș fi avut mai multă minte, m-aș fi temut atunci pentru viața mea. Dar nu aveam, iar îndrăzneala mea poate că l-a impresionat, fiindcă mi-a spus că tata se află la închisoarea Sfântul Mihail. Am alergat să îl găsesc pe David și împreună am luat-o la goană spre centrul orașului, către clădirea interzisă. Și iată că autoritățile ne-au confirmat că tata era acolo. Deși nu ni s-a permis să îl vedem, doar faptul că știam că este în viață ne-a dat sentimentul nou că aveam un țel. El rezistase cumva, așa că și noi trebuia să rezistăm. David și cu mine ne petreceam cele mai multe zile mergând la închisoare, luând cu noi pachete cu mâncare pregătite și ambalate cu grijă de mama. Când mă gândesc acum la asta, îmi dau seama că ofițerul Gestapo ar fi putut probabil să mă mintă, iar eu nu aveam de unde să știu, dar dintr-un considerent necunoscut nu a făcut-o.

Câteva săptămâni mai târziu, fără niciun motiv aparent, tata a fost eliberat din închisoare. Momentul

în care a intrat pe uşă a fost unul care ne-a copleşit de bucurie şi de uşurare. În acelaşi timp însă, a adus cu el şi o tristeţe neaşteptată. Era uşor de observat că lucrurile prin care trecuse îl schimbaseră. Nu era doar faptul că era slăbit şi costeliv; se schimbase într-un mod fundamental. Naziştii îl lăsaseră şi fără putere – deşi avea să descopere în el o mare rezervă de putere în anii care aveau să vină –, şi fără încrederea şi stima de sine care îl ajutau să calce sprinten. Acum vorbea mai puţin şi mergea cu privirea plecată. Îşi pierduse slujba de la fabrica de sticlă, dar şi ceva mai preţios decât aceasta: demnitatea lui de fiinţă umană. M-a zdruncinat în profunzime să îl văd pe tata învins. Dacă el nu le putea ţine piept naziştilor, cum aş fi putut să o fac eu?

Pe măsură ce anul 1939 se apropia de sfârşit, mi-am dat seama că prevestirea tatei fusese greşită. Situaţia noastră părea disperată din toate punctele de vedere. Toate semnele arătau că războiul avea să dureze încă multă vreme. Naziştii nu se mulţumeau cu toate caznele la care ne supuseseră pe noi, evreii; fiecare zi aducea o nouă umilinţă. Dacă se apropia un soldat german, evreii trebuiau să coboare de pe trotuar până trecea

acesta. De la sfârşitul lunii noiembrie, evreilor cu vârste de la doisprezece ani în sus li s-a impus să poarte pe braţ o banderolă cu Steaua albastră a lui David, pe care trebuia să o cumpărăm de la Consiliul Evreiesc, instituţia de guvernământ însărcinată de nazişti să se ocupe de toate problemele evreilor. Dacă erai prins fără banderolă, erai arestat şi probabil torturat şi ucis.

Eu nu aveam încă doisprezece ani şi nu purtam banderola identificatoare; când am ajuns destul de mare ca să o port, m-am hotărât să nu o fac. Deşi încrederea îmi fusese zdruncinată de ceea ce văzusem şi trăisem, erau şi momente în care încălcam regulile şi mă strâmbam la nazişti. Într-un fel, le întorceam propriile stereotipuri împotriva lor, fiindcă nimic din înfăţişarea mea nu mă scotea în evidenţă ca fiind evreu. Semănam mult cu alţi băieţi polonezi, cu părul meu des şi negru şi cu ochii albaştri. Câteodată mă aşezam pe o bancă din parc doar ca să dovedesc că pot face orice vreau, împotrivindu-mă naziştilor în felul meu mărunt. Bineînţeles că nu puteam face asta atunci când se afla prin preajmă cineva care mă cunoştea. Prietenii cu care mă jucam înainte priveau acum în altă parte când mă vedeau. Nu ştiu dacă m-ar fi

trădat, dar probabil că ar fi făcut-o, încercând astfel să șteargă amintirea faptului că se jucaseră odată cu un evreu. Îi priveam plecând la școală dimineața, ca și cum nimic nu s-ar fi schimbat, când pentru mine totul era diferit. Nu mai eram băiatul îndrăzneț, lipsit de griji, care aștepta cu bucurie să meargă cu tramvaiul fără bilet. Cumva devenisem o piedică în calea scopului Germaniei de a obține supremația mondială.

Tata a găsit propriul lui mod de a-i sfida pe naziști și de a ne ajuta în același timp să supraviețuim, deși asta însemna să facă ceva ilegal. Muncea pe ascuns, la negru cum s-ar spune, la fabrica de sticlă de pe strada Lipowa. Într-o zi a fost trimis peste stradă, la numărul 4, la fabrica de emailuri, unde reparase câteodată, înainte de război, diverse instrumente și echipamente. Noul proprietar, un nazist, avea nevoie de cineva care să deschidă un seif. Tata nu a pus nicio întrebare. A scos pur și simplu uneltele necesare și a deschis rapid seiful. S-a dovedit a fi cel mai bun lucru din viața lui, fiindcă, pe neașteptate, nazistul i-a oferit un loc de muncă.

M-am întrebat deseori la ce s-a gândit tata în clipa aceea. A simțit ușurare sau doar un alt gen de neliniște cu

privire la ce avea să îi ceară nazistul să facă în continuare? Știa că, indiferent ce salariu ar fi luat, nu l-ar fi primit în mână, ci ar fi intrat direct în buzunarul nazistului. Cu alte cuvinte, acceptarea slujbei ar fi însemnat să muncească gratis, dar ar fi însemnat totodată protecție pentru el și familia lui. Ar fi stat cineva între el și următorul nazist care avea să îi bată în ușă. Merita făcută o încercare. Refuzul nu era o opțiune. Sau poate a simțit că nazistul acesta avea ceva diferit. Poate că, așa epuizat cum era, gata să se apuce de cel mai fragil colac de salvare, s-a gândit așa: *Fă ce ți se spune. Nu face probleme. Arată-ți valoarea. Supraviețuiește.*

Orice motivație ar fi avut, tata a acceptat slujba pe loc. Prin acest gest, a luat o decizie care a avut consecințe inimaginabile.

Omul de afaceri nazist al cărui seif îl deschisese și care tocmai îl angajase era Oskar Schindler.

Lui Oskar Schindler i s-a spus în multe feluri: ticălos, afemeiat, speculant de război, beţiv. Când Schindler i-a oferit tatălui meu o slujbă, nu cunoşteam niciunul dintre aceste apelative şi nici nu mi-ar fi păsat dacă le-aş fi cunoscut. Cracovia era plină de germani care voiau să obţină un profit de pe urma războiului. Numele lui Schindler însemna ceva pentru mine doar pentru că îl angajase pe tata.

După acea întâlnire norocoasă de lângă seif, tata a ajuns unul dintre primii muncitori evrei din compania pe care Schindler iniţial a închiriat-o şi pe care, în noiembrie 1939, a preluat-o de la un om de afaceri

evreu falit, pe nume Abraham Bankier. De fapt, din cei două sute cincizeci de muncitori angajați de Schindler în 1940, doar șapte erau evrei; restul erau polonezi creștini. Schindler a redenumit compania Deutsche Emalwarenfabrik, Fabrica Germană de Email, un nume menit să-i atragă pe contractorii militari germani. Îi spunea Emalia, pe scurt. Armatele au nevoie de mult mai multe lucruri decât arme și gloanțe ca să poarte un război. Fiind un om de afaceri abil, Schindler a profitat de ocazie și a început producția de oale și de tigăi emailate pentru germani, o linie de producție care garanta generarea unui profit mare și permanent, mai ales că plata manoperei era minimă. Îi putea exploata pe muncitorii polonezi plătindu-le salariul minim, iar pe evrei, pe gratis.

Deși tata nu aducea acasă niciun ban, reușea să vină cu câteva bucăți de pâine sau de cărbune în buzunar. Ba, mai mult, slujba lui ne oferea ceva diferit, ceva ce prețuiam cu mult mai tare, chiar dacă eram flămând și îmi venea greu să mă gândesc și la altceva decât la cum mă rodea stomacul. Faptul că lucra la Schindler însemna că tata era angajat oficial. Însemna că, atunci

când era oprit pe stradă de un soldat german sau de un polițist care voia să îl înhațe pentru muncă silnică, la măturat străzile, adunat gunoiul sau spart gheața, avea actul necesar care să îl protejeze. Se numea *Bescheinigung*[1] și era un document care atesta faptul că tata era angajat oficial de o companie germană. Era un scut care îi oferea protecție și un statut. Nu îl făcea invincibil în fața capriciilor ocupanților germani, dar îl făcea mult mai puțin vulnerabil decât era pe vremea când era șomer.

Nu știu cât știa Schindler despre ce făcea tata în fiecare zi, dar sigur își dădea seama că era un muncitor capabil și descurcăreț. Îndemânarea cu care spărgea seifurile îi câștigase lui Schindler respectul. Și continua să îl câștige zi după zi. Schindler nu pricepea chestiunile de detaliu ale producției și nu era interesat să le învețe. Avea angajați care să se ocupe de asta. Tata lucra ore lungi la Emalia, apoi intra în schimbul doi la vechea fabrică de sticlă. Niciuna nu ne oferea prea mult de mâncare. Făcuse pe atunci și un aranjament cu

[1] Certificat (în limba germană în original, n. tr.)

prietenul lui creştin, Wojek, pentru vânzarea câtorva dintre costumele lui bune pe piaţa neagră. Wojek păstra o parte din bani ca un comision pentru osteneala lui, dar ce rămânea ne era de ajuns pentru a cumpăra ceva mai multă mâncare.

Între timp, în Cracovia, germanii ne strângeau în pumn şi mai tare. Expresia veche „Se va termina în curând", cu care părinţii evrei îşi puteau linişti copiii, devenise „De-ar fi ăsta cel mai rău lucru". Mama şi tata au adoptat şi ei această expresie ca instrument de supravieţuire sau poate ca mod de a ţine la distanţă gândurile mai negre. Am repetat în gând cuvintele acestea când am fost forţaţi să le predăm germanilor aparatul nostru de radio; şi ori de câte ori era un neamţ pe aproape, şopteam pentru noi înşine: „De-ar fi ăsta cel mai rău lucru..."

În primele luni din 1940, încă mai puteam merge relativ liber pe străzile din Cracovia, deşi nu mai eram lipsit de teamă. Puteam „trece" drept creştin pentru că eram încă suficient de tânăr încât să nu fiu obligat să port Steaua lui David. În fiecare zi urmăream soldaţii germani, în uniformele lor gri-verzui, păzind un

rezervor de petrol aflat peste stradă de apartamentul nostru. La urma urmei, eram un copil curios. Soldaţii, nu cu mult mai mari decât mine, erau cordiali, chiar prietenoşi. Fiindcă vorbeam germana, probabil le păream destul de inofensiv. Discuţiile ocazionale cu mine mai înlăturau monotonia fiecărei zile. M-au lăsat de câteva ori în postul de pază şi chiar mi-au dat o bucată de ciocolată din raţia lor.

Cu toate astea totuşi, soldaţii germani se puteau transforma în doar o clipă din prietenoşi în brutali. Dacă se plictiseau sau beau prea mult, alegeau un evreu în haine tradiţionale şi îl băteau. Incapabil să opresc abuzurile, mă simţeam ruşinat şi nedumerit ori de câte ori eram martor la asemenea incidente. De ce ne urau naziştii atât de mult? Cunoscusem mulţi oameni, inclusiv pe bunicii mei, care îmbrăcau hainele tradiţionale evreieşti. Nu aveau nimic demonic sau murdar, nu exista niciun motiv să fie supuşi la o astfel de violenţă, dar mesajul de pe afişele de propagandă nazistă, lipite prin tot oraşul, spuneau o altă poveste. Figurile distorsionate, infestate de păduchi, şi cuvintele pline de ură făceau ca atacarea unui evreu să pară pe deplin

permisibilă, chiar adecvată, deşi persoana arăta cu totul altfel decât portretul de pe afiş.

Apoi, într-o noapte, am simţit pe pielea mea furia soldaţilor. Cineva îi informase că eu, acelaşi băiat care glumea cu ei în germană şi pe care uneori îl tratau ca pe un frate mai mic, lăsându-l să stea în cabina lor de pază, eram evreu. În timp ce dormeam, s-au năpustit în apartamentul nostru şi m-au dat jos din pat, trăgându-mă de păr.

– Cum te cheamă? au strigat. Eşti evreu?

Am răspuns că da. M-au lovit, furioşi fiindcă mă crezuseră un copil „normal". Din fericire, nu au împins abuzul dincolo de câteva palme şi au ieşit apoi brusc din casă. Am fugit în braţele mamei, tremurând şi plângând, şi de data aceasta eu eram cel care încerca să se îmbărbăteze spunându-şi *De-ar fi ăsta cel mai rău lucru...*

În mai 1940, naziştii au început implementarea politicii de „purificare" de etnici evrei în Cracovia, capitala teritoriului controlat de germani, cunoscut drept Guvernământul General. Germanii au decretat că numai cincisprezece mii de evrei puteau rămâne în oraş.

În următoarele luni, zeci de mii de evrei speriaţi au plecat către oraşele şi satele îndepărtate, din care mulţi dintre ei fugiseră nu cu mult timp în urmă. Majoritatea au plecat de bunăvoie, bucuroşi că puteau lua cu ei câteva bunuri personale şi uşuraţi că scăpau de ameninţările şi de ocările permanente ale naziştilor.

Părinţii mei au încercat din nou să privească partea bună a lucrurilor. Ne-au spus că evreii care plecau aveau să ducă o viaţă mai bună departe de oraş, unde aveau să se bucure de mai mult spaţiu fără a fi siliţi să îndure nesfârşita hărţuire a soldaţilor germani care patrulau pe străzi. Ne-au spus chiar că cei care plecaseră „de bunăvoie" primiseră bani pentru mâncare şi drum.

Voiam să îi cred, dar sora şi fraţii mei nu erau chiar atât de uşor de convins. Dacă era atât de avantajoasă mutarea din oraş, întrebau fraţii mei, noi de ce eram atât de hotărâţi să rămânem în Cracovia? Părinţii mei nu au avut niciun răspuns. Mai târziu, fratele meu David mi-a relatat câteva zvonuri îngrijorătoare: cei deportaţi nu erau trimişi la ţară, ci la moarte. Mă simţeam împărţit între credinţa că zvonurile erau false şi faptul că naziştii erau capabili de orice. Era de ajuns să

îmi amintesc atacul îngrozitor asupra tatălui meu pentru a fi sigur de asta.

Aşa că m-am simţit extrem de uşurat când am aflat că familia mea putea rămâne în Cracovia, datorită serviciului tatei şi permiselor de reşedinţă. Certificatul lui de la Emalia era valabil pentru mama, pentru fraţii mei, Tsalig şi David, şi pentru mine. Pesza, care reuşise să obţină o slujbă la o companie de electricitate, avea acum propriul permis. Cu toate acestea, ştiam cât de fragilă era siguranţa noastră în faţa politicilor şi a regulilor germane, mereu schimbătoare. De câte ori soldaţii germani băteau în uşa noastră, ne fluturam permisele şi ne ţineam cu toţii răsuflarea atât cât durau inspecţiile, care – deşi scurte – păreau totuşi interminabile.

Slujba tatălui meu la Emalia ne ajuta şi în alte feluri. De exemplu, primea masa de prânz la fabrică. Nu o mânca niciodată pe toată, oricât de foame îi era; aducea acasă atât cât putea. Uneori, dumicaţii aceia strecuraţi pe ascuns făceau diferenţa între foame şi inaniţie. Când se răcea vremea, tata reuşea să ascundă în buzunare câteva bucăţi de cărbune de la furnalele fabricii, deşi era

cu totul interzis să iei ceva de pe proprietate. În timpul nopților lungi de iarnă, bucățelele acelea de cărbune erau singura noastră sursă de căldură când ne îngrămădeam în jurul sobei. În fiecare vineri, fără excepție, mama aprindea lumânările de Sabat atât cât să spună rugăciunea de seară. Le stingea imediat după rugăciune, fiindcă lumânările erau aproape imposibil de găsit, chiar și pe piața neagră. Dar era de ajuns. În acele minute scurte, la lumina lumânărilor, simțeam o legătură nu doar cu familia de lângă mine, ci și cu familia mea din Narewka, cu bunicul meu preferat și cu niște zile mai fericite. Ritualul ne afirma identitatea, în ciuda restricțiilor umilitoare de dincolo de ușă. Atâta vreme cât ne aveam unii pe alții, puteam aștepta ca totul să treacă și să încercăm să supraviețuim.

Lunile următoare nu au adus veşti prea bune pentru aceia dintre noi care trăiam sub ocupația germană. Naziștilor, în schimb, le plăcea să ne bombardeze cu succesele lor. Triumful lor era prezent în permanență la radio și în ziare și chiar și pe ecranele de cinema montate anume pentru a prezenta documentare cu scene de luptă din care ieșiseră victorioși. Îmi amintesc

că am mers pe un teren viran unde se afla un astfel de ecran și că am urmărit o paradă nesfârșită de tancuri și de soldați germani fericiți, care treceau prin Olanda, Belgia, Luxemburg și Franța în mai și în iunie 1940.

Pe măsură ce anul 1940 se apropia de sfârșit, apăreau noi zvonuri. Urma să se construiască un ghetou în partea de sud a Cracoviei, numită Podgórze. Zona avea să fie încercuită de ziduri înalte; cele câteva porți urmau să fie păzite permanent de soldați germani. Toți evreii rămași în oraș aveau să fie forțați să trăiască în ghetou și nu puteau pleca decât dacă le permiteau germanii. Știam că în Varșovia evreii fuseseră deja relocați cu forța într-o zonă mai mică a orașului, unde trăiau acum într-o înghesuială incredibilă. Încercam să asimilez această nouă informație. Cum de era posibil să se întâmple așa ceva? Părea imposibil. Foarte curând însă, zvonurile au devenit realitate. Am privit cum germanii au înălțat ziduri de trei metri și jumătate, împrejmuind o zonă cu clădiri rezidențiale, nu departe de apartamentul nostru. Naziștii le-au ordonat celor cinci mii de cetățeni care trăiau acolo și nu erau evrei să se mute,

pentru ca cincisprezece mii de evrei – toți cei rămași în Cracovia – să fie înghesuiți în acest nou cartier.

Tata, ingenios ca de obicei, a găsit o cale de a schimba apartamentul nostru cu apartamentul din ghetou al unui prieten creștin, sperând că schimbul avea să ne asigure o locuință mai bună decât una alocată de naziști. La începutul lunii martie 1941, ne-am încărcat lucrurile într-o căruță pe care o șterpelisem pentru mutare și ne-am luat adio de la apartamentul nostru, ultima legătură cu viața cândva promițătoare din marele oraș.

Spre deosebire de primul nostru drum prin Cracovia, din urmă cu doi ani și jumătate, când mersesem pe străzi cu o căruță trasă de cal, încântați și plini de nerăbdare, de data aceasta simțeam numai teamă. Când ne-am apropiat de porțile ghetoului, m-a cuprins panica. M-am uitat la zidurile înalte și am văzut că naziștii, fideli înclinației lor spre sadism, puseseră deasupra, în ultimele zile, niște pietre rotunjite care semănau cu cele funerare. Mesajul care se subînțelegea era că ne mutam în locul ce avea să devină propriul nostru cimitir. Abia îmi puteam lua ochii de la simbolurile morții care ne urau „bun venit". Am încercat să mă liniștesc uitându-mă

pe furiș la Tsalig, dar el ținea ochii în jos și nu m-a privit deloc când am trecut de poartă printre paznici.

Odată ce am intrat în ghetou, ne-am croit drum spre noua noastră casă, o clădire de pe strada Lvovska, la numărul 18. Am urcat pe scări puținele noastre lucruri, până la apartamentul cu o cameră care ne aștepta. Când am ajuns, la ușă ne-a întâmpinat un cuplu – domnul și doamna Luftig. Erau doi dintre evreii expulzați din Germania, care ajunseseră cumva la Cracovia. Autoritățile din ghetou le repartizaseră acel apartament, neștiind de schimbul făcut de tata pe ascuns. Deși părinții mei erau nemulțumiți de acest aranjament, nu au îndrăznit să pună întrebări, de teama represaliilor din partea celor responsabili. În schimb, ne-am descurcat, așa cum încercau să facă toți evreii din ghetou. Tata a atârnat o pătură în mijlocul camerei, separându-i pe cei șase membri ai familiei noastre de soții Luftig. În timp ce mama și sora mea despachetau cele câteva lucruri pe care le luasem cu noi, eu și frații mei am ieșit din camera aglomerată ca să ne obișnuim cu noul cartier și să vedem ce

puteam afla. Eram hotărâți să facem față situației. Ce altceva puteam face?

La câteva zile după ce ne-am mutat în ghetou, naziștii au închis porțile și ne-au încuiat înăuntru. Iar noi încă ne mai gândeam: *De-ar fi ăsta cel mai rău lucru...* Numai de-ar fi fost...

CINCI

„Într-o zi am să te duc în America, unde trăiește fiul meu", mi-a promis domnul Luftig când stăteam împreună în jumătatea lui de apartament, dincolo de pătură, și îi curățam pipele. În primul meu an în ghetou, am stat deseori pe lângă domnul Luftig. Om generos și răbdător, ajuns pe la cincizeci și cinci de ani, domnului Luftig îi plăcea să îmi spună povești despre viața fiului său la New York, un ținut de poveste cu nesfârșite oportunități, în care era mâncare din abundență și nu exista nicio restricție împotriva evreilor. După ce curățam cele șapte sau opt pipe ale sale, domnul Luftig le alinia cu mândrie pe masă. Mă uitam cu admirație la

colecţia lui. Erau şi pipe drepte, şi pipe curbate, ba chiar şi o pipă cu capac. Nu conta că domnul Luftig nu avea tutun de pus în ele. Pipele simbolizau o lume ordonată şi civilizată, necontrolată de nazişti.

Doamna Luftig era o femeie tăcută, care nu se plângea de nimic. Ea şi mama s-au împrietenit şi găteau uneori împreună. Faptul că munceau cot la cot în acele condiţii disperate părea să le micşoreze deznădejdea. Ceea ce se întâmpla în apartamentul nostru avea loc şi în alte mii de locuri din ghetou, în timp ce încercam cu toţii să ne păstrăm viaţa şi demnitatea în ciuda uciderilor la întâmplare, a bolilor devastatoare, a hainelor zdrenţuite şi a foametei.

Întrucât erau cincisprezece mii de oameni înghesuiţi într-un spaţiu conceput pentru cel mult cinci mii, sistemul sanitar era absolut inadecvat. Instalaţiile interioare pe care le luasem de bune erau acum un lux inaccesibil. La cele câteva toalete de afară se făceau cozi lungi, iar iarna, până să îmi vină rândul, aproape că îmi îngheţau picioarele. Aglomeraţia, hrana proastă şi lipsa igienei au crescut numărul bolilor; de la tifos

până la scarlatină, de la malnutriție până la psihoze, diversele boli au afectat aproape fiecare familie.

În ochii naziștilor, noi, evreii, eram un grup detestat, exact opusul „arienilor", care erau blonzi cu ochii albaștri. În realitate însă, nu eram deloc diferiți. Mulți evrei aveau părul blond și ochii albaștri, iar mulți germani și austrieci, inclusiv Adolf Hitler, aveau părul și ochii închiși la culoare. Dar dogma nazistă punea laolaltă toți evreii, care deveniseră un dușman disprețuit al arienilor. Pentru ei, a fi evreu nu avea legătură cu credința noastră, ci cu așa-zisa noastră rasă. Mie mi se părea însă un nonsens și chiar mă întrebam cum puteau naziștii înșiși să creadă în asemenea contradicții. Dacă s-ar fi deranjat să ne privească cu atenție, ar fi văzut ființe omenești ca și ei: unii cu ochii albaștri, alții cu ochii căprui. Ar fi văzut familii la fel ca ale lor: fii și fiice, mame și tați, doctori, avocați, profesori, artiști și croitori, oameni din toate păturile sociale.

Naziștii ne-au forțat atunci să trăim în condiții incredibil de aglomerate, create parcă pentru a scoate la lumină tot ce este mai rău în oameni. Deși totul era împotriva noastră, am rămas hotărâți să arătăm respect și

decenţă unii faţă de ceilalţi. Păstrându-ne umanitatea, preţuindu-ne moştenirea, am luptat cu depravarea naziştilor prin mici forme de rezistenţă. Rabinii luptau prin oficierea slujbelor în zilele de sărbătoare. Doctorii şi asistentele luptau salvând vieţile celor bolnavi şi răniţi şi aducând pe lume noi vieţi. Actorii şi muzicienii luptau alcătuind pseudoscene în curţi ascunse, afirmând astfel că frumuseţea şi cultura puteau exista chiar şi în mijlocul condiţiilor îngrozitoare din ghetou.

Îmi amintesc cum stăteam sprijinit cu bărbia de vârful unui gard, ca să urmăresc un asemenea spectacol de comedie care făcea haz de necaz. Râdeam chiar şi atunci când nu prea înţelegeam glumele, fiindcă aşa le arătam naziştilor că nu aveau control asupra mea. În plus, mă făceau să mă simt bine timp de câteva minute. Evreii se opuneau atmosferei îngheţate împărtăşindu-şi unul altuia speranţele şi visurile, aşa cum făcea domnul Luftig cu mine.

Unii oameni se opuneau îndrăgostindu-se. Cuplurile îşi făceau curte şi se căsătoreau; apoi se năşteau copii. Poveştile de iubire înfloreau în ciuda prigoanei care ne înconjura. I s-a întâmplat inclusiv fratelui meu,

Tsalig. S-a îndrăgostit de Miriam, fiica unui perier, care trăia cu familia ei într-un bloc de apartamente din spatele nostru. Pentru fratele meu de șaptesprezece ani, iubirea era o experiență cu totul nouă și o minunată abatere de la grozăvia vieții în ghetou. Pentru mine însă, iubirea lui nu era chiar atât de pozitivă, fiindcă asta însemna că trebuia să îl împart cu altcineva. Prin urmare, devenisem puțin răutăcios. „Are o figură frumoasă, dar nu îmi plac picioarele ei", m-am plâns eu odată lui Tsalig – ca și cum mi-ar fi cerut părerea. S-ar fi putut enerva sau ar fi putut deveni defensiv, însă a râs și mi-a dat un ghiont, spunând: „Într-o zi nu vei mai fi așa de critic în privința fetelor". Și, spunând acestea, a plecat din nou să se vadă cu Miriam, să se plimbe cu ea de mână și probabil să își plănuiască viitorul împreună.

Cât era Tsalig plecat, găseam diverse moduri de a-mi ocupa timpul. Mergeam la o școală evreiască secretă aflată în apartamentul întunecos al unui rabin. M-am împrietenit atunci cu alți băieți de vârsta mea, inclusiv cu Yossel și cu Samuel, al căror tată, domnul Bircz, era pantofar. Locuiau în apartamentul aflat sub al nostru. Eu și prietenii mei jucam cărți și exploram

labirintul de alei din zonă. Puneam în scenă propriile „spectacole" spontane în curtea din spatele clădirii, iar eu imitam un număr de comedie cu o pălărie în vârful capului. Presupun că imitaţia mea era destul de slabă, dar prietenii mei râdeau chiar şi aşa.

Ba chiar am învăţat singur (oarecum) să merg pe bicicletă. Un bărbat din clădirea noastră avea o bicicletă parcată în faţa casei. Într-o zi m-a rugat să i-o curăţ. Mi-a promis că pentru asta mă lasă să dau o tură cu ea. Deşi nu mersesem niciodată cu bicicleta, m-am simţit intrigat. După ce am terminat de frecat şi de lustruit bicicleta, m-am urcat pe ea, am întins picioarele până la pedale şi m-am clătinat câţiva metri înainte să cad. Apoi m-am urcat din nou şi, când credeam că în sfârşit mi-am găsit echilibrul, m-am aventurat după colţul străzii în cea mai curajoasă încercare şi am prins viteză. Simţeam că plutesc, zburând astfel pe stradă. În acele câteva clipe, nu mai eram prizonier în ghetoul nazist, închis în spatele zidurilor înalte, ci un băiat de doisprezece ani ca oricare altul, încântat de amestecul de pericol şi emoţie pe care îl încerca. Nici măcar sfârşitul inevitabil al plimbării mele – care a venit atunci

când m-am prăbuşit pe asfalt, tăindu-mă la frunte – nu mi-a atenuat entuziasmul şi încântarea.

Distracţiile de acest fel erau foarte puţine. În cea mai mare parte a timpului, mă concentram asupra importantei sarcini de a găsi mâncare. În fiecare zi străbăteam trotuarele căutând o coajă de pâine sau orice altceva comestibil, în încercarea de a face faţă foamei permanente. Este greu de crezut că familia mea a supravieţuit în ghetou chiar şi după primele săptămâni, având în vedere cât de puţină mâncare aveam. Mama inventa o mare varietate de supe, toate având apa ca ingredient principal, iar tata, al cărui permis de muncă îi îngăduia să iasă din ghetou ca să muncească în fabrica lui Schindler, la câteva străzi distanţă, încerca să aducă înapoi un cartof sau o bucată de pâine. Încă îmi mai amintesc cum stăteam lângă el în fiecare seară atunci când îşi golea buzunarele, rugându-mă să apară din căptuşeală ceva în plus de mâncare, ce putea fi împărţit între noi. Uneori se mai găsea de mâncare pe piaţa neagră, dar trebuia să ai de dat ceva la schimb. Naziştii ne dădeau cantităţi limitate de pâine şi cam asta era tot.

Domnul Bircz, pantofarul de la etajul de jos, avea legături în afara ghetoului. Într-o zi s-a întors de la un client cu *galareta,* un fel polonez de piftie din gheare de pui. Deşi aveau destul de puţin chiar şi pentru ei, familia a împărţit mâncarea cu mine. Nici măcar cu o delicatesă ca aceea nu am reuşit să-mi potolesc apetitul. Eram flămând, cu adevărat flămând, tot timpul. Singura uşurare o găseam în somn – era singurul moment când nu mă gândeam la mâncare, deşi, deseori, imaginile cu mâncare îmi populau visele.

Familia mea îşi cheltuise deja rezerva de monede din aur, iar economiile tatei dispăruseră. Nu mai aveam de dat la schimb decât ultimele lui costume. Când am ajuns în culmea disperării, tata l-a rugat din nou pe prietenul lui, Wojek, care locuia în afara ghetoului, să vândă unul dintre acestea pe piaţa neagră. Ca şi în alte rânduri, după ce şi-a oprit partea lui, Wojek ne-a adus banii rămaşi.

Alţi evrei o duceau mai bine decât noi. Unii veniseră în ghetou cu bani sau cu bijuterii, pe care le puteau schimba pentru mâncare. O femeie bogată dintr-un apartament de deasupra noastră mă ruga deseori să îi fac

comisioane. Într-o zi, când m-am întors în apartamentul ei, a scos o franzelă întreagă și a tăiat din ea o felie groasă pentru mine, drept plată. Am privit uimit cum a întins cu generozitate unt pe felia aceea de pâine. Nici măcar nu mi-a dat prin gând să mănânc singur comoara aceea neașteptată. În schimb, i-am dus-o direct mamei. Ea a curățat untul, a tăiat pâinea în felii mai subțiri și a întins untul pe fiecare feliuță. Întreaga familie s-a bucurat în final de această tratație rară. Aceea a fost o zi bună.

Cum nu aveam bunuri proprii, singura speranță a familiei mele de a evita înfometarea era munca, fiindcă munca însemna mâncare, poate o supă la prânz și uneori o bucată mică de pâine de luat acasă. Fiecare dintre noi contribuia așa cum putea. În schimbul mâncării, Tsalig repara în continuare plite și alte electrocasnice. Mai târziu a lucrat în mica afacere cu perii a tatălui lui Miriam, care producea tot felul de articole: perii de curățat sticle, perii de pantofi și perii mari de frecat. Făcea și lucruri la bucată, câștigând ceva bani sau mâncare pentru fiecare obiect realizat. Pesza lucra la compania de electrice și, din când în când, aducea și

ea pâine sau vreo doi cartofi. Mama făcea curățenie la birourile Consiliului Evreiesc și la naziștii care aveau birouri în ghetou.

Într-una din zile, tata și-a adunat curajul și l-a rugat pe Schindler să îl angajeze și pe fratele meu David, pe atunci în vârstă de paisprezece ani, să lucreze la fabrică, iar Schindler a fost de acord. În fiecare zi, tata și David plecau și se întorceau împreună acasă, uneori cu fărâme de mâncare sau cu câte o bucată de cărbune. Stăteam acum între ei în fiecare seară, sperând în zadar că nu aveau buzunarele goale.

Mulțumită lui Tsalig, care avea mereu grijă de mine, am început și eu să lucrez pentru producătorul de perii – trăgeam firele printr-o scândură ca să facem perii pentru nemți. Cum nu aveam decât doisprezece ani, părea că sunt prea mic ca să lucrez cu normă întreagă, dar eu nu mă mai consideram un copil și nici ceilalți nu o mai făceau. Trebuia să contribui și eu la supraviețuirea familiei mele, oricum puteam.

Se vorbea în familia mea despre viitor sau se făceau planuri de rezervă în caz că situația se înrăutățea? Sincer, nu prea. Nu puteam anticipa nici cu două minute

când aveam să ne consumăm toată energia încercând să supraviețuim până a doua zi. Trăiam clipa prezentă, hotărâți să terminăm ziua teferi. Mi-am păstrat obsesia neclintită de a găsi mâncare până când am ajuns să nu mai am timp sau loc și de alte gânduri. Scopul nostru era să rămânem în viață până când nemții aveau să piardă războiul și să plece învinși.

Poate că tata era îngrozit cu privire la siguranța noastră, dar își ținea sentimentele ascunse în spatele unei expresii impenetrabile. Vorbea rareori și erau zile în care abia dacă ne lua în seamă. Se întorcea după o zi lungă la serviciu, își golea buzunarele de tot ce reușise să obțină și se prăbușea apoi în pat. Spre deosebire de el, domnul Luftig rămânea vesel și deschis. Dacă aveam o bucată de cărbune care ardea în cuptor, se așeza în fața acestuia și își încălzea mâinile, cu una dintre pipe atârnată în colțul gurii. Aceea era cea mai mare plăcere a lui, deși pipa era goală. Uneori, mama spărgea tăcerea și spunea ceea ce gândeam cu toții: „Cum vom reuși să trecem iarna?" întreba ea iar și iar, fără să se adreseze cuiva în mod special. „Cum vom supraviețui?" Nu aveam nici cea mai mică idee.

La fabrica lui Schindler, tata auzea zvonuri despre război de la muncitorii care nu erau evrei. Punea diferitele informații cap la cap și reușea să urmărească mișcările armatei germane și să speculeze ce plănuiau în Europa forțele aliate, conduse de Marea Britanie, Statele Unite și Uniunea Sovietică – care nu mai era partenera Germaniei. Deși speram în continuare că armata germană avea să fie înfrântă în curând, nici nu ne puteam imagina ce urma să se întâmple mai departe. Frânturile de informații pe care le primeam erau deseori contradictorii.

În mai 1942, am gustat pentru prima dată din suferința și mai mare ce avea să vină. Naziștii ne-au anunțat că urma ca un număr de evrei să fie transportați din ghetou la țară și ne-au încurajat să ne oferim voluntari pentru a părăsi condițiile neigienice și spațiul aglomerat în favoarea unuia mai liber, cu aer proaspăt. Vreo 1500 de evrei s-au oferit să plece, crezând că orice ar fi fost mai bun decât mediul sordid în care trăiau. Până în iunie însă, naziștii au lăsat deoparte politețea cu care căutau la început voluntari; în schimb, au cerut ca toți evreii care nu erau „esențiali", adică mai ales bătrânii și

cei care nu aveau de lucru, să evacueze apartamentele şi să plece cu ceilalţi. Până în acel moment, slujba tatălui meu ne protejase familia de deportare, însă soţii Luftig nu au fost la fel de norocoşi. Fără niciun avertisment, li s-a ordonat să îşi împacheteze bunurile şi să se prezinte în piaţa mare a ghetoului. Nu am avut timp să îi ajutăm să se pregătească sau să ne luăm măcar la revedere.

În timp ce deportarea era în plină desfăşurare, m-am grăbit la parter în apartamentul pantofarului, ca să văd ce se întâmplă de la nivelul străzii. Zeci de prieteni şi vecini, inclusiv câţiva băieţi cu care studiasem ebraica şi cu care urmărisem numerele de comedie de pe scenele improvizate, mergeau în tăcere pe strada principală către gară. M-am uitat peste prichiciul ferestrei după soţii Luftig. În cele din urmă au apărut, târându-se cu valizele în mână. Am vrut să le fac cu mâna, să le trimit un semn de încurajare, dar am îngheţat de spaimă când am văzut soldaţii germani care mărşăluiau pe lângă ei, împingându-i de la spate cu puştile. Domnul Luftig se uita numai în faţă, fără să arate vreo emoţie. Mă văzuse cu colţul ochiului? Nu reuşeam să îmi dau seama. Puteam doar să sper. Treptat

soții Luftig mi-au dispărut din vedere, înghițiți în marea de mii de oameni. Am rămas la locul meu de la fereastră până a trecut și ultimul dintre deportați. Apoi, cu inima grea, am urcat scările până acasă. „Au plecat", i-am spus mamei întristat ceea ce ea deja știa.

„A lăsat asta pentru tine", a răspuns mama, dându-mi un termos demodat cu interiorul de sticlă. Apoi am tras pătura care separa partea noastră de cameră de partea soților Luftig și am văzut că mai lăsase ceva: pipele lui extraordinare. Un fior mi-a trecut pe șira spinării. Domnul Luftig hotărâse că, oriunde ar fi mers, nu avea nevoie de pipe. Era un semn rău prevestitor.

O săptămână mai târziu, naziștii au pregătit un alt tren și au început să adune din nou evrei. Le numeau evacuări, nu deportări. De data asta însă, deportații nu s-au mai lăsat duși în tăcere. Fugarii din deportările anterioare se întorseseră pe furiș în ghetou cu povești despre trenurile pline de oameni care intrau într-un lagăr și plecau goale, deși populația lagărului nu creștea niciodată. Cu cât auzeam mai multe povestiri direct de la sursă, cu atât realizam mai bine ce se întâmpla. Era îngrozitor. Așa că următoarea dată când

naziștii au vrut să adune evreii, s-a declanșat haosul. Soldații au dat buzna furioși în ghetou, cerându-le oamenilor să prezinte actele de identitate necesare și aruncând pe oricine nu le avea în străzile pline de alți necăjiți ca și ei.

Pe 8 iunie, soldații germani au năvălit în clădirea noastră și s-au năpustit din nou în apartamentul nostru. Strigau *Schnell! Schnell!* – „Repede! Repede!" – în timp ce tata le întindea cu mâna tremurândă permisul său de muncă. Primise un *Blauschein*, o „foaie albastră" sau un permis eliberat de Gestapo pe lângă actul de identitate, care speram să ne scape din nou pe toți de deportare. Acum, că Tsalig împlinise șaptesprezece ani, avea și el nevoie de un *Blauschein*. Din nefericire, nu avea așa ceva. Dacă am fi primit un avertisment cu doar câteva minute înainte, poate că am fi găsit o cale de a-l ascunde pe Tsalig. Dar era prea târziu. Mi-a înghețat sângele în vine când mi-am dat seama că aveau să-l ia pe fratele meu. Într-o clipită, soldații au sărit pe el. Am vrut să strig „Nu!" și să sar în apărarea lui, dar știam că asta însemna sinuciderea și că aș fi pus în pericol viețile tuturor. Soldații i-au prins lui Tsalig mâinile la spate și

l-au împins spre uşă scoţându-l afară. Într-un minut, fratele meu dispăruse.

Am retrăit în minte acele minute de nenumărate ori. Ar fi trebuit să fim mai bine pregătiţi. Ar fi trebuit să avem o ascunzătoare şi să repetăm ce aveam de făcut într-o astfel de situaţie. Dar razia a venit peste noi aşa cum venise şi peste atâţia alţii din ghetou, fără niciun avertisment şi fără să ne lase timp de reacţie. Nici nu începusem să resimţim şocul arestării lui Tsalig când el deja plecase. După şaptezeci de ani, încă mai văd cu ochii minţii cum l-au târât naziştii afară din cameră.

În filmul *Lista lui Schindler* apare o scenă în care Oskar Schindler aleargă la gară pentru a-l salva pe contabilul său, Itzhak Stern, care fusese prins la razie. Schindler ajunge la depou exact la timp ca să îl strige pe Stern şi să îl dea jos din tren, când acesta se pusese în mişcare. Ceea ce nu apare în film este o altă scenă pe care Schindler i-a povestit-o tatei după aceea. În timp ce îl căuta disperat pe Stern în vagoanele de vite pline de oameni, Schindler l-a văzut pe Tsalig şi l-a recunoscut pe fiul lui Moshe, muncitorul lui. L-a strigat şi i-a spus că îl va da jos din tren, dar Tsalig se afla acolo cu

iubita lui, Miriam. Cum nimeni din familia ei nu lucra pentru Schindler, nu putea face nimic ca să o salveze. Tsalig i-a spus lui Schindler că nu putea să o părăsească. Un astfel de caracter avea el! Nu putea să își abandoneze iubita chiar dacă asta i-ar fi adus propria salvare.

În următoarele zile am auzit că trenul plecase spre un lagăr numit Belżec, unde se zvonea că oamenii erau gazați. Îmi amintesc că mă frământam neîncetat, întrebându-mă: *Cât timp își putea ține Tsalig răsuflarea în camera de gazare? Destul cât să supraviețuiască?* Nu puteam decât să mă rog ca fratele meu drag să fie cruțat sau să descopere o cale de a evada.

Am auzit o împuşcătură, apoi încă una. Am simţit un glonţ trecându-mi pe la ureche; apoi, acesta a străpuns zidul din spatele meu. M-am furişat repede în nişa de la intrarea în cea mai apropiată clădire, cu inima bătându-mi nebuneşte. S-au auzit apoi şi mai multe împuşcături. Fusesem rănit? Cum puteam să ştiu? Mi se spusese cândva că era posibil să nu simt dacă eram împuşcat. Ştiam doar că eram îngrozit. Am bătut în uşa în faţa căreia stăteam şi am aşteptat. Ce avea să se întâmple acum? Soldatul îşi reîncărca arma? Mă avea în bătaia puştii? Uşa s-a întredeschis. Am împins cu putere şi am intrat în casă, implorând *Prosze, prosze* – „Vă rog, vă rog".

„Ce făceai acolo, afară?" m-a întrebat răstit bărbatul, închizând uşa după mine. Am încercat să răspund, dar nu am putut să scot niciun cuvânt. M-am uitat la mâinile mele, care tremurau. Nu era sânge pe ele. Mi-am pipăit pieptul, picioarele, capul. Eram în viaţă. Până la urmă, nu fusesem împuşcat. Pe obraz mi se scurgeau lacrimi. „Încercam să ajut", am răspuns în cele din urmă.

Mai devreme în seara aceea, eu şi prietenul meu Yossel cărasem pe targă la infirmeria ghetoului o femeie în vârstă, dar făcusem o eroare de calcul periculoasă. Aşteptasem prea mult timp la infirmerie înainte de a pleca acasă şi rămăsesem afară după ora stingerii, ora la care toţi evreii trebuiau să dispară de pe străzi. Ca să ajungem acasă, trebuia să mergem după colţul uneia dintre porţile ghetoului, unde câţiva gardieni stăteau de strajă. Am alergat cât de repede am putut, dar unul dintre gardieni a apucat arma şi ne-a luat la ochi. Conduşi de instinct şi de teamă, eu şi Yossel am fugit în direcţii diferite, scăpând cu greu de gloanţe. Probabil că soldatul şi-a pierdut interesul când ne-a scăpat din vedere, dar nu eram pregătit să îmi mai risc

încă o dată viața. Am petrecut noaptea la niște străini, ghemuit pe podeaua rece, îngrozit și foarte singur, bucuros că nu fusesem totuși împușcat.

Când am ajuns acasă în sfârșit a doua zi de dimineață, mama m-a cuprins în brațe. De obicei mama își ținea sub control sentimentele, dar în acel moment a început să plângă cu sughițuri. Gândul că ar fi putut să piardă încă un fiu era mult prea mult pentru ea.

Transporturile goliseră ghetoul de mulți dintre locuitorii lui, inclusiv soții Luftig, fratele meu Tsalig, tatăl lui Yossel și al lui Samuel, domnul Bircz, care își împărțise mâncarea cu mine. Prin urmare, spațiul nu mai era acum o problemă, însă au apărut alte pericole. Foamea ne-a copleșit pe toți. Bolile se răspândeau necontrolat, slăbind, mutilând și ucigând la întâmplare. Un sentiment covârșitor al inutilității exista pretutindeni. Mitele nu îi protejaseră nici măcar pe cei mai bogați din ghetou. Toată lumea pierduse pe cineva drag.

Supraviețuirea devenise deja o chestiune de noroc chior. Ceea ce avantaja pe cineva într-o zi putea să se schimbe radical în următoarea zi, oră sau chiar secundă. Unii încă mai credeau că sunt suficient de isteți

încât să le dejoace naziștilor planurile, că puteau să navigheze prin labirint și să supraviețuiască războiului. De fapt, nu exista nicio cale sigură de a reuși într-o lume care înnebunise cu totul.

Spre sfârșitul lunii octombrie 1942, Schindler a auzit vești despre un nou transport, așa că i-a ținut pe muncitorii evrei la fabrică peste noapte, în loc să îi trimită înapoi în ghetou. Știa că fragilul permis de muncă nu le garanta siguranța pe timpul raziilor. Și Pesza a petrecut noaptea la fabrica unde lucra, ceea ce însemna că eu și mama eram singuri acasă. Mama și doamna Bircz au pus la cale o strategie, sperând că în felul acesta ne vor putea proteja. S-au gândit să se ascundă cumva la vedere, măturând și curățând curtea, încercând să pară ocupate și utile. Între timp, eu și fiii doamnei Bircz, Yossel și Samuel, ne-am ascuns în spațiul gol al unei magazii din spatele clădirii noastre. Abia încăpeam, fiindcă între căpriori și acoperiș erau doar vreo douăzeci și cinci de centimetri.

Ghetoul începu să răsune încă de dimineață de zgomotele *Acțiunii*, respectiv razia: focuri de armă, strigăte în germană, bătăi în uși și bocanci grei pe

scări. Mama și doamna Bircz și-au pus planul în aplicare. Au început repede să măture curtea, ca și cum de asta depindea însăși viața lor; ceea ce, de altfel, era perfect adevărat.

Eu, Samuel și Yossel ne-am furișat în ascunzătoare. Abia aveam loc să respirăm, dar eu și prietenii mei am încercat să stăm nemișcați și tăcuți, așteptând. Întins pe căprior, vedeam doar podeaua magaziei de dedesubt. Nu puteam decât să ascult strigătele și împușcăturile care umpleau aerul. Zgomotul se auzea din ce în ce mai tare pe măsură ce soldații se apropiau de casa noastră. Câinii ciobănești germani, obișnuiți să scoată oamenii din ascunzători, lătrau feroce. Stăpânii lor îi ignorau pe cei care implorau milă și ucideau la întâmplare. Mi-am acoperit urechile, încercând să opresc urletele, gemetele și strigătele de „Vă rog!" și „Nu!".

Deodată, în magazie a apărut mama. Intenționase să ne aducă un ceainic cu apă și să se întoarcă în curte; dar când s-au apropiat naziștii, instinctul de supraviețuire a acționat. A lăsat ceainicul din mână și s-a urcat lângă noi în spațiul gol. Înghesuiți unul în altul, ne rugam să nu fim descoperiți. Apoi ne-a încercat un gând

înfricoşător. Ne-am uitam cu toţii la podea. În graba ei de a se ascunde, mama lăsase ceainicul exact sub noi. Dacă naziştii intrau în magazie, l-ar fi văzut acolo şi ar fi devenit bănuitori; cu siguranţă ne-ar fi căutat şi ne-ar fi descoperit ascunzătoarea. Am rămas nemişcaţi mult, mult timp. Am închis ochii, imaginându-mi cum trec gloanţele prin căpriori, străpungându-mă. Eram nişte ţinte sigure.

După câteva ore însă, ţipetele au încetat. Se mai auzea câte un foc de armă, dar la intervale tot mai mari. Părea că scăpasem pentru moment de ce era mai rău, dar tot nu îndrăzneam să ne mişcăm. Când s-a întunecat, am auzit în curte vocea unui bărbat spunând: „Sunteţi în siguranţă acum. Puteţi ieşi". M-am uitat la mama. Ea mi-a şoptit foarte încet: „Nu". Am înţeles imediat – putea fi o capcană. Aşa că am rămas pe loc.

În noaptea aceea s-a lăsat un frig îngrozitor peste ghetou. Eu, Samuel, Yossel şi mama ne-am agăţat unii de ceilalţi în întuneric, cu dinţii clănţănind. Am rămas treji, prea speriaţi ca să dormim sau să cedăm nevoii de a merge la toaletă.

A doua zi, soldații SS – organizație care a fost inițial garda personală a lui Hitler și care a căpătat apoi o mare autoritate asupra „chestiunii evreiești" – au continuat să patruleze în ghetou. Auzeam focuri de armă trase la întâmplare, câini lătrând și țipete. Instinctul mamei fusese corect. *Acțiunea* nu se terminase. Nici nu mai eram sigur că îmi pasă. Ajunsesem la capătul puterilor. Foamea, setea și frica mă vlăguiseră. Nu mă gândeam decât la ceainicul cu apă lăsat de mama pe podea. Am încercat să o conving că aș putea coborî să îl iau și să îl aduc sus fără să fiu observat, dar ea nici nu a vrut să audă. Tremurând de frig și de spaimă, am rămas toți patru în refugiul nostru strâmt până la apus. Orele păreau fără sfârșit.

În cele din urmă, am auzit o altă voce în curte. „Chanah Leyson, a strigat un bărbat. M-a trimis Moshe Leyson." Speriați, ne-am dezmorțit imediat din starea semiconștientă în care ne aflam. M-am uitat în ochii mamei. Nu prea știa ce să facă. „Chanah Leyson este acolo? a întrebat vocea din nou. Lucrez la fabrică cu soțul dumneavoastră, Moshe." Simțindu-se mai sigură după ce auzise de două ori numele tatei, mama a dat

din cap către mine și, în cele din urmă, după aproape două zile, ne-am dat jos de pe căpriori. Durerea m-a săgetat în picioare când am aterizat pe podea. Am luat ceainicul și am băut lacom câteva înghițituri de apă înainte de a-l da mai departe lui Samuel și lui Yossel. Înțepeniți și plini de dureri, am ieșit toți patru din sanctuarul nostru, extenuați, dar mulțumiți că mai eram încă în viață.

Cu vocea răgușită și slăbită, mama l-a strigat pe bărbat. „Aici, a spus ea. Eu sunt Chanah Leyson." Apoi a stat de vorbă încet cu bărbatul acela, în timp ce eu și prietenii mei supravegheam neliniștiți curtea părăsită. Oare chiar eram în siguranță? Mai eram doar noi în viață?

Fără să scoată vreun cuvânt, Yossel și Samuel au zbughit-o afară, să o caute pe mama lor. Apartamentul era gol; mama lor nu era nicăieri. Fusese arestată în timpul raziei. Yossel și Samuel erau nevoiți acum să se bazeze pe resursele proprii. Nu erau singurii tineri din ghetou care rămăseseră să se descurce pe cont propriu. Desigur, adulții îi ajutau în multe feluri, dar băieții știau

că cea mai bună şansă de supravieţuire era să atragă atenţia asupra lor cât mai puţin posibil.

Seara târziu, tata, David şi Pesza s-au întors acasă cu frânturi de pâine în buzunare. M-am aruncat asupra mâncării înainte chiar de a-i îmbrăţişa, dar m-am forţat să mă opresc ca să împărţim cu toţii puţinele firimituri. Tata ne-a adus şi ultimele veşti. El, David şi Pesza fuseseră obligaţi să se prezinte la lagărul de muncă Płaszów, aflat la vreo trei kilometri de ghetou. Pentru prima dată de când familia mea fusese adusă cu forţa acolo, cu un an şi jumătate în urmă, cei cinci rămaşi dintre noi eram obligaţi să ne despărţim.

Pe măsură ce populaţia ghetoului scădea, oficialităţile încercau să ne reorganizeze pe cei rămaşi. În decembrie, eu şi mama am fost transferaţi din Ghetoul B, sectorul în care locuiam, în Ghetoul A, zona rezervată muncitorilor. Între cele două sectoare ale ghetoului a fost ridicat un gard despărţitor din sârmă ghimpată. Apoi a început mutarea. Ni s-a ordonat să luăm cu noi doar atât cât puteam duce şi să ne găsim un spaţiu de locuit în Ghetoul A.

Fără vreo clipă de ezitare, am luat prețiosul cadou de despărțire pe care mi-l dăduse domnul Luftig, termosul lui. Am mai luat o geacă și o pătură. Mi s-a rupt inima când a trebuit să las în urmă neprețuitele lui pipe. Înainte de a părăsi apartamentul, mama m-a rugat să o ajut să cărăm pe balcon piesele de mobilier pe care nu le arsesem pentru căldură și de acolo le-am împins peste balustradă. Dulapul, masa și scaunele s-au spart toate în bucăți când au atins betonul din curte. Mama era hotărâtă să nu lase nimic valoros sau util pentru dușmani dacă putea să nu o facă. Încă o dată am fost impresionat de istețimea și de curajul mamei mele. Ne simțeam atât de bine să facem ceva împotriva nemților, încât nu conta că tot ce puteam face era să ne distrugem propriile lucruri.

Mama a așteptat până în ultimul minut ca să treacă în Ghetoul A, alergând înapoi pentru ultima dată după o oală de gătit pe care a înfășurat-o într-un cearșaf. Nu îmi venea să cred că a riscat atât pentru o biată oală, dar faptul că s-a întors după ea i-a dat ocazia să mai arunce o privire în bucătărie și în locul care ne fusese casă.

La început nu am găsit niciun loc în Ghetoul A. Uşile se închideau una după alta la venirea noastră. Fiecare apartament era plin ochi. În cele din urmă am găsit două locuri într-un pod. Ne-am înghesuit într-un spaţiu mic împreună cu alţi muncitori relocaţi din Ghetoul B, dormind în şiruri pe podea. Eu şi mama împărţeam aceeaşi pătură. Situaţia noastră de acum făcea ca încăperea pe care o împărţisem cu soţii Luftig să pară un palat.

Cumva, în acele condiţii îngrozitoare, eu şi mama am reuşit să găsim în noi dorinţa de a merge mai departe. Trebuia să continuăm pentru a ne ajuta unul pe altul. În fiecare dimineaţă, mama mergea la slujba ei unde făcea curăţenie, iar eu mergeam la fabrica de perii. Când ne luam la revedere, mă întrebam dacă era ultima oară când o vedeam. De fiecare dată când mă întorceam de la muncă şi o găseam acolo aşteptând, simţeam că mai există speranţă. În fiecare noapte ne rugam ca tata, David şi Pesza să fie în siguranţă, ca Hershel şi celelalte rude să fie la adăpost în Narewka şi ca Tsalig să fi scăpat cumva şi să fi găsit o ascunzătoare sigură.

Apoi, în martie 1943, naziștii au lichidat întregul ghetou. Toți cei care rămăsesem trebuia să fim trimiși la Płaszów. Cel puțin așa se zvonea. Sincer, eram bucuros că plecăm, crezând că noi cinci aveam să fim din nou împreună. Nu aveam idee ce anume era Płaszów. Nutream încrederea naivă că eram protejat fiindcă dețineam o slujbă. În ziua în care trebuia să fim transferați, nemții ne-au ordonat să ne aliniem în grupuri în funcție de sarcinile noastre de lucru. Mama stătea cu femeile de serviciu; eu stăteam cu grupul meu de la fabrica de perii. Am văzut-o pe mama trecând pe poartă fără incidente; când a venit rândul meu, un gardian m-a scos forțat din rând. Evident, credea că sunt prea tânăr și prea firav ca să le fiu de folos. „Vei pleca mai târziu," mi-a spus el, îndrumându-mă către un grup de copii adunați într-o parte, în afara formațiunilor. Permisul meu de muncă era inutil.

Prietenii mei, Yossel și Samuel, erau deja acolo. În haosul mutării în Ghetoul A, le pierdusem urma. Reușiseră să supraviețuiască pe cont propriu fără părinți, dar acum ne găseam cu toții în purgatoriu.

Mi-au şoptit: „Ne vom ascunde cum am făcut înainte. Ar trebui să vii cu noi".

M-am gândit să merg cu ei şi să ne întoarcem la ascunzătoarea noastră îngustă dintre căpriorii magaziei, dar ceva m-a oprit. Nu sunt sigur de ce am simţit atât de tare atracţia aceea, dar ştiam că trebuie să stau cu mama. Noi doi trecuserăm prin atât de multe împreună! Ea îmi dădea putere mie, iar eu îi dădeam ei. Aşa că le-am spus lui Yossel şi lui Samuel: „Voi încerca altceva".

Am văzut un alt grup de muncitori şi am încercat să mă amestec printre ei. Încă o dată ne-am apropiat cu toţii de porţile ghetoului. Şi, încă o dată, când am ajuns aproape, acelaşi gardian m-a văzut şi m-a scos din rând, împingându-mă de lângă grupul care pleca. Deşi ştiam că este riscant, am zăbovit cât de mult am putut în apropiere de porţi, aşteptând un moment în care aş fi putut să o iau la fugă printre ele. În cele din urmă, gardianul a fost chemat în altă parte. Am profitat de şansă şi m-am alăturat altui grup. Cu un nod în gât, am înaintat tot mai aproape de ieşire, nădăjduind disperat să nu apară gardianul. Când am ajuns la poartă, doi

ofițeri mi-au făcut semn să trec, iar acum mă aflam printre cei care plecau la Płaszów. Inima îmi bătea nebunește. Nu îmi doream decât să îmi revăd familia, indiferent de situație.

Când am ieșit din nou pe străzile Cracoviei, din sinistrul ghetou cu zidurile sale încoronate cu pietre de mormânt, am fost șocat de faptul că viața părea să se desfășoare la fel ca înainte. Era ca și cum intrasem într-o buclă temporală... sau ca și cum ghetoul s-ar fi aflat pe altă planetă. Mă holbam la oamenii curați, bine îmbrăcați, care mergeau grăbiți de colo-colo. Păreau atât de normali, atât de fericiți... Oare chiar nu știau cum suferisem noi la doar câteva străzi distanță? Cum puteau să *nu* știe? Cum au putut să nu facă nimic ca să ne ajute? Un tramvai s-a oprit, iar pasagerii s-au urcat, indiferenți la prezența noastră. Nu le păsa câtuși de puțin cine eram, unde mergeam sau de ce. Era cu totul de neînțeles faptul că nenorocirea, constrângerea și durerea noastră erau atât de irelevante în viața lor.

În scurt timp însă, pe măsură ce ne apropiam de lagărul Płaszów, am început să mă simt bucuros fiindcă reușisem să părăsesc ghetoul. Tot ceea ce conta

pentru mine era că aveam să fiu din nou cu familia mea. Dar când am intrat în haosul din Płaszów, am văzut înaintea ochilor o lume cu mult mai rea decât mi-aș fi putut imagina vreodată, mai rea chiar decât aș fi crezut vreodată că ar fi posibil. Când am intrat pe porțile acelea, a fost ca și cum aș fi ajuns în cel mai adânc cerc al iadului.

Prima mea impresie cum că Płaszów era iadul pe pământ nu s-a schimbat niciodată. Am avut nevoie doar de o privire ca să îmi dau seama că acela era un loc complet străin. Indiferent cât de grea fusese viața noastră în ghetou, cel puțin la suprafață păruse o lume familiară. Da, stăteam înghesuiți ca sardinele în prea puține camere, dar acele încăperi se aflau în apartamente normale. Existau străzi și trotuare, și sunetele unui oraș dincolo de ziduri.

Płaszów era o lume cu totul străină. Era construit deasupra a două cimitire evreiești pe care naziștii le profanaseră și le distruseseră. Era un loc sterp, lugubru

și haotic. Cât vedeai cu ochii, erau doar pietre, mizerie, sârmă ghimpată, câini feroce, gardieni amenințători și un teren plin de barăci șterse. Sute de prizonieri în haine jerpelite se grăbeau de la un post de lucru la altul, amenințați de gardienii înarmați din Germania și Ucraina. În clipa în care am intrat pe poarta lagărului Płaszów, am fost convins că nu aveam să mai scap niciodată viu de acolo.

Gardienii ne-au despărțit imediat în funcție de sex. M-am târât până la baraca din partea de lagăr atribuită bărbaților. Speranța mea de a-mi găsi familia s-a stins atunci când am aflat că urma să rămân acolo la nesfârșit. Habar nu aveam unde puteau fi tata și David. Având la mine doar prețiosul meu termos, moștenirea de la domnul Luftig, și pătura mea, m-am târât pe un prici îngust de lemn și m-am întins. Înfometat, dar fără speranță că voi mânca, într-o cameră înghesuită plină de străini, m-am cufundat rapid din fericire în somnul uitării.

Mult prea curând însă, s-au aprins luminile. Deși afară era încă întuneric beznă, gardienii au bătut cu bastoanele în paturi și au strigat la noi: *Steh auf! Steh auf!*, „Ridicați-vă! Ridicați-vă!" Venise vremea să ne

adunăm pentru împărţirea sarcinilor de lucru. Pe jumătate adormit, m-am dat jos de pe prici şi m-am alăturat grupului şi şirurilor întregi de prizonieri din alte barăci. Am stat în întuneric şi în frig ore întregi; am fost număraţi, apoi număraţi din nou, abuzaţi la întâmplare – verbal, fizic sau amândouă la un loc –, ameninţaţi, număraţi din nou şi, în cele din urmă, repartizaţi la muncă. Era o muncă periculoasă, de slugă. În cele mai multe zile căram cherestea, pietre şi noroi pentru construcţia noilor barăci. La sfârşitul zilei primeam câte o porţie amărâtă de supă apoasă. Apoi mă întorceam pe priciul meu din baracă pentru câteva ore de somn neliniştit, înainte de a lua caznele de la capăt a doua zi dimineaţă.

Camera în care dormeam era atât de plină, încât îmi pierdeam locul dacă plecam să folosesc latrina. Când mă întorceam, trebuia să-mi reiau locul dând din coate. Într-o noapte, când mă întorceam împiedicându-mă la patul meu, am descoperit că pătura mea dispăruse. O lăsasem din prostie acolo şi un alt prizonier, poate mai înfrigurat şi mai disperat decât mine, mi-o luase. Nu mi-a mai rămas decât să mă înfăşor cu

brațele, să mă gândesc la îmbrățișarea mamei și să îmi impun să adorm.

Apoi s-a întâmplat o minune. Câțiva bărbați care începuseră să aibă grijă de mine mi-au spus unde fuseseră repartizați evreii lui Schindler. M-am hotărât să caut până când aveam să îi găsesc pe tata și pe David. Dar nu era o decizie ușoară. Trebuia să fiu în alertă în fiecare secundă. Dacă eram văzut, puteam să fiu ucis; dar dorința mea de a-i vedea pe tata și pe fratele meu trecea dincolo de rațiune. Așa slăbit cum eram, m-am strecurat puțin câte puțin, hotărât să îi găsesc pe ai mei. În cele din urmă, complet epuizat, când credeam că ar trebui să abandonez căutările, am mai deschis o ușă.

Și iată-i acolo.

Niciodată nu am crezut că tata și fratele meu sunt frumoși, însă în clipa aceea am simțit că sunt cei mai frumoși oameni pe care i-am văzut vreodată.

Când m-au recunoscut, au fost la fel de emoționați ca și mine, parcă abia îndrăznind să creadă că scăpasem din ghetou. „Credeam că te-au deportat", mi-a spus David. În timp ce vorbea, am văzut în ochii tatei durere și neajutorare realizând cât de slăbit și de costeliv

ajunsesem. Am vorbit în şoaptă timp de câteva minute. Când am plecat, tata mi-a promis că o să îl roage pe Schindler să mă angajeze. Între timp, m-a avertizat el, trebuia să rămân acolo unde fusesem repartizat şi să evit să atrag atenţia asupra mea.

La vreo săptămână după aceea, aflasem suficiente lucruri despre configuraţia lagărului cât să ghicesc unde se află mama. Plaszów era deseori un loc haotic, pe măsură ce se extindeau construcţiile şi mai ales pentru că zilnic erau aduşi noi prizonieri. Într-o după-amiază, am profitat de infernul creat ca să mă furişez în sectorul femeilor şi să o găsesc pe mama. Eram atât de mic şi de slab, iar părul meu era atât de lăţos, încât puteam trece cu uşurinţă drept o fată; ştiam că aş fi fost aspru pedepsit dacă eram descoperit. Dar merita să risc dacă aveam să o găsesc pe mama. Recunosc că în ziua aceea am fost pur şi simplu norocos. Fără să dau prea multe colţuri greşite, am reuşit să găsesc baraca ei. Era întinsă pe un prici de lemn. Când m-a văzut, nu îşi putea crede ochilor; spre dezamăgirea mea, părea mai degrabă speriată decât fericită.

„Cum ai ajuns aici?" m-a întrebat ea. Înainte să îi pot răspunde și să o anunț că îi găsisem pe tata și pe fratele meu, mi-a zis: „Nu poți rămâne. Trebuie să pleci". Nu își putea opri lacrimile când a pronunțat cuvintele care mă trimiteau de lângă ea. În ultimul moment a întins mâna spre movila de zdrențe de pe priciul unde dormea și a scos de acolo o fărâmă de pâine uscată, de mărimea unei alune. Era singurul lucru din lume pe care mi-l putea da mama, tot ce putea face pentru mine. Sunt convins că era singura mâncare pe care o avea. M-a îmbrățișat pentru câteva clipe prețioase, mi-a îndesat pâinea în palmă și m-a împins spre ușă. Mi s-a rupt inima că am părăsit-o, iar a ei s-a rupt fiindcă mă trimisese de lângă ea.

Dacă aș fi știut în acel moment că nu aveam să o mai văd tot anul acela, probabil că nu aș fi plecat. Dacă aș fi rămas, am fi plătit amândoi cu viața, poate chiar și alții din baraca ei.

Era îngrozitor să fiu singur, fără părinții mei, fără să știu unde erau Hershel și Tsalig sau dacă mai erau în viață. Încercam, mai ales noaptea, să îmi amintesc fețele lor. Îmi spuneam că și ei se gândesc la mine când

mă gândesc eu la ei; în inima şi în mintea noastră, eram împreună. Dar gândul acesta nu era de ajuns ca să mă aline sau să mă susţină. Nu puteam decât să rezist şi să sper că tata va găsi cumva un mod de a mă aduce lângă el. Între timp, făceam ce mi se cerea. În unele zile căram cherestea sau pietre; în altele, spărgeam bolovanii până se transformau în pietriş sau exhumam pietre funerare, pe care naziştii le foloseau apoi la pavatul drumurilor. Era o muncă epuizantă şi periculoasă, căci un singur pas greşit îţi putea aduce moartea.

Într-o zi, în timp ce căram un bolovan mare, am alunecat pe o piatră de mormânt spartă şi m-am tăiat adânc la un picior. A trebuit să merg la infirmeria lagărului ca să îmi bandajeze tăietura. Am aflat mai târziu că SS Hauptsturmführer Amon Goeth, comandantul de la Płaszów, a intrat în infirmerie la scurt timp după ce plecasem de acolo şi a împuşcat toţi pacienţii – pur şi simplu i-a împuşcat pe toţi fără niciun alt motiv decât că aşa a avut chef. Dacă mai rămâneam câteva minute, aş fi fost executat ca şi ceilalţi. Când am aflat ce se întâmplase, mi-am promis că, orice ar fi fost, nu aveam să mă mai duc vreodată la infirmerie.

Faptul că evitam infirmeria nu însemna că scăpasem din rețeaua cruzimii pe care Amon Goeth o țesuse peste lagăr. Când echipa în care lucram trecea pe lângă oamenii din alte grupuri, îi auzeam șoptind, ținând pontajul victimelor lui Goeth și ale acoliților săi, ca și cum ar fi fost vorba despre scorul la un meci de fotbal. „Care este totalul astăzi?" întreba careva. „Evreii doisprezece, naziștii zero." Întotdeauna numărul naziștilor morți era zero.

La începutul iernii anului 1943, mânia lui Goeth a crescut. Mi se ordonase într-o zi să curăț zăpada împreună cu un grup de bărbați. Fără haine de iarnă înghețasem atât de tare, încât abia mai țineam lopata. Deodată a apărut comandantul Goeth și, dintr-un oarecare capriciu, a ordonat ca fiecare dintre noi să primească douăzeci și cinci de lovituri cu bicele lor sălbatice din piele. Nimeni nu înțelegea ce îl stârnise, dar asta nu avea nicio importanță. Fiind comandant, Goeth putea facă orice voia, cu sau fără motiv. Părea că înflorește atunci când provoca agonie neputincioșilor. A privit spectacolul o vreme, apoi a decis că biciuirea se desfășura prea încet, așa că le-a poruncit gardienilor să

aducă nişte mese lungi şi ne-a aliniat câte patru pe rând. Împreună cu alţi trei bărbaţi care aveau de două ori vârsta şi statura mea, m-am dus să îmi primesc pedeapsa. Bicele aveau la capăt nişte biluţe care intensificau răul şi durerea. Ni s-a ordonat să numărăm loviturile pe măsură ce eram biciuiţi. Dacă ne copleşea durerea şi săream un număr, gardienii începeau din nou de la unu.

M-am aplecat peste masă şi am aşteptat prima lovitură. Când a venit, am crezut că cineva mă taie cu un cuţit. „Unu", am strigat când a pocnit biciul. Reacţia instinctivă a fost să îmi acopăr fundul înaintea următoarei lovituri, aşa că aceasta mi-a căzut peste mâini. „Doi", am reuşit să spun. „Trei, patru..." Deşi eram amorţit de frig, durerea mă străpungea de fiecare dată, de parcă eram ars cu fierul roşu.

„Douăsprezece, treisprezece, paisprezece." Oare tortura asta nu avea sfârşit? Ştiam că trebuie să rezist şi să nu greşesc, altfel totul începea de la capăt. Ştiam că nu puteam supravieţui încă unei serii. După douăzeci şi cinci de lovituri, m-am îndepărtat clătinându-mă, delirând de durere. Cumva am reuşit să mă împleticesc împreună cu ceilalţi până la echipa de lucru. Picioarele

şi fundul îmi zvâcneau. Au fost vinete timp de luni întregi după aceea, iar să stau jos era o adevărată tortură.

În seara aceea, împins de la spate de durere şi dezolare, am hotărât să risc şi alte bătăi sau poate chiar lucruri mai rele şi m-am furişat în barăcile tatălui meu. Pur şi simplu trebuia să îl văd şi să îi spun ce se întâmplase. Am început să plâng înainte de a scoate vreun cuvânt. Deşi încercam să mă abţin la cei nici cincisprezece ani ai mei, în cele din urmă am cedat. Aveam o nevoie disperată de simpatia lui, dar nu mi-a oferit-o. Nu a arătat niciun licăr de emoţie, nici când am ajuns şi nici când i-am spus în sfârşit ce păţisem. A rămas în schimb tăcut, faţa i-a împietrit şi fălcile i s-au încleştat. Probabil se simţea uşurat că, indiferent cât de îngrozitor fusese acel moment, supravieţuisem totuşi brutalităţii lui Goeth. Poate că furia şi tristeţea lui erau atât de mari, încât se temea să nu se prăbuşească dacă ar fi încercat să mă consoleze. Orice ar fi simţit, nu mi-a împărtăşit nimic. Simţindu-mă neînţeles şi complet abandonat, m-am întors la barăcile noastre. Întins pe prici, am ascultat cum bărbaţii relatau scorul zilei: evrei douăzeci, nazişti zero. Am curăţat disperat câţiva păduchi de pe

pulover, dar am renunțat să îi caut pe toți. Nu îmi mai păsa. Când am adormit, în cele din urmă, păduchii mi se târau prin păr și pe haine.

Zilele îngrozitoare au continuat să se desfășoare după aceeași rutină. Eram treziți din somn brusc, înaintea zorilor, de zgomotul ușilor trântite și al ordinelor zbierate. Ne adunam în grupuri în funcție de numărul barăcii și eram apoi numărați iar și iar, în timp ce gardienii cruzi și iuți la mânie ne hărțuiau în fel și chip. Apoi eram repartizați pe grupuri pentru munca din ziua respectivă. Uneori ieșeam din lagăr ca să spargem gheața, să curățăm zăpada sau să muncim la drumuri. Niciodată nu primeam de mâncare până la sfârșitul zilei de lucru. Apoi era adusă o oală mare, timp în care noi alergam să luăm indispensabilele linguri și castroane. Masa aceea era mereu la fel: apă caldă cu puțină sare sau piper, iar dacă aveam noroc, cu ceva coji de cartofi sau bucățele de alte legume. Bărbații care împărțeau supa erau și ei prizonieri și uneori unuia dintre ei i se făcea milă de mine, amesteca pe fundul oalei și îmi punea în castron o bucată adevărată de cartof. Asta îmi transforma ziua în ceva excepțional.

După masă stăteam pe priciuri, încercând să ne adunăm puterile pentru a doua zi.

Prin gardurile de sârmă ghimpată care înconjurau lagărul puteam privi afară și uneori îi vedeam pe copiii ofițerilor germani mergând țanțoș de colo-colo, purtând uniformele Tineretului hitlerist și intonând cântece care aduceau laude Führerului Adolf Hitler. Erau atât de exuberanți și atât de plini de viață, în timp ce eu, la numai câțiva metri distanță, eram complet epuizat și deprimat, zbătându-mă să supraviețuiesc încă o zi... Doar grosimea sârmei ghimpate despărțea viața mea în iad de viața lor în libertate, dar am fi putut la fel de bine să fim pe planete diferite. Nu puteam înțelege nedreptatea din jur...

Pe măsură ce lunile treceau, din ce în ce mai greu, începeam să mă simt cuprins de disperare. Nu îndrăzneam să risc să îi mai văd pe mama sau pe tata, nu fiindcă mă temeam pentru mine, ci pentru că mă temeam de pedeapsa pe care ar fi primit-o ei dacă aș fi fost găsit în barăcile lor. Prima mea senzație despre Płaszów, că nu aveam să scap viu de acolo, era întărită cu fiecare zi care trecea. În curând, mă gândeam, norocul avea să mi

se termine şi aveam să fiu ucis, fie de Goeth, fie de unul dintre complicii lui. Aveam să fiu doar un număr în scorul zilei respective. Goeth era un bărbat corpolent, cu un rânjet arogant şi cu fandoseala unui bătăuş. Privirea lui îngheţată mă bântuia şi mă urmărea nu numai când eram treaz, ci şi în coşmaruri. Chiar şi atunci când nu era pe aproape îi simţeam ochii asupra mea.

Din când în când, pe timpul zilei, îi vedeam de la distanţă pe tata şi pe fratele meu, mergând de la o slujbă la alta, şi această scurtă revedere îmi dădea o fărâmă de speranţă. Speranţa aceea dispărea însă foarte curând.

Deşi Schindler nu m-a angajat, am avut totuşi un pic de noroc. Fabrica de perii la care lucrasem în ghetou fusese mutată la Plaszów şi am fost distribuit în tura de noapte de douăsprezece ore. Mă simţeam uşurat că aveam o slujbă constantă şi un serviciu oficial la care să merg. Dacă stăteai degeaba sau aşteptai sarcini de lucru întâmplătoare puteai să dai de belea.

Munca la fabrica de perii însemna şi că puteam să stau înăuntru, unde era mai cald, în loc să stau afară spărgând gheaţa sau curăţând zăpada. Cu toate astea însă, şi fabrica de perii îşi avea propriile orori. Odată,

când eram la lucru, un gardian m-a scos în față. Fusesem promovat de la prinsul perilor la asamblarea cu ținte a jumătăților de lemn ale acestora. Era o muncă solicitantă și meticuloasă, dar mă pricepeam să o fac. Gardianul m-a privit cum lucrez și apoi mi-a pus arma la cap. „Dacă următoarea țintă e strâmbă, te împușc", mi-a spus el. Nu m-am oprit și nu m-am uitat în sus. Am continuat doar să lucrez și am prins cele două bucăți cu ținta. I-am întins cu grijă produsul finit, pentru inspecție. Era drept. A trecut mai departe, iar eu am muncit în continuare ca și cum nimic nu se întâmplase. Cumva, nu știu cum, reușisem să îmi controlez emoțiile.

Câteva nopți mai târziu, Amon Goeth a intrat tropăind în fabrică împreună cu câinii lui, Ralf și Rolf, și cu o echipă de acoliți. Plictisit și probabil băut, a scos pistolul din teacă și l-a împușcat pe supraveghetorul nostru – l-a împușcat pur și simplu, drept în față, absolut fără niciun motiv. Când supraveghetorul s-a prăbușit la pământ, iar sângele i s-a adunat ca o băltoacă sub cap, Goeth s-a întors către noi.

Fluturând pistolul, a strigat un ordin către oamenii lui, care ne-au împărțit în două grupuri. Știam cumva

că împărțirea aceasta nu putea fi un lucru bun. Și, într-adevăr, m-am trezit în partea greșită, într-un grup format din copii și muncitori mai bătrâni. Cu alte cuvinte, eram trimis în grupul considerat dispensabil. Goeth și oamenii lui pășeau în sus și în jos, dezbătând ceva – nu auzeam ce anume. Când s-au întors cu spatele, mi-am ținut răsuflarea și m-am furișat în celălalt grup, cel format din muncitorii mai puternici. Dacă m-ar fi văzut Goeth, cu siguranță m-ar fi împușcat sau mi-ar fi pus capăt zilelor într-un mod cu mult mai îngrozitor. Curând însă, nu a mai contat în ce grup mă aflam. Goeth și-a pierdut interesul după câteva minute. A pus arma în toc și a plecat la fel de brusc precum intrase în fabrică, cu cei doi câini urmându-l afară. Am rămas în grupuri încă o jumătate de oră, prea îngroziți ca să ne mișcăm. În cele din urmă, unul dintre gardieni ne-a spus că putem merge la barăcile noastre. Odată ajunși acolo, unii bărbați au cedat și au început să plângă în hohote, realizând cât de aproape de moarte fusesem. De data asta, nu am mai plâns. Devenisem indiferent față de tot ce mi se putea întâmpla, față de soarta pe care aș fi putut să o am.

La sfârșitul anului 1943, Schindler i-a amăgit și i-a mituit pe Goeth și pe alți lideri SS pentru a obține permisiunea de a construi un lagăr mai mic pe proprietatea de lângă Emalia. A argumentat că ar fi mult mai eficient dacă muncitorii s-ar afla la doar câțiva pași de fabrică, în loc să piardă un timp prețios mergând pe jos patru kilometri între lagăr și fabrică. Orele pierdute formând șiruri și mergând de la fabrică la Płaszów și înapoi puteau fi petrecute mai eficient producând bunuri și scoțând profit. Lagărul lui Schindler a fost construit în cele din urmă și, în primăvara lui 1944, tata și David s-au mutat acolo. Am aflat prin rețeaua lagărului că și Pesza fusese trimisă într-un astfel de lagăr mai mic, aflat pe terenul fabricii de electrice în care lucra. Eu și mama eram din nou singuri, la fel cum fusesem și în ghetou, doar că de data asta era mult mai rău – pe de o parte pentru că eram despărțit de ea, iar pe de altă parte fiindcă era un loc atât de îngrozitor și de periculos. M-am adâncit într-o disperare și mai grea.

Când s-a aflat în lagăr că Schindler plănuia să mai angajeze treizeci de muncitori evrei, nu m-am gândit deloc la asta. Însă câteva zile mai târziu, am auzit că se

crease o listă și că numele meu se afla pe aceasta, împreună cu cel al mamei. Nu îmi venea să cred! Părea prea frumos ca să fie adevărat! După un an de încercări, oare reușise tata cu adevărat să ne aducă la fabrica lui Schindler?

Am început să număr zilele până când aveam să plecăm. M-am simțit mai puternic în spirit – dacă nu și trupește – văzând în sfârșit o cale de ieșire din infernul de la Płaszów. Din fericire pentru mine, spiritul îmi îndemna trupul să meargă mai departe. Cu o zi înainte de transferul programat, am primit o lovitură devastatoare. Supraveghetorul meu de la fabrica de perii m-a anunțat că numele îmi fusese tăiat de pe lista de transferuri. Trebuia să rămân la slujba mea de la Płaszów. Cuvintele nu pot exprima groaza pe care am simțit-o. După ce îmi fusese oferită o mică rază de speranță, pierderea ei devenise mai groaznică decât dacă nu aș fi avut-o deloc. Știam că nu mai puteam supraviețui nici măcar o lună la Płaszów, darămite încă un an. Muream de inaniție. Trăiam cu o frică permanentă. Am realizat că mă furișam la orice sunet sau mișcare. Ce puteam face? Cum puteam merge mai departe?

În ziua în care noii „evrei ai lui Schindler" trebuiau să plece spre noul lagăr, am șters-o de la slujba mea de la fabrica de perii ca să o conduc pe mama. Am mers prin lagăr spre porțile unde se adunaseră cei care aveau să plece spre lagărul nou. M-am apropiat, spunându-mi că trebuie să acționez cumva. Nu puteam să las această ultimă șansă să îmi scape. Nu aveam niciun viitor la Płaszów. Puteam la fel de bine să mor încercând să fiu alături de mama. Ultimii pași m-au adus în fața ofițerului german însărcinat cu transferul. Ochii mei se aflau la nivelul cataramei lui enorme, ce era împodobită cu zvastica mare nazistă. Sunt sigur că acesta era unul dintre ofițerii care colindau lagărul împușcând oamenii, fie urmând ordinele lui Goeth, fie numai pentru amuzamentul lui pervers. Am înghițit în sec și mi-am pledat cazul în limba germană. „Sunt pe listă, i-am spus, dar cineva mi-a tăiat numele." Bărbatul nu a răspuns.

Încercând să îmi întăresc pledoaria, i-am spus: „Mama mea e pe listă".

Nu voi ști niciodată de unde am avut curajul de a-i vorbi ca și cum ar fi fost o persoană cu care te puteai

înțelege. De parcă asta n-ar fi fost de ajuns, am adăugat: „Tatăl și fratele meu sunt deja acolo".

Nici că aș fi putut să îmi risc viața mai mult de atât!

Am așteptat. Secundele treceau chinuitor în timp ce ofițerul se gândea ce să facă. Eram norocos că se gândea pur și simplu și că nu a scos imediat arma ca să mă împuște, rezolvând astfel într-o secundă dilema la care îl supusese micul evreu. I-a făcut semn asistentului să îi aducă lista. I-am arătat numele meu tăiat. „Acesta este numele meu, chiar aici", i-am spus eu. Ofițerul s-a uitat la mine, a mormăit ceva și mi-a făcut apoi semn să mă alătur grupului de muncitori care plecau în lagărul lui Schindler.

Dintr-un motiv cu totul misterios, a reacționat ca și cum ar fi văzut în mine o ființă umană normală, care i-a adresat o cerință rezonabilă. I-a fost oare milă de mine, un băiat despărțit de familia lui? A văzut în mine pe unul dintre copiii lui? Era doar un simplu birocrat căruia nu îi plăcuse faptul că un nume fusese tăiat de pe listă fără permisiunea lui? Imposibil de știut. Oamenii ca el puteau face orice doreau, puteau să arate milă sau reversul acesteia.

Cu picioarele tremurând, m-am dus repede spre grupul de muncitori și am găsit-o pe mama. Stătea în față, uitându-se drept înainte cum li se ordonase, complet neștiutoare cu privire la motivul care provocase întârzierea din spatele grupului. Abia și-a putut ascunde bucuria când am apărut tăcut lângă ea și mi-am strecurat mâna într-a ei. Am reușit cumva să stăm în tăcere, abia respirând, încercând să nu atragem atenția asupra noastră. Am așteptat apoi o eternitate ca să se deschidă porțile. În cele din urmă însă, grupul a început să se miște și am îndrăznit să cred că timpul petrecut în infern se apropia în sfârșit de final.

Am mers din nou prin Cracovia în stare de șoc, dar de data aceasta nu îmi venea să cred ce noroc avusesem. Scăpasem într-adevăr din Płaszow? *Chiar* stăteam lângă mama? *Chiar* urma să ne reîntâlnim cu tata și cu fratele meu? Aceste întrebări și încă o duzină pe deasupra îmi treceau prin minte pe măsură ce grupul nostru se apropia de fabrica Emalia. Țineam capul plecat și ochii fixați pe caldarâm. Eram chinuit de spaima că, atunci când aveam să ajungem la noul lagăr de la Emalia, Goeth urma să fie acolo cumva și să mă trimită înapoi la Płaszów. Am încercat să mă conving că, dacă nu mă uitam la nimeni, nimeni nu avea să se uite la

mine, nimeni nu avea să mă observe. Știam din experiență că invizibilitatea se afla cel mai aproape de siguranță. În timp ce mergeam cu mama mai departe, mi-i imaginam pe prietenii mei care nu erau evrei și care încă mai mergeau la școală, care încă se jucau în tramvai, însă nu am ridicat ochii nici cât să arunc o privire.

Am văzut în față fabrica lui Schindler. Pe măsură ce ne apropiam, mă încordam și strângeam tot mai tare mâna mamei. Ceea ce am văzut când am ajuns nu era clădirea nedefinită care existase pe vremea când tata lucrase acolo. Încercuită de un gard electric cu porți impozante de metal, Emalia avea acum un aspect sinistru. Gărzi SS stăteau de pază la intrare, la fel de înspăimântătoare precum ofițerul care mormăise mai devreme la mine arătându-mi grupul lui Schindler. Preț de câteva clipe, m-am temut că viața mea n-avea să fie prea diferită de cea de la Płaszów.

Dar după ce am trecut de intrare, am revenit la sentimente mai bune. Exteriorul fabricii era o fațadă menită să-i îmbuneze pe naziști. Înăuntru atmosfera era cu totul diferită. Ca și la Płaszów, femeile și bărbații erau duși în barăci diferite, dar aici aveam permisiunea

de a ne face vizite. Gardienii SS nu aveau voie să intre în barăci fără încuviinţarea lui Schindler. Mâncarea era puţin mai bună – la prânz, primeam un castron cu supă adevărată, poate chiar cu o felie de legumă, iar la sfârşitul turei de noapte, pâine cu margarină. Aceste două mese, neîndestulătoare de altfel, nu îmi puteau potoli foamea, dar erau mai mult decât primisem vreodată la Płaszów, mai mult decât primisem la o singură masă în aproape doi ani.

Curând după intrarea în lagăr, David şi tata ne-au găsit pe mama şi pe mine. Ne-am grăbit să ne îmbrăţişăm unii pe alţii. În acele momente, am văzut în ochii tatei o umbră a vechii lui mândrii. Reuşise să reunească cinci membri ai familiei sale şi să ne ţină în viaţă, cel puţin pentru moment. „Vei munci cu mine şi cu David", m-a anunţat el autoritar. M-am uitat la fratele meu, pe care îl zărisem doar de câteva ori în cei doi ani care trecuseră. Avea acum şaisprezece ani şi crescuse aproape la fel de înalt ca tata, dar avea obrajii supţi, iar hainele îi atârnau pe silueta osoasă. „Vei fi în regulă", m-a asigurat el.

În sfârşit, mama şi tata puteau vorbi din nou singuri. Conversaţiile lor şoptite erau scurte, dar încurajatoare.

Tata mi-a împărtășit și mie vestea cea bună: Pesza era în viață. Tata schimbase mesaje cu ea printr-un cunoscut de la fabrica de electrice, dar încă nu aflase nimic despre Hershel sau despre celelalte rude din Narewka. Nu știa nimic nici despre Tsalig. „Ar putea fi acolo", i-am spus odată tatei cu o voce slabă, când mi-am dat seama că era foarte puțin probabil. Tata nu mi-a dat niciun răspuns.

Mi s-a dat voie să stau în aceleași barăci în care stăteau tata și fratele meu. Izolarea și singurătatea care mă bântuiseră până atunci au dispărut. Împărțeam un prici toți trei – eu și David dormeam sus, iar tata dormea jos. La fabrica Emalia se lucra non-stop; ziua lucrau muncitorii care nu erau evrei, iar tura de noapte erau preluată de evreii lui Schindler. Acesta extinsese producția de la tigăi și oale la materiale de război. Eu și fratele meu lucram întreaga noapte la o mașină care făcea casete pentru detonatoarele bombelor. Turele durau câte douăsprezece ore, fără pauze de masă. Uneori mă chinuiam să rămân treaz în timpul muncii monotone. Dacă i se părea că aținesc, David mă înghiontea și la fel făceam și eu. În zori îmi mâncam rația de pâine, mă întorceam la baracă și cădeam epuizat pe prici.

Am început să îl cunosc personal pe Schindler în timpul „turei evreiești", așa cum ajunsese să se numească tura de noapte. Auzisem destule povești despre petrecerile extravagante pe care le dădea în birourile lui de la etajul doi al fabricii, petreceri care se întindeau până noaptea târziu. Acum auzeam de la postul meu râsetele și muzica. După terminarea festivităților, Schindler încă avea energie să își facă rondul prin fabrică. Când intra în zona noastră, simțeam mirosul de țigări și de apă de colonie înainte de a-l vedea. Îmbrăcat întotdeauna elegant, mergea șerpuit prin încăpere, oprindu-se ca să stea de vorbă cu oamenii de la diverse posturi. Avea o capacitate extraordinară de a reține numele. Mă obișnuisem cu faptul că pentru naziști eram doar un evreu oarecare; numele meu nu conta. Dar Schindler era diferit. Era evident că voia să știe cine eram. Se purta ca și cum îi păsa de noi ca indivizi. Uneori se oprea la mașina mea și a lui David și începea o conversație. Înalt și solid, cu vocea tunătoare, mă întreba ce făceam sau câte piese realizasem în noaptea respectivă. Aștepta tăcut să îi răspund. Mă privea în ochi, nu cu privirea goală a naziștilor care nu vedeau de

fapt nimic, ci cu un interes autentic şi chiar cu o umbră de umor. Eram atât de mic, încât trebuia să stau pe o cutie întoarsă ca să ajung la butoanele de comandă ale maşinii. Pe Schindler părea să îl distreze lucrul acesta.

Trebuie să recunosc că la început mă speria atenţia pe care mi-o acorda. La urma urmei, Schindler era nazist şi avea o influenţă uriaşă. Îmi reaminteam că, dacă situaţia s-ar fi înrăutăţit, el s-ar fi dat de partea celorlalţi nemţi. Era de aşteptat. Mai mult decât atât, vieţile noastre se aflau în mâinile lui şi el se putea lipsi în orice clipă de ele.

Treptat am ajuns să mă tem de el mai puţin şi chiar îi aşteptam cu nerăbdare vizitele. Faptul că nu ştiam niciodată când avea să vină mă ţinea treaz şi concentrat. Eram mândru când Schindler vorbea cu mine, chiar dacă mândria mea era atinsă de nelinişte. De fapt, cred că îi devenisem simpatic. Mă arăta vizitatorilor şi spunea că eram un exemplu al puterii de muncă a evreilor lui. Deja scăpasem de prea multe ori ca prin urechile acului ca să ştiu că cel mai bine era să nu sari în ochi, să nu ieşi în evidenţă, să nu devii o posibilă ţintă. Aşa că deveneam neliniştit ori de câte ori Schindler mă scotea

în evidență. Uneori ne arăta chiar pe toți trei, pe mine, pe tata și pe fratele meu, spunând că eram „familia de mașiniști". Apoi adăuga cu o oarecare mândrie cuvântul „experți", deși știam că, cel puțin în cazul meu, era o exagerare. Atunci, un ofițer SS, cu craniul și oasele încrucișate pe chipiu și cu arma încărcată la curea, se apropia și mă urmărea muncind. Nu îndrăzneam nici să ridic privirea – abia dacă aveam curaj să respir. Știam că, dacă făceam o greșeală, pedeapsa ar fi fost aspră pentru toți trei, doar fiindcă ne urmărea un nazist.

Slab, subnutrit și lipsit de somn, nu ajutam prea mult războiul nazist, dar lui Schindler nu părea să îi pese. Într-o seară s-a oprit la postul meu și m-a privit cum stăteam pe cutia mea de lemn, finisând o casetă.

– Câte casete ai făcut în seara asta? m-a întrebat el.

– Vreo douăsprezece, m-am lăudat eu.

Schindler a zâmbit și a trecut mai departe, glumind în șoaptă cu tata. Mai târziu am aflat că un muncitor cu adevărat îndemânatic ar fi realizat de două ori mai multe.

Cu altă ocazie, când Schindler se plimba prin fabrică, m-a prins plecat de la post, urmărind cum o

maşină era refăcută pentru un alt tip de sarcină. Eram uimit de dificultatea procedurii şi nu mi-am dat seama cât de mult îmi neglijasem munca. Am îngheţat când am simţit mirosul familiar de apă de colonie şi de ţigări, întrebându-mă ce să fac. La Płaszów, aş fi fost împuşcat sau cel puţin biciuit pentru o astfel de infracţiune evidentă, fiindcă eram un evreu „leneş şi iresponsabil". Schindler, în schimb, a trecut mai departe fără un cuvânt. Câteva zile mai târziu, am aflat că eu şi fratele meu trebuia să fim transferaţi în zona de realizare a sculelor din fabrică, unde se cereau abilităţi mai bune, ceea ce însemna că urma să fim împreună cu tata. În loc să mă pedepsească, Schindler mi-a răsplătit curiozitatea.

Uneori, în dimineaţa de după una dintre vizitele lui nocturne, mergeam să îmi iau raţia şi descopeream că Schindler lăsase vorbă să primesc două porţii. Trebuia să depună un efort special pentru asta şi mă simţeam copleşit de bunătatea lui. Alteori se oprea la postul de lucru al tatei şi îl bătea pe umăr spunând: „Va fi în regulă, Moshe". Dacă un nazist adevărat ar fi văzut un asemenea gest, un astfel de tratament uman aplicat unui evreu, i-ar fi ucis pe amândoi fără ezitare. Schindler însă rămânea

la discuții cu tata minute în șir. Câteodată, după ce pleca, tata găsea o jumătate de pachet de țigări, un cadou valoros pe care Schindler îl lăsase „din greșeală" lângă mașina lui. Tata dădea țigările la schimb pentru mâncare.

Asemenea gesturi pot părea nesemnificative, dată fiind răutatea la care se ajunsese în acei ani, dar nu erau câtuși de puțin așa. Schindler îndrăznea să se revolte împotriva legii pământului, care dispunea torturarea și exterminarea evreilor, și nu tratarea lor ca ființe umane. Dacă făceai asta, riscai închiderea într-un lagăr de muncă sau de concentrare, sau chiar execuția. Putea fi pedepsit și pentru că ne spunea pe nume, în loc să mormăie sau să ne înjure. Tratându-ne cu respect, Schindler lupta împotriva ideologiei naziste, ce construia o ierarhie a umanității în care evreii se aflau pe treapta cea mai de jos.

Tot ce știam eu era că Schindler, deși nazist și prin definiție periculos, se purta cu noi într-un fel în care niciun nazist nu se mai purtase până atunci. Deși nu știam ce să înțeleg din asta, eram impresionat. De asemenea, încă mă mai temeam de el. Învățasem că oamenii sunt deseori imprevizibili.

Din vara anului 1941, când Germania a rupt alianța cu Uniunea Sovietică, a cucerit teritoriile ocupate de sovietici și a invadat Uniunea, victoria sa părea să fie doar o chestiune de timp, dar timpul era de fapt în defavoarea nemților. Avansaseră atât de rapid cu faimoasa lor strategie de *Blitzkrieg*, „războiul-fulger", încât liniile lor de aprovizionare nu mai puteau ține pasul. Supraestimaseră viteza cu care puteau învinge armata sovietică și subestimaseră voința de a rezista a trupelor rusești și a poporului rus. Armata germană nu era pregătită pentru frigul nemilos al iernii din Rusia. Odată cu bătălia sângeroasă de la Stalingrad – în care au murit două milioane de soldați și de civili –, soarta s-a întors împotriva nemților. Când am aflat de capitularea Armatei a Șasea Germane de la începutul lunii februarie 1943, știam că nemții aveau să fie probabil învinși.

Numai de am fi rezistat...

La începutul verii în 1944, circulau zvonuri cum că războiul se schimbase în favoarea Aliaților, în principal a americanilor și a englezilor spre vest și a rușilor spre est. Din când în când primeam frânturi de informații pe care le puneam cap la cap, din care reieșea că Aliații

debarcaseră în Normandia şi îşi continuau asaltul spre vest. La jumătatea lunii iulie, Armata Roşie Sovietică ajunsese la graniţa poloneză de dinainte de război. Asta însemna că armata rusă se apropia de Narewka sau era deja acolo. Poate că în curând, mă gândeam eu, aveam să primim veşti despre Hershel şi despre ceilalţi membri ai familiei.

Când am aflat că oamenii de afaceri germani îşi făceau bagajele şi părăseau fabricile şi oraşul Cracovia cu câţi bani aveau şi cu câte lucruri de valoare puteau căra, am ştiut că Germania pierdea cu adevărat războiul.

S-ar putea crede că noi am sărbătorit vestea, dar în realitate ne temeam de ceea ce avea să însemne asta pentru noi. Dacă se hotărau germanii să ne ucidă pe toţi înainte să plece? Nu era o temere tocmai deplasată. Ajunseseră până la noi zvonuri cum că Płaszów şi toate lagărele adiacente aveau să fie lichidate şi toţi cei de acolo aveau să fie trimişi la Auschwitz, un uriaş lagăr de concentrare şi de exterminare. Şansele să pleci viu de la Auschwitz erau aproape nule.

Apoi, veştile au devenit şi mai tulburătoare. Fabrica lui Schindler avea să se închidă, iar el urma să reducă

personalul. A început să circule o listă cu numele celor care trebuiau trimiși înapoi la Płaszów. Pe ea se afla și numele meu, împreună cu cel al tatei și al lui David. *S-a terminat*, m-am gândit eu. Era sfârșitul. Știam că nu puteam supraviețui din nou la Płaszów, chiar dacă eram acolo cu tata și cu fratele meu. Mama trebuia să rămână la Emalia, ca să ajute la închiderea fabricii, dar gândul acesta nu o liniștea prea mult. Cum se putea gândi la norocul ei când soțul și cei doi copii ai săi erau trimiși la o moarte aproape sigură? A izbucnit în lacrimi când tata i-a spus că ni se ordonase să plecăm.

Tata a încercat să ne încurajeze. „Schindler are un plan, ne-a spus el. Va muta fabrica într-un oraș din Cehoslovacia și ne va lua cu el." Pur și simplu nu îmi venea să cred! Nu vedeam cum ar fi putut Schindler să demonteze, să mute și să reconstruiască întreaga fabrică! De ce ar fi trecut prin greutățile transferului nostru când putea foarte ușor să ia gratis alți muncitori evrei în noua locație? Chiar dacă ar fi vrut să ne ia cu el, cum i-ar fi putut convinge pe administratorii naziști, mai ales pe Amon Goeth, care avea dreptul de a decide pentru noi, să fie de acord cu o asemenea

manevră nebunească? Eram convins că nu exista nicio cale prin care Schindler să ne poată salva, odată ce am fi ajuns din nou la Płaszów și sub controlul lui Goeth.

În ziua plecării, eram vreo sută de inși aliniați în fața gardienilor care fuseseră însărcinați să supravegheze întoarcerea la Plaszów. M-am ascuns în spatele grupului, așa cum făceam deseori, încercând să nu atrag atenția, mai ales că mă prefăcusem că eram mai în vârstă decât eram de fapt. Schindler a venit să ne conducă. Oricare alt nazist nu s-ar fi deranjat. Când Schindler a trecut pe lângă noi, stând de vorbă cu un ofițer german, am simțit deodată că trebuie să fac ceva, orice, ca să previn întoarcerea noastră la Płaszów. Am început să îmi fac loc cu coatele spre partea din față a rândului, dar a fost prea târziu. Schindler trecuse deja mai departe. Din impuls, am pășit în fața șirului, la doi pași de gardianul german. Chiar nu știam ce fac. Oare încercam să mă sinucid? Gardianul a urlat la mine să intru înapoi în rând. Ca să se asigure, m-a lovit cu patul puștii. În loc să dea în mine, a dat peste termosul cu înveliș de sticlă pe care prietenul meu, domnul Luftig, mi-l lăsase cadou la despărțire.

Termosul s-a spart de ciment cu un zăngănit puternic ca o explozie. Asta i-a atras imediat atenţia lui Schindler şi s-a întors. Era momentul meu. „Ne trimit de aici, am strigat eu. Pe mine, pe tata şi pe fratele meu!" Schindler le-a făcut semn imediat gardienilor să ne scoată pe toţi trei din rând. Ni s-a ordonat apoi să ne întoarcem la Emalia.

Schindler nu numai că ne-a salvat viaţa, ci a făcut ceva chiar mai presus de atât. După ce ne-a lăsat, s-a dus la fabrică să o găsească pe mama. I-a spus că avusese loc o încurcătură şi că aveam să rămânem acolo. Mama mi-a povestit mai târziu că la început nu îl crezuse. Nici nu credea că el ştie măcar cine este ea, dar s-a dovedit că îi spusese adevărul. Când mă gândesc la nenumăratele lui fapte salvatoare, mari sau mici, aceasta este cea care îmi apare prima în minte, probabil fiindcă demonstrează o compasiune extraordinară. Ştia că mama era distrusă şi că doar el o putea linişti.

Acum, toate cele patru nume ale noastre apăreau pe „lista" celor care aveau să rămână să ajute la aranjamentele pentru tranziţie. Pe lista aceea, fratele meu şi tata erau numerele 287 şi 289, iar eu eram între ei, la

numărul 288. Mama a fost trecută separat, împreună cu alte trei sute de femei.

Pe măsură ce zilele treceau, a devenit evident că Schindler plănuia într-adevăr să mute fabrica la Brünnlitz, un oraș din Regiunea Sudetă a fostei Cehoslovacii (acum Republica Cehă), în apropiere de locul în care se născuse. A fost nevoie de un curaj și de o ingeniozitate incredibile, ca să nu mai spun de mitele uriașe, pentru ca Schindler să primească aprobările necesare pentru dezasamblarea strungurilor, a preselor de perforat și a altor echipamente grele și transportarea tuturor componentelor către acea locație îndepărtată. Pe măsură ce dezasamblarea înainta, mie încă mi se părea că nu era decât o fantezie, însă încrederea tatei în Schindler a rămas neclintită. Chiar a ascuns câteva provizii în compartimentul de depozitare al strungului, ca să avem ceva de mâncare când și dacă aveam să ajungem la destinație.

În timp ce mașinile erau transportate cu trenul, Emalia s-a închis, iar noi, împreună cu toți ceilalți muncitori evrei, am fost trimiși înapoi la Plaszów, pentru a aștepta plecarea după Schindler. Tremuram de frică în

timp ce treceam de acele porți ale iadului pe pământ. Cu inima grea, m-am întors la aceeași rutină dinainte – ne trezeam la ora cinci dimineața, stăteam în formație ore în șir, căram bolovani, încercam să nu atrag atenția asupra mea, auzeam și vedeam oameni împușcați la întâmplare. Singura diferență era că, acum, atenția naziștilor își schimbase direcția. Armata sovietică se apropia, iar nemții își consumau toată energia acoperindu-și urmele. În săptămâna care a urmat, câțiva muncitori, printre care și fratele meu David, au fost nevoiți să deshumeze sute de cadavre din gropile comune în care fuseseră aruncate și să le ardă.

Când s-a întors la baracă, David era în stare de șoc. Se chinuia să ne descrie ce văzuse. Plângea când ne relata că fusese nevoit efectiv să întindă mâna în groapă, să scoată și să care apoi cadavrele descompuse până la rugurile aprinse. Am făcut tot ce ne stătea în putință ca să îi alinăm suferința, dar nu puteam face nimic ca să dispară amintirea lucrurilor văzute sau duhoarea morții de pe pielea și de pe hainele lui. David avea doar șaptesprezece ani.

La Płaszów ne-am reîntâlnit pentru scurt timp și cu sora mea, a cărei fabrică se închisese de asemenea. Dintre noi toți, părea că Pesza rezistase cel mai bine. Era tânără și puternică și fusese protejată de slujba ei, însă nazistul care se ocupase de fabrică își luase banii, părăsise zona și îi lăsase pe muncitorii evrei în plata Domnului la Płaszów. Tata a îndrăznit cumva să îl abordeze pe Schindler pentru o ultimă rugăminte – ca fiica lui iubită, pe care nu o mai văzuse de doi ani, să fie trecută pe lista muncitorilor care urmau să plece la Brünnlitz. Schindler a fost de acord imediat și acum era cu noi și al cincilea membru al familiei. Norocul nostru părea uimitor.

Îmi amintesc foarte clar data la care am părăsit pentru ultima oară lagărul Płaszów. Era 15 octombrie 1944. Tata, mama, fratele meu și cu mine am fost înghesuiți într-un vagon pentru animale împreună cu alți muncitori de sex masculin, în drum spre noua fabrică a lui Schindler. Ni s-a spus că femeile ne vor urma într-un tren separat. Gardienii au zăvorât ușile, lăsându-ne în întuneric. Am așteptat. Eu, tata și David ne țineam de mână. Deodată, trenul s-a pus în mișcare, făcându-ne

să ne pierdem echilibrul şi să cădem grămadă unul peste altul. Oamenii au mormăit şi au înjurat. Ne-am recăpătat echilibrul şi am ascultat cum trenul prinde viteză, îndreptându-se către vest. Vedeam frânturi de lumină trecând prin tavan şi prin pereţi. Speram să fie un semn bun. După şase ani plecam din Cracovia, oraşul visurilor copilăriei mele, oraşul care devenise un coşmar, şi mergeam către necunoscut.

Lagărul de concentrare Gross-Rosen. La **doar** 280 de kilometri la nord-vest de Cracovia, dar la peste un milion de kilometri **depărtare de lumea civilizată.**

Octombrie 1944.

Sunt dezbrăcat.

Am capul ras.

Tremur de frig și de frică.

Sunt înconjurat de un întuneric profund.

Treptat, noaptea se face zi. Sunt tot dezbrăcat, alergând acum pe lângă gardienii cu fețe împietrite, încercând să le demonstrez că sunt în formă.

Zorii unei zile noi.

Acum sunt îmbrăcat în zdrențe. Habar nu am de când sunt aici.

Trei zile?

Trei săptămâni?

Încă nu știu.

În noaptea în care am ajuns de la Cracovia, ne-am târât afară din vagoanele pentru vite și ne-am adunat pe un câmp gol. Ni s-a spus să ne dezbrăcăm până la piele și să lăsăm hainele acolo. Am fost duși apoi la dușuri. Auzisem deja povești despre dușurile care vărsau gaz otrăvitor, dar în acest caz a fost doar o apă rece ca gheața care abia picura. După duș ne-au ras pe cap și ne-au trimis înapoi pe câmp, unde am rămas dezbrăcați în noaptea rece de octombrie. Am așteptat să se întâmple ceva, dar nu s-a întâmplat nimic. Pe măsură ce orele treceau cu greu, ni se făcea din ce în ce mai frig.

Ca să ne apărăm de noaptea înghețată, ne-am strâns puternic unul într-altul. M-am strecurat spre mijlocul grupului, până în cel mai călduros loc, printre celelalte trupuri. Dacă stăteam locului prea mult, mă trezeam din nou la periferie. Toți încercau să facă ce făceam și eu, așa că ne suceam și ne mișcam continuu, o masă de

oameni care se împingeau într-o nesfârşită încercare de a evita înghețul. Când găseam câte o deschizătură, mă strecuram înapoi spre mijloc. Faptul că eram cam mic pentru vârsta mea îmi conferea anumite avantaje.

În cele din urmă, gardienii ne-au înghesuit în barăci. Ne sprijineam unii de alţii ca scaunele stivuite. Nu era loc să te întinzi. Cel puţin, stând astfel adunaţi, era ceva mai cald. În scurt timp, somnul m-a copleşit. A doua zi ne-am trezit îngrămădiţi, încălecaţi unii peste alţii în toate felurile. Încă dezbrăcaţi, ne-au adunat şi ne-au procesat ca pe nişte mărfuri de încărcat. Într-un post ni s-au dat numere. La postul următor ni s-a ras părul de pe trup. Când am păşit în faţa prizonierului care trebuia să mă radă, a râs şi mi-a făcut semn să trec mai departe. Eram încă prea fragil şi subnutrit ca să ajung la pubertate. Trebuie să recunosc că m-am bucurat să fiu scutit de umilinţa aceea.

Apoi ni s-a făcut „controlul medical", care însemna de fapt că trebuia să alergăm în cerc pe lângă inspectorii naziști. Era o problemă de viaţă şi de moarte să nu te împiedici sau să te prăbuşeşti de epuizare. Eram îngrozit de inspecţie. Chiar dacă treceam testul, ştiam că

pot fi scos în față în orice clipă, fiind considerat prea mic pentru munci folositoare, și trimis la moarte. Cumva am reușit să nu cad și m-am alăturat celorlalți din grup. În cele din urmă, ni s-a dat voie să alegem câteva haine dintr-o movilă de resturi. Am pus pe mine o cămașă și o pereche de pantaloni cu câteva numere mai mari, recunoscător pentru faptul că aveam puțin adăpost împotriva frigului.

Niciunul dintre noi nu știa ce semnificație avea faptul că ne aflam la Gross-Rosen. De ce eram acolo? De ce se întâmplase acest lucru? Era cumva o parte din planul lui Schindler pe care o păstrase pentru el? Era ceva temporar sau era ultima noastră oprire? Oare dăduse Schindler de obstacole peste care nici măcar el nu putea trece?

Niciunul dintre noi nu știa.

Am început cu toții să ne gândim la ce era mai rău.

Pe măsură ce timpul petrecut la Gross-Rosen trecea, arătam din ce în ce mai tare ca niște morți vii.

În mod misterios, într-o după-amiază am fost înghesuiți cu toții într-un vagon de marfă acoperit. După ce s-au trântit ușile, am pornit în noapte, fără o

destinație sigură. Dimineață, când s-au deschis ușile, am văzut că ajunsesem în sfârșit la Brünnlitz, în Regiunea Sudetă. Ne-am târât de la gară până la noul lagăr de muncă al lui Schindler. Ca toate celelalte lagăre, și acesta avea un comandant și gardieni, însă prezența lui Schindler făcea ca diferențele să fie radicale. Lagărul era compus dintr-o clădire de cărămidă de două etaje, pe jumătate terminată. Fabrica nu era gata încă să producă muniție. Nu existau paturi pentru noi, așa că dormeam pe paie, la etajul al doilea. După Gross-Rosen însă, nimeni nu se plângea de condiții.

Faptul că fabrica era neterminată nu era nici cea mai mare și nici cea mai neplăcută surpriză de până atunci. Ajunși la Brünnlitz, am aflat că femeile nu ajunseseră încă de la Cracovia.

Trenul lor fusese redirecționat către Auschwitz.

Când tata a auzit această veste, culoarea i-a dispărut din obraji. Nu l-am văzut niciodată atât de îngrijorat. Ni s-a spus că Schindler se afla deja în drum spre Auschwitz ca să aducă femeile înapoi, dar era foarte greu de crezut că putea reuși.

Cumva însă, Oskar Schindler a reuşit ceea ce părea cu totul imposibil. A oferit mite uriaşe naziştilor care conduceau lagărul de la Auschwitz, afirmând permanent că femeile erau „experte", „foarte bine instruite" şi „de neînlocuit". Absolut incredibil, dar eforturile lui au dat roade şi femeile au fost urcate într-un tren, de data asta cu destinaţia Brünnlitz.

Zvonurile că femeile fuseseră salvate şi că aveau să vină în curând au ajuns şi până la noi. În ziua în care ar fi trebuit să vină, inima îmi bătea cu putere stând la fereastra fabricii, la etajul al doilea, aşteptând să apară. Apoi, într-un sfârşit, au intrat înşiruite în lagăr. Ca şi noi, erau rase pe cap şi atât de slabe, încât le puteam număra coastele. Era foarte greu să le deosebeşti una de alta. Apoi le-am zărit. Mama! Pesza! Nu îmi păsa cum arătau mama şi sora mea. Erau în viaţă şi asta era tot ce conta. Am avut atunci un moment rar de fericire completă...

Pesza ne-a povestit apoi că, de îndată ce femeile au ajuns la Auschwitz, ofiţerii SS au făcut o selecţie. Cele pe care naziştii le considerau sănătoase şi capabile de muncă erau trimise la dreapta; cele considerate slabe şi

cele infirme erau trimise la stânga. La optsprezece ani, Pesza a fost trimisă cu femeile mai tinere și mai puternice. Mama, la patruzeci și ceva de ani, a fost considerată inutilă și trimisă la stânga, manevrată către barăcile destinate celor bătrâni și bolnavi, cei pe care naziștii nu se deranjau să îi mai hrănească, cei sortiți camerei de gazare. În mijlocul acestei nenorociri, Schindler a înfăptuit o minune. Dacă ar mai fi întârziat puțin, cu siguranță ar fi fost prea târziu ca să o salveze pe mama, ca și pe toate celelalte femei din compania lui care fuseseră trimise la stânga.

Ne-am petrecut următoarele opt luni de război la fabrica de muniție a lui Schindler. Naziștii cu grade superioare veneau din când în când să ne inspecteze munca. Chiar și Amon Goeth a venit la un moment dat în vizită la prietenul lui, Schindler. Acesta a reușit cumva să îi convingă pe naziști că eram utili și productivi, deși – în cele opt luni pretrecute în lagărul de la Brünnlitz – nu am produs muniție utilizabilă aproape deloc.

Cu toate că Schindler făcea tot ce putea ca să ne ofere strictul necesar, abia ne duceam zilele. Nemții pierdeau războiul pe ambele fronturi, iar mâncarea

devenea din ce în ce mai puțină. Supa a început să se subțieze până a devenit aproape apă. Rațiile de pâine s-au micșorat. Șterpeleam mâncare în fiecare zi. Când găseam ceva coji de cartofi, le uscam pe țevile de aburi care treceau prin toată fabrica și le împărțeam cu David. Situația teribilă în care ne aflam acum ne-a apropiat și mai mult. Am încercat să avem grijă unul de altul și împreună aveam grijă de tata.

Mai aduceam puțină mâncare de la personalul care lucra la bucătărie. Aceștia erau prizonieri politici care alcătuiau rezistența subterană a lagărului. Fiindcă erau originari din orașul Budzýn, din apropiere de orașul meu natal Narewka, vorbeau idiș în același dialect ca mine. Când aveam ocazia, îmi plăcea să stau pe lângă ei și să vorbim și astfel ne-am împrietenit. Găteau supa zilnică în ceaune mari. Ca să spele ceaunele, învârteau apa înăuntrul acestora și apoi o aruncau. Muncitorii au fost de acord să adune apa rămasă într-o cutie. Puneam cutia pe o țeavă de aburi până când apa se evapora, lăsând pe fund bucăți de mâncare solidă. Reușeam cumva să fiu mereu inventiv când venea vorba să obțin ceva mai multă mâncare.

Eu şi David lucram în sala pentru scule şi matriţe împreună cu tata. Abilităţile mi se îmbunătăţiseră sub îndrumarea tatei, astfel că ajunsesem acum să pot face treburile unui meşter experimentat. Schindler îşi păstrase programul obişnuit, având musafiri până noaptea târziu şi făcând apoi ture prin fabrică. Uneori îmi cerea să merg în biroul lui. Când am urcat prima dată scările acelea, tremuram din tot corpul. Ce putea să vrea de la mine? Am tot încercat să mă gândesc cu ce anume greşisem. Până să ajung în biroul lui, eram deja paralizat de frică; abia l-am auzit când a încercat să mă calmeze vorbind despre vrute şi nevrute. Apoi mi-a dat o bucată de pâine şi am ştiut că avea să fie bine. Schindler nu mă invita sus prea des; dar când o făcea, împărţeam întotdeauna „comoara" cu tata şi cu fratele meu.

Odată, după ce Schindler s-a oprit ca să stea de vorbă cu mine la postul meu, i-a dat ordin omului care se ocupa de program să mă transfere în tura de zi. Schimbarea aceea mi-a transformat probabil viaţa. Tura de zi era mult mai uşoară, atât fizic, cât şi psihic. Mă întreb dacă Schindler a realizat cu adevărat ce cadou îmi făcuse. Nu e de mirare că ceilalţi prizonieri nu au fost

cu toţii încântaţi de tratamentul special de care beneficiasem, dar tata şi David s-au bucurat cu adevărat pentru mine.

Schindler ne-a povestit despre mişcările de pe frontul de est. La începutul anului 1945, ştiam că armata sovietică eliberase lagărul de la Auschwitz şi oraşul Cracovia. Prizonierii mai pricepuţi la geografie desenau hărţi pe nisip, trasând avansarea armatei sovietice. Hărţile lor făceau ca progresul acesteia să pară mai real. Nu mai dura mult, spuneau ei, până când armata avea să ajungă la noi.

Cu deznodământul deja hotărât, s-ar putea crede că în acele ultime luni ale războiului am fost cu toţii mai cuprinşi de optimism, însă în primăvara anului 1945 eram complet epuizaţi, întru totul goliţi de orice rezervă de energie; spiritul ne era distrus, iar trupurile abia mai rezistau. Tata nu mai putea sta în picioare la maşină pentru tura de douăsprezece ore. Trebuia să se lase pe vine atunci când nu îl vedea nimeni. Lui David i-au apărut pe picioare răni care nu se mai vindecau. Eu am început să văd dublu. Trebuia să citesc însemnele de măsurare la maşină şi uneori pur şi simplu nu

puteam; liniile subțiri ale instrumentelor arătau ca niște mici viermișori răsuciți.

Nu știu de ce, sau poate pentru că cei șase ani de stres și de suferință săpaseră adânc în mine, cert este că nu puteam renunța la gândul care mă obseda, și anume că aveam să fiu împușcat cu ultimul glonț al războiului. Derulam acest coșmar în minte iar și iar – ultima zi, ultima oră, ultimul minut, eliberarea atât de aproape, apoi norocul mi se termina brusc.

Într-adevăr, temerile mele nu erau pe deplin nefondate. A fost mai bine că nu am aflat decât mai târziu că, în aprilie 1945, SS ordonase uciderea tuturor evreilor de la fabrică, însă Schindler reușise să le dejoace planul și să îl transfere din zonă pe ofițerul SS înainte ca acesta să-și ducă la îndeplinire instrucțiunile. La vremea aceea, soldații și ofițerii germani începuseră să fugă, făcând tot posibilul să evite să fie prinși de armata sovietică, ce se apropia tot mai amenințător. În mijlocul haosului, Schindler a profitat de ocazie și a acționat în beneficiul nostru. A mers la unul dintre depozitele abandonate de naziști și a adus sute de suluri de pânză bleumarin și sute de sticle de vodcă.

Cum pericolul de a fi prins de sovietici era iminent, Schindler ştia că trebuie să fugă. Mai întâi, i-a instruit pe gardieni, spunându-le că aveau o şansă mai mare de supravieţuire dacă plecau singuri. Aceştia nu au mai avut nevoie de alte încurajări. Soldaţii au fugit fără vreun cuvânt, însă Schindler a rămas. Nu se putea hotărî să plece înainte de a-şi lua adio, aşa că a adunat toţi evreii pentru ultima dată. După atâţia ani de teamă permanentă, mă străduiam să cred că ceea ce spune este adevărat.

– Sunteţi liberi, ne-a spus el.

Liberi!

Nu aveam cuvinte! Ce puteam să spunem? Ce cuvinte puteau să exprime emoţiile pe care le simţeam? Libertatea părea o fantezie imposibilă. Înainte de a pleca, Schindler ne-a rugat să nu ne răzbunăm pe oamenii din oraşul apropiat, fiindcă îl ajutaseră să ne ţină în viaţă. Ne-a dat fiecăruia câte un sul de pânză şi o sticlă de vodcă, bunuri pe care ştia că le puteam schimba pentru mâncare, adăpost şi haine. Nu am avut ocazia să îmi iau personal adio de la Schindler, dar m-am alăturat celorlalţi muncitori care i-au oferit un

inel, făcut din dintele de aur al unui prizonier, care purta următoarea inscripție din Talmud în ebraică: „Cel care salvează o viață salvează lumea întreagă".

După miezul nopții, Oskar Schindler a plecat în viteză cu mașina. Scopul lui era să ajungă la unul dintre zborurile către America, ceea ce a și făcut. Dacă îl prindeau sovieticii, l-ar fi considerat doar un nazist și cu siguranță l-ar fi ucis.

După plecarea lui Schindler, am rămas în așteptarea sovieticilor. Gardienii noștri nu ezitaseră să-și abandoneze posturile; am fi putut pleca, dar nu am făcut-o. Nu aveam veşti, nu aveam unde să plecăm și habar nu aveam ce ne așteaptă în afara lagărului. Era o liniște ciudată, ca și cum ne aflam în ochiul furtunii. Câțiva tineri au luat armele abandonate de gardieni și au făcut de gardă în locul lor. Noaptea a căzut fără ca vreunul dintre noi să știe care ar trebui să fie următoarea noastă mișcare.

Pe 8 mai 1945, a venit și răspunsul. Un soldat rus a venit la poartă. A întrebat cine suntem; i-am răspuns că suntem evrei din Polonia. Ne-a spus că suntem liberi și că ne putem smulge numerele și triunghiurile

de pe uniforme. Când îmi amintesc acel moment, mi se pare că le-am rupt la unison, ca o afirmare a solidarității și a victoriei.

În ciuda șanselor noastre aproape imposibile, reușisem. În mod miraculos, Oskar Schindler, acest om complex plin de contradicții – un nazist oportunist, intrigant, nonconformist, dar atât de curajos și de temerar, un adevărat erou –, salvase de la o moarte aproape sigură în jur de 1200 de evrei.

ZECE

După ce soldatul a plecat, porțile s-au deschis. Eram în stare de șoc. Toți eram la fel. Trecusem de la ani lungi de prizonierat la libertate. Mă simțeam confuz, slăbit și extaziat în același timp.

Dezorientați și nesiguri, am continuat să hoinărim prin lagărul Brünnlitz timp de două zile. Nu puteam înțelege faptul că eram liberi, în același timp în care dușmanii noștri, soldații germani învinși, treceau pe lângă noi cu sutele. Stăteam și îi urmăream cu privirea – trupele cândva încrezătoare deveniseră acum prizonierii demoralizați ai sovieticilor. Ore la rând se târau cu capul plecat, cu expresii mohorâte. Câțiva

au apucat cizmele soldaților și le-au aruncat la schimb propriii saboți de lemn. Eu nu m-am alăturat. Nu exista nicio cale de a „echilibra balanța", orice am fi făcut. Nu îmi doream decât să îmi amintesc pentru totdeauna acele ore, să îmi amintesc umilința soldaților cândva falnici, trecând pe lângă noi într-o înfrângere absolută.

În cele din urmă, autoritățile cehe le-au oferit transport gratuit cu trenul acelora dintre noi care au decis să se întoarcă în Polonia. Mama și-ar fi dorit să ajungă la Narewka, să îi găsească pe Hershel și pe familia ei, dar tata era de părere că încă era prea periculos să călătorim spre est. În schimb, a decis ca noi cinci să ne întoarcem la Cracovia. Desigur că toți nutream speranța că Tsalig scăpase cumva și că va fi acolo, așteptându-ne.

De data asta, vagoanele pentru vite aveau paturi, iar ușile glisante au rămas deschise. Puteam simți mirosurile primăverii și să urmărim în trecere peisajele rurale. Din locul în care stăteam, priveam priveliștea din jur, observând puținele semne ale războiului care ne distrusese viețile. Copacii aveau frunze noi; florile sălbatice înboboceau. Cicatricele lăsate de

război, pe care eu le simțeam atât de adânc, nu erau vizibile în peisajul rural. Era ca și cum toți acei ani îngrozitori de suferință nu existaseră, însă era suficient să privesc fețele obosite și triste ale părinților mei ca să știu adevărul.

Pe măsură ce trenul mergea către est, mi-am permis să fac ceva ce nu mai făcusem de ani buni: să mă gândesc la viitor. În ultimii șase ani, să te gândești la viitor însemnase să te gândești doar la cum să supraviețuiești următoarei ore, la cum să găsești următoarea brumă de mâncare, la cum să treci pe lângă moarte și să scapi. Acum, viitorul însemna mult mai mult. Poate reușeam să mă întorc la școală. Poate urma să am din nou o casă, mâncare adecvată, siguranță. Într-o zi, poate aveam să mă simt din nou în siguranță.

Trenul se oprea des, pentru a le permite pasagerilor să coboare în apropiere de locurile din care proveneau. De fiecare dată oamenii coborau și plecau repede, fără să privească în urmă sau să își ia la revedere. Nu exista niciun motiv pentru care să prelungească inutil chinul. Îi priveam pe foștii mei colegi de muncă risipindu-se prin Polonia, unul câte unul, familie după familie. Cu

toţii ne rugam ca suferinţa să se termine, să ne întoarcem la viaţa noastră, la familiile noastre de care fusesem despărţiţi de atâta timp.

Din nefericire, la Cracovia mi-am dat seama repede că suferinţa nu se terminase. Părinţii mei, David, Pesza şi cu mine am ajuns acolo purtând încă uniformele dungate din închisoare. Strângeam la piept singurele noastre bunuri – sulurile de pânză şi sticlele de vodcă pe care Schindler le procurase pentru noi – şi mergeam temători prin oraş spre vechiul nostru cartier. Ne întâmpinau priviri curioase şi o indiferenţă care mă neliniştea complet. L-am găsit pe Wojek, bunul creştin care vânduse costumele tatei, şi am luat legătura cu un fost vecin de pe strada Przemyslowa. Ne-a lăsat să stăm în apartamentul lui câteva nopţi şi a decis să dea o mică petrecere pentru tata. Printre gurile de vodcă sorbite din sticlele noastre preţioase, ne-a mărturisit că se mira că supravieţuisem.

A devenit apoi evident că mulţi alţi oameni din oraş erau la fel de miraţi. Pentru unii, întoarcerea neaşteptată a evreilor nu era binevenită. Se întrebau ce aşteptări aveam de la ei. Trecuseră prin propriile greutăţi

şi avuseseră, la rândul lor, pierderi în timpul războiului, aşa că nu erau interesaţi de ale noastre. Unii erau antisemiţi şi fuseseră încântaţi să ne vadă plecaţi din locul pe care ei îl considerau ţara lor, în ciuda faptului că evreii locuiseră acolo peste o mie de ani. Acum venisem înapoi, provocându-le nelinişte, deşi noi încercam pur şi simplu să ne adaptăm la libertate şi să ne reconstruim vieţile.

Mama a găsit un croitor care mi-a cusut o pereche de pantaloni din sulul meu de pânză – primii mei pantaloni noi în aproape şase ani. Ca plată, i-am lăsat materialul rămas pe sul. Tata a reuşit să primească din nou slujba lui cea veche de la fabrica de sticlă. Aveam nevoie urgentă de o casă a noastră. Am găsit o locuinţă într-un cămin studenţesc care devenise centru de primire pentru refugiaţi. Asta eram acum, mi-am dat eu seama. Refugiaţi. În mod ironic, eram străini într-o ţară în care evreii aveau o istorie veche. La sfârşitul războiului, din populaţia de aproximativ 60.000 de evrei de dinainte de război, mai rămăseseră doar câteva mii.

Căminul adăpostea şi alţi oameni care se întorseseră şi nu aveau locuinţă. Ca şi în ghetou, am împărţit

camera în sectoare, folosind frânghii cu pături puse peste ele. În curând, tot mai mulți oameni căutau un loc în care să stea, pe măsură ce evreii se întorceau în oraș să își caute familiile și să încerce să își recapete casele și viețile pe care le avuseseră înainte. Mulți dintre ei veneau din est, din zonele ocupate de sovietici. Într-o zi, mama a găsit o femeie tânără și pe mama ei dormind pe hol. Mama a insistat ca ele să împartă spațiul cu noi. Treptat, fiecare dintre cele patru colțuri a fost ocupat de o altă familie.

În vara aceea, reacția împotriva evreilor care se întorseseră la Cracovia s-a intensificat. O evreică a fost acuzată pe nedrept că a răpit un băiat creștin. Circulau zvonuri cum că evreii costelivi care se întorceau din lagăre foloseau sângele copiilor creștini pentru transfuzii, o reluare a vechii acuzații cunoscute drept defăimarea sângelui[1]. Acuzația, falsă și ridicolă atât în trecut, cât și în prezent, a făcut orașul să fiarbă. La una dintre sinagogile rămase în oraș, s-a adunat o gloată

[1] Acuzație străveche adusă evreilor, despre care se credea că răpeau și ucideau copiii creștini pentru a le folosi sângele în diversele ritualuri religioase din timpul sărbătorilor evreiești (n. tr.)

care striga insulte și care a ajuns apoi la clădirea noastră ca să arunce cu pietre în geamuri. După vreo oră delincvenții au plecat, însă violența a stârnit temeri vechi; îmi doream din nou să fiu invizibil. Tata mergea la lucru în fiecare zi, în timp ce noi, ceilalți, ne petreceam mai tot timpul în casa noastră improvizată, prea speriați ca să ieșim afară. Acesta avea să fie viitorul nostru? Oare supraviețuisem războiului, ghetoului și lagărelor doar ca să trăim mai departe cu spaimă?

Pe 11 august 1945, când un băiat creștin a pretins că evreii voiau să îl omoare, a izbucnit o adevărată revoltă. Huliganii au atacat clădirea noastră, aruncând din nou cu pietre în geamuri și scoțându-i afară pe oamenii de la etajul întâi ca să îi bată cu mâinile goale. Am șters-o din camera noastră, pentru a beneficia de siguranța etajului superior. Într-o altă parte a orașului, scandalagiii au prădat o sinagogă și au ars sulurile de pergament înscrise cu Tora. S-a aflat că evreii bătuți pe străzi au fost spitalizați, doar pentru a fi bătuți din nou mai apoi. La fabrică, tata a fost avertizat să nu plece acasă după terminarea lucrului; străzile erau mult prea periculoase, așa că a rămas acolo peste noapte, într-o

siguranţă relativă. Eu, mama şi cu fraţii mei am avut de înfruntat singuri o noapte lungă.

A doua zi, după ce tata s-a întors de la fabrică, i-am povestit ce se întâmplase în noaptea precedentă. A rămas tăcut.

– Nu mai putem sta aici, i-a spus David tatei.

– Dacă ne-am putea întoarce la Narewka..., a propus mama.

Spunea asta deseori după război. Niciodată nu se simţise ca acasă în oraş, iar acum cu siguranţă nu avea niciun argument care să îi schimbe părerea, însă adevăratul motiv al dorului ei de a se întoarce la Narewka era firul de speranţă că măcar o parte a familiei – şi mai ales fratele meu cel mai mare, Hershel – supravieţuise.

– Încă nu ne putem întoarce, a răspuns tata. Poate nu ne vom mai întoarce niciodată.

Tata ne-a relatat apoi câteva veşti îngrozitoare. Mama asculta înfiorată în timp ce ne povestea ce aflase de la cunoscuţii de la fabrică, originari din Narewka. Câţiva dintre ei reuşiseră să se întoarcă acolo, în căutarea familiei lor. Ce povestiseră ei era de-a dreptul înspăimântător. După invazia trupelor germane, echipe

ucigaşe mobile ale SS-ului, numite Einsatzgruppen, dăduseră buzna în satele din estul Poloniei, cu unicul scop de a ucide evrei. Ajunseseră la Narewka în 1941. Acolo îi luaseră pe toţi bărbaţii evrei din sat, vreo cinci sute la număr, îi duseseră pe o pajişte din apropiere de pădure şi îi împuşcaseră pe toţi, aruncându-i apoi într-o groapă comună. Soldaţii SS duseseră femeile şi copiii într-un hambar din apropiere, unde îi ţinuseră toată ziua, apoi îi uciseseră şi pe ei. Dintr-o singură lovitură, toată familia noastră extinsă din Narewka, cam o sută de rude – bunicii, mătuşile, unchii, verii –, fusese omorâtă. Era ceva dincolo de orice imaginaţie. Gândindu-se la părinţii ei, mama nu a putut decât să şoptească: „Sper că au murit înainte să ajungă Einsatzgruppen la ei".

Deodată, am resimţit din plin impactul celor auzite.

Nu aflasem niciodată veşti despre Hershel în cei şase ani lungi în care fusesem despărţiţi. Am presupus că ajunsese la Narewka, care se afla în 1939 sub control sovietic şi care părea pentru el un loc mai sigur decât Cracovia. Acum aflasem că Hershel ajunsese într-adevăr înapoi la Narewka, însă numai pentru a fi luat prizonier

din nou și ucis de asasinii SS-ului în acea zi îngrozitoare de august. Mama s-a prăbușit în timp ce noi ceilalți am rămas împietriți, șocați de atrocitatea nemților.

Mulți ani mai târziu, m-am întors la Narewka. Un polonez creștin cu care m-am întâlnit mi-a vorbit despre felul în care un tânăr evreu încercase să fugă dar, a adăugat el, „unul de-ai noștri" – cu alte cuvinte, unul care nu era evreu – l-a observat și l-a denunțat celor din SS, care l-au împușcat pe loc. Când mă gândesc la aprigul meu frate, îmi imaginez că el fusese tânărul care încercase să fugă în pădure, făcând tot ce îi stătea în putință ca să supraviețuiască.

Pe măsură ce săptămânile treceau, viața noastră nu se îmbunătățea deloc. Se auzeau mereu zvonuri despre ostilități repetate la adresa evreilor. Locurile de muncă erau puține, la fel și mâncarea. Viitorul nostru la Cracovia părea cu adevărat sumbru.

La începutul anului 1946, David și Pesza au închipuit un plan ca să se întoarcă în Cehoslovacia, pentru a vedea dacă se puteau stabili acolo. Am trecut granița împreună cu ei. După câteva zile însă, mama ne-a trimis vorbă printr-un prieten că avea nevoie ca măcar

unul dintre copiii ei să fie lângă ea. Fiind mezinul, la doar șaisprezece ani, eu eram alegerea evidentă. Mi-am luat la revedere de la David, iar Pesza m-a dus înapoi la Cracovia. Apoi s-a întors la David, în Cehoslovacia. Am suferit când a trebuit să mă despart de fratele și de sora mea. Era uimitor că reușisem să rămânem împreună în ultimii ani de război. Acum ei erau adulți și nerăbdători să o ia de la capăt. Părinții mei nu ar fi încercat niciodată să îi abată din drum.

Câteva luni mai târziu, părinții mei au cerut sprijinul unei organizații sioniste – una dintre grupările al căror scop era înființarea unui stat național evreiesc. Speram că ne puteau scoate clandestin din Polonia. Nu ne-am gândit să mergem în Palestina, care era controlată de englezi, fiindcă viața de acolo ar fi fost prea solicitantă pentru părinții mei. După câteva săptămâni de așteptări neliniștite, s-a ivit o ocazie și pentru noi. Am mituit un gardian cu o sumă mică și am trecut peste graniță. Am călătorit cu trenul prin Cehoslovacia și am ajuns în sfârșit la Salzburg, în Austria. Acolo, o organizație de ajutorare de pe lângă Națiunile Unite ne-a trimis într-un lagăr de deportați din Wetzlar,

Germania, în zona de ocupație americană. Pe de o parte, părea ciudat să ne aflăm tocmai în Germania; pe de altă parte însă, ne simțeam bine deschizând un nou capitol în viața noastră.

Fără casă, fără niciun statut, din nou în lagăr, ne-am fi putut simți înfrânți, dar Wetzlar era foarte diferit de lagărele din timpul războiului. Beneficiam de trei mese pe zi, de îngrijire medicală serioasă și de protecția armatei Statelor Unite. Ceea ce era destul de bine. Cel mai important era că puteam veni și pleca după pofta inimii. Profitam de orice ocazie pentru a merge în oraș și pentru a începe o discuție cu oricine era dispus să stea de vorbă cu mine. M-am împrietenit cu alți adolescenți din lagăr, printre care o fată frumoasă din Ungaria, de vârsta mea. Am învățat să vorbesc fluent maghiara doar ca să pot vorbi cu ea. De fapt, unii unguri erau atât de convinși că eram și eu ungur, încât vorbeau poloneza atunci când nu voiau să înțeleg ce spun. Habar nu aveau ei că poloneza era limba mea maternă.

Spre încântarea mamei, am început să pun ceva carne pe silueta mea osoasă și am crescut câțiva centimetri. Părul mi s-a îndesit și s-a închis la culoare.

Aveam haine noi, făcute de croitorii din lagăr, care destrămau uniformele militare şi le transformau în haine civile. Cineva mi-a dat chiar o pălărie maronie de fetru. Aceasta a devenit semnul meu distinctiv. O purtam peste tot, imitând în felul meu stilul în care se îmbrăca tata înainte de război.

Uneori, eu şi noii mei prieteni ne certam cu privire la cine suferise cel mai rău pe timpul războiului. Unii fuseseră în lagăre de muncă, iar alţii chiar în faimosul lagăr de exterminare de la Auschwitz-Birkenau. Alţii se ascunseseră în diverse situaţii. Nu puteam rezista tentaţiei de a schimba istorisiri şi informaţii, deşi aceste discuţii duceau uneori la gelozie şi la mânie. Într-un fel ciudat, părea că ne luptam pentru a afirma care dintre noi a avut cea mai îngrozitoare experienţă. Toţi trecuserăm prin propriul iad şi încă procesam lucrurile trăite. Niciunul dintre noi nu ştia ce era de făcut cu povara uriaşă a amintirilor. Uneori, durerea suferinţei noastre scăpa la suprafaţă şi ameninţa prieteniile fragile care se formau între noi.

Nu am simţit niciodată că în lagăr este casa mea, dar am început să mă obişnuiesc cu viaţa de acolo, în

timp ce aşteptam să vedem în ce ţară ni se va permite să emigrăm. Erau mulţi oameni ca noi, care căutau un loc unde să fie primiţi.

Nemţii puseseră capăt şcolarizării mele curând după ce împlinisem zece ani. Părinţii mei erau îngrijoraţi de lipsa mea de educaţie şi de ce ar fi putut însemna asta pentru mine în viitor. Tata a început să caute pe cineva care să mă mediteze şi care să mă ajute să recuperez măcar o parte din ce pierdusem. A găsit într-un oraş din apropiere un fost inginer neamţ, care era acum şomer şi avea cinci copii de hrănit. Timp de doi ani, am mers de trei ori pe săptămână acasă la doctorul Neu, pentru meditaţii la matematică şi desen. Am început cu aritmetica de bază şi am continuat până la complexităţile trigonometriei.

În timp, am ajuns să aştept cu nerăbdare lecţiile doctorului Neu. După experienţa cu Oskar Schindler, credeam că pot sesiza diferenţa dintre acei nemţi care fuseseră nazişti adevăraţi şi cei care îşi păstraseră umanitatea, în ciuda faptului că se înscriseseră în Partidul Nazist. Am observat că adevăraţii nazişti obişnuiau să privească în jos, spre pantofi, sau să îşi întoarcă ceasurile

atunci când se pomenea despre război. Când cineva vorbea despre ce li se întâmplase evreilor în război, răspunsul lor standard era „Noi nu am știut". Doctorul Neu nu era așa. Mă întreba diverse lucruri despre ce trăisem și asculta cu interes ce îi povesteam. Îmi aminteam felul în care îmi punea întrebări Oskar Schindler și cum aștepta răspunsul meu. Doctorul Neu nu încerca să mușamalizeze ce se întâmplase. Odată, pe când îi povesteam ceva, soția lui ne-a auzit. „Noi nu am știut", a murmurat ea. El i-a aruncat o privire tăioasă și a zis: „Nu spune asta". După ce am depășit acel moment stânjenitor, m-a îndemnat să povestesc mai departe.

Prin intermediul organizațiilor evreiești, părinții mei au luat legătura cu rudele noastre din Statele Unite. Sora mamei mele, Shaina, și fratele ei, Morris, care plecaseră din Narewka la începutul anilor 1900, locuiau acum la Los Angeles. (Unchiul Karl murise la scurt timp după ce ajunsese în Statele Unite.) În baza știrilor pe care le primeau, ajunseseră să creadă că toată familia lor din Polonia fusese ucisă. Au fost în extaz când au aflat că noi trei ne aflam într-un lagăr pentru deportați. Rudele noastre americane au început să ne scrie scrisori și

să ne trimită nenumărate pachete cu mâncare, donată de alți prieteni din Narewka care trăiau acum în Statele Unite. Cum nu aveam bani să plătim meditațiile doctorului Neu, îi dădeam diverse lucruri din pachetele noastre CARE[1]: cafea, țigări și alimente din lagărul pentru deportați pe care familia mea nu le mânca, cum era de exemplu șunca la conservă.

În 1948, Pesza și David au intrat într-un grup sionist și au părăsit Cehoslovacia pentru noul stat Israel, care se înființase exact în acel an. Când am aflat despre planurile lor, am vrut să plec cu ei, însă părinții mei deja hotărâseră că aveam să plecăm în Statele Unite de îndată ce mătușa și unchiul meu făceau toate aranjamentele. Părinții mei credeau că în America puteam găsi locuri de muncă și că îi puteam ajuta astfel și pe sora și fratele meu, a căror viață nu avea să fie prea ușoară într-o țară care se zbătea să se pună pe picioare. Deși aveam acum aproape nouăsprezece ani și îmi doream să merg după frații mei, nu puteam să refuz

[1] CARE: Cooperative for Assistance and Relief Everywhere (Cooperativa pentru asistență și ajutor pretutindeni, n. tr.)

rugămintea părinților mei de a rămâne cu ei, având în vedere lucrurile prin care trecuseră.

În cele din urmă, în mai 1949, după aproape trei ani petrecuți în lagărul pentru deportați, am primit vestea că cererea noastră de emigrare fusese aprobată. Aproape de necrezut, mergeam cu adevărat în Statele Unite ale Americii! Am luat trenul până la Bremerhaven, în Germania, apoi am călătorit cu un fost vapor al armatei timp de nouă zile peste Oceanul Atlantic, până la Boston, Massachusetts. Petreceam pe punte cât de mult timp puteam, privind oceanul care se întindea în toate direcțiile. Ceva din măreția și imensitatea lui îmi inducea o senzație de pace pe care nu o mai experimentasem niciodată.

Dormeam în hamace sub punte și ne luptam cu răul de mare, deși eu nu eram la fel de afectat cum erau alții. Noi, pasagerii refugiați, reprezentam multe națiii și vorbeam multe limbi. Eram uimit cât de multe limbi nu cunoșteam. Cum nu vorbeam engleza, aveam ecusoane de identificare pe haine, ca să fim siguri că vom fi debarcați acolo unde trebuia.

Fiul unchiului Morris, Dave Golner, care locuia în Connecticut, ne-a găsit când cei de la emigrări ne prelucrau datele, după ce vaporul nostru andocase în portul Boston. În timpul procedurilor de emigrare, numele nostru de familie a fost schimbat în Leyson. Deja abandonasem numele Lieb pentru Leon, care mi se părea mult mai interesant. Dave știa doar foarte puțin idiș și poloneză deloc, așa că mai degrabă ne făcea semne cu mâna decât să ne vorbească, în timp ce ne conducea din port până la gară. Ne-a dat bani de cheltuială pentru călătoria de cinci zile până la Los Angeles, California.

De data asta ne-am simțit bine mergând cu trenul, stând într-un compartiment pentru pasageri, în scaune de pluș, și nu înghesuiți într-un vagon mic. Poate că unii oameni ar putea crede că am avut o călătorie îngrozitoare. Dormeam pe scaune. Nu aveam duș. Dar pentru mine, fiecare minut al drumului a fost minunat. Stăteam ore întregi la geam, privind lumea trecând prin fața mea, de pe Coasta de Est spre Chicago, apoi prin centru-vest și sud-vest.

Din cauza faptului că nu vorbeam engleza, au fost şi câteva momente de zăpăceală pe drum. De exemplu, de câte ori mergeam la vagonul-restaurant, nu puteam decât să arătăm cu degetul spre ce mâncau alţi oameni sau spre câteva cuvinte de neînţeles de pe meniu. Deseori ne-am trezit cu nişte combinaţii ciudate. De asemenea, nu aveam idee cum corespundeau preţurile din meniu cu banii din buzunarul meu, aşa că îi dădeam ospătarului o bancnotă mare şi aşteptam să primesc restul. Treptat, am acumulat un număr tot mai mare de monede. Întors pe scaunul meu din compartiment, le studiam şi încercam să îmi dau seama cât valorează fiecare. Sigur că puteam citi numerele de pe monede, dar asta nu însemna că înţelegeam valoarea lor.

Într-o după-amiază, o femeie care stătea la o distanţă de câteva scaune m-a observat uitându-mă la restul pe care tocmai îl primisem de la prânz. S-a ridicat de pe scaun şi a venit lângă mine. A zâmbit şi a luat o monedă din mâna mea. „Acesta este un bănuţ", a spus ea. Apoi a luat o altă monedă. „Aceasta e moneda de zece cenţi, a continuat ea, iar aceasta este de un penny."

Am repetat denominațiunile de câteva ori – un cent, cinci cenți, zece cenți, douăzeci și cinci de cenți. După ce am învățat să spun numele și valoarea lor, femeia a zâmbit din nou și s-a întors pe locul ei. Probabil că ea a uitat întâmplarea aceasta după câteva zile, dar eu nu am uitat-o niciodată. După aproape șaizeci și cinci de ani, încă îmi amintesc bunătatea ei. Ea mi-a predat prima lecție de engleză.

Stând în tren, priveam cum peisajul se schimbă de la verdele bogat la un roșu dramatic combinat cu nuanțele cafenii ale deșertului. Am traversat Diviziunea Continentală și Deșertul Mojave. M-am gândit la această nouă țară care avea să îmi fie casă. Viitorul se așternea înaintea mea într-un mod pe care nu îl crezusem posibil cu puțin timp înainte. Nu cunoșteam limba și nici nu știam ce aveam de gând să fac. Eram pur și simplu emoționat. Pentru prima dată în mulți ani, puteam visa la viitor cu ochii deschiși. Știam că urma să învăț engleza. Urma să am o slujbă. Într-o zi aveam să mă căsătoresc și să am o familie. Poate chiar aveam să apuc bătrânețea. Orice era posibil.

Când trenul a ajuns în gara Union din Los Angeles, eu, mama și tata ne-am adunat lucrurile și ne-am pregătit de plecare. Mi-am luat pălăria și am dat să o pun pe cap, apoi m-am răzgândit. Am aruncat pălăria înapoi pe raftul pentru bagaje și m-am întors spre ieșire. Pălăria făcea parte din fosta mea viață, pe care intenționam să o las în urmă. Cu monedele de un bănuț, de zece și de douăzeci și cinci de cenți zornăind în buzunar, am coborât din tren în plin soare californian.

Aveam nouăsprezece ani și viața mea abia de acum începea.

PROLOG

În Statele Unite am vorbit rareori despre experiențele mele din trecut de pe timpul războiului. Era prea greu să le explici oamenilor. Părea că nici nu exista un vocabular care să transmită exact ceea ce trăisem. Pentru americani, un cuvânt precum „camp"[1] evoca amintiri fericite din timpul verii, care nu semănau nici pe departe cu ceea ce trăisem eu la Płaszów și la Gross-Rosen. Îmi amintesc că odată, la scurt timp după ce ne stabilisem la Los Angeles, am încercat să îi descriu unui vecin cum era să mori de foame în ghetou. Când am spus că

[1] Termenul se traduce în limba română atât prin „lagăr", cât și prin „tabără". (n.tr.)

nu aveam niciodată suficientă mâncare, mi-a spus: „Și la noi s-a raționalizat mâncarea". Nu realiza diferența dintre ceea ce trăise el, având doar cantități mici de unt și de carne în timpul războiului, și ceea ce trăisem eu, căutând prin gunoaie câte o coajă de cartof. Chiar nu exista niciun mod de a vorbi despre experiențele mele fără să sune ca o înjosire, așa că am decis să nu mai discut deloc despre Polonia și despre război. Ca și pălăria pe care o lăsasem în tren, am încercat să las în urmă anii aceia și să încep o viață nouă. Desigur, spre deosebire de abandonarea pălăriei, un om nu poate lăsa în urmă amintirile, iar amintirile acelea au rămas cu mine în fiecare zi a vieții mele.

Eu și părinții mei ne-am străduit să ne statornicim și să ne găsim de lucru. Am stat la mătușa Shaina, care se numea acum Jenny, timp de câteva săptămâni, înainte de a ne muta într-un apartament cu un dormitor din clădirea unde locuise unchiul Morris, fratele mamei. Părinții mei au ocupat dormitorul, iar eu mi-am făcut un pătuc în bucătărie – o îmbunătățire evidentă față de priciurile aglomerate din lagărele de concentrare. Mă simțeam extrem de recunoscător.

Ne-am înscris toţi trei la cursuri de engleză pentru străini, de trei ori pe săptămână, la Liceul de Artă Manuală. Tata a obţinut curând o slujbă de om de serviciu la o şcoală primară. Nu era acelaşi lucru cu meşterul respectat de dinainte de război, dar îşi dădea silinţa şi era optimist. La peste cincizeci de ani, cu puţine cunoştinţe de limba engleză, avea foarte puţine opţiuni. Eu lucram la o linie de asamblare dintr-o fabrică ce producea cărucioare pentru cumpărături. La început am avut doar sarcini monotone, care nu necesitau să vorbesc în engleză, dar ştiam foarte bine că nu doream să îmi petrec restul vieţii făcând o asemenea muncă.

Mamei i-a fost deosebit de greu să înveţe engleza. În cele din urmă însă, a acumulat un vocabular suficient de bogat pentru a face cumpărături şi a vorbi cu vecinii. Ea şi tata s-au înscris în Clubul Binefăcătorilor din Narewka, înfiinţat de evreii care emigraseră în Statele Unite la începutul secolului. Din când în când, cei din club se reuneau ca să cânte, să danseze şi să strângă bani pentru a ajuta diverse asociaţii caritabile. Cât de norocoşi se simţeau părinţii mei să poată dărui la rândul lor!

Mama s-a dedicat îngrijirii tatălui meu și a căminului nostru. Despărțită de lumea în care crescuse, mi se părea singură și în derivă. Desigur, nu se putea abține să nu se gândească la fiii pe care îi pierduse, mai ales la Tsalig, fiindcă rămăsese locului, neajutorată, în momentul în care fusese luat de lângă ea.

Eu învăț cu ușurință limbi străine, așa că nu după mult timp m-am simțit în largul meu conversând în engleză. Cu ajutorul unchiului Morris, m-am angajat ca mașinist la US Motoare Electrice și m-am înscris la cursuri la Colegiul Tehnic de Comerț din Los Angeles. Învățam din cărți ceea ce tata învățase din practică, dar lucram împreună pentru a depăși provocările convertirii măsurătorilor din sistemul metric în echivalentul lor în inchi, picioare și yarzi. Timp de un an și jumătate, am mers la cursuri dimineața și la lucru după-amiaza și seara, până la miezul nopții. După ce ieșeam din tură, dormeam în autobuz în drum spre casă. Șoferul de autobuz era un om de treabă care mă trezea exact înainte de stația mea. A doua zi dis-de-dimineață o luam de la capăt. Era dificil, dar nu o luam așa. Dificilă fusese munca istovitoare de la Plaszów. Programul meu

era obositor, dar munca merita și era interesantă. Deși eram la vârsta de încorporare când a început războiul din Coreea, am fost scutit fiindcă eram student.

În 1951 am terminat cursurile de la școala de comerț și, cât ai zice pește, deși nu eram încă cetățean american, înștiințarea de recrutare în Armata Statelor Unite a venit prin poștă. Am fost mai întâi la Fort Ord în Monterey, California, pentru instructajul de bază, și apoi în Aberdeen, Maryland. Pentru mulți tineri obișnuiți cu libertatea și cu intimitatea personală, viața în armată era grea și majoritatea mormăiau mai tot timpul. Îi ascultam văitându-se și zâmbeam. Aveam un pat numai al meu, haine bune, suficientă mâncare bună și eram și plătit! De ce m-aș fi plâns? Când sergenții de instrucție strigau la noi fiindcă nu făceam treabă bună când curățam pantofii cu salivă, îmi spuneam: „Ei bine, măcar nu mă vor împușca pentru asta". M-am împrietenit cu băieți din locuri de care nu mai auzisem niciodată: Kentucky, Louisiana, Dakota de Nord și de Sud, precum și alte state. Când mă întrebau de unde sunt, le spuneam doar Los Angeles. Engleza mea era deja îndeajuns de bună ca să scap cu un răspuns atât de curajos.

Spre sfârşitul instrucţiei, am fost transferat la o bază de lângă Atlanta, Georgia. La un sfârşit de săptămână, am primit permisii şi am plecat în oraş. După ce ne-am urcat în autobuz, m-am îndreptat spre locul meu preferat din spate, ca să închid puţin ochii. M-am speriat când şoferul a oprit autobuzul şi a venit la mine. „Nu poţi să stai aici, mi-a spus el. Locurile din spate sunt pentru negri. Trebuie să te muţi în faţă." Cuvintele lui m-au lovit ca o palmă aspră. Dintr-odată, eram din nou în Cracovia, în perioada în care naziştii le ordonaseră evreilor să meargă pe locurile din spate (înainte să ne interzică de tot transportul în comun). Contextul era foarte diferit, dar aproape că îmi făcea capul să explodeze. De ce ar fi existat aşa ceva în America? Trăisem cu impresia greşită că o asemenea discriminare era unică pentru evreii care suferiseră sub prigoana nazistă. Acum descoperream că existau prejudecăţi şi inegalitate şi în ţara aceasta, pe care începusem deja să o iubesc.

Înainte de a mi se încredinţa o misiune peste Ocean, am fost testat la diferite limbi europene. Statele Unite încă aveau multe structuri militare în Europa;

când m-au desemnat fluent în germană, poloneză și rusă, m-am așteptat să fiu trimis în Germania sau în Polonia. În schimb, mi s-a dat o misiune în direcția opusă... Okinawa, Japonia. Am stat șaisprezece luni la Okinawa, unde am făcut un stagiu cu o unitate militară de ingineri. Supravegheam douăzeci și unu de localnici într-un magazin de mașinării; atunci am urcat în grad de la soldat de categoria întâi până la caporal. Pentru mine, era mare lucru. Prețuiam cu adevărat acele două dungi de pe mâneca uniformei mele de soldat al armatei americane.

Când m-au lăsat la vatră și m-am întors la Los Angeles, m-am hotărât să îmi continui educația. Legea soldaților a făcut acest lucru posibil. M-am întâlnit cu un consilier de la Colegiul Orașului Los Angeles, care mi-a cerut diploma de absolvent de liceu. I-am explicat că nu aveam așa ceva, că educația mea formală se terminase la împlinirea vârstei de zece ani. Părea nedumerit, așa că i-am oferit suficiente detalii pentru a-i explica trecutul meu. Consilierul a revizuit activitatea mea în armată și atunci s-a produs un declic. Mi-a sugerat să devin profesor de arte industriale. „Dacă menții

o medie de C[1], poți să rămâi la școală și să îți iei diploma", mi-a spus el. Nu îmi venea să cred! „Asta e tot ce trebuie să fac?" am întrebat eu. M-a asigurat că așa stăteau lucrurile.

Până la urmă am avut o medie chiar mai bună. Am absolvit LACC și m-am transferat la Cal State Los Angeles, unde am luat licența și am primit aprobarea de a preda. În timp, am obținut și o diplomă de master în educație de la Universitatea Pepperdine.

Am început să predau la Liceul Huntington Park în 1959. Am rămas la școala aceea treizeci și nouă de ani. Pe măsură ce deceniile treceau, am lăsat și mai mult în urmă experiențele mele din al Doilea Război Mondial. Câteodată, când cineva sesiza o umbră de accent și mă întreba de unde sunt, răspundeam vag: „Din est". Nu specificam niciodată că mă referem la ceva diferit de coasta de est a Statelor Unite.

Deși trecusem mai departe și îmi construisem o viață nouă, abia când am cunoscut-o pe Lis, viitoarea mea soție, am simțit cu adevărat că m-aș putea vindeca. În

[1] Calificativ C, corespunzător notei 7 din sistemul de învățământ românesc (n. tr.)

al şaselea an la Huntington Park, în ianuarie 1965, a venit să predea engleza pentru străini şi mi-a atras imediat privirea. Bănuiesc că şi eu am atras-o pe a ei. Intenţiona să rămână în sudul Californiei doar pentru un semestru, dar eu am făcut-o să se răzgândească. Am petrecut mult timp împreună în următoarele şase luni. Am început să îi povestesc despre trecutul meu, poveşti pe care nu le spusesem nimănui de când venisem în Statele Unite. Până la sfârşitul semestrului, ne îndrăgostisem. Ne-am căsătorit în vara aceea. Ne-am mutat la Fullerton, în California, câţiva ani mai târziu. Avem un băiat şi o fată, pe care i-am crescut ca pe nişte copii americani normali, fără povara trecutului familiei mele. Nu am împărtăşit cu ei experienţele mele din copilărie şi din adolescenţă decât atunci când au ajuns suficient de mari încât să le înţeleagă. Voiam să le las moştenire copiilor noştri libertatea, nu teama. Desigur, le-am povestit treptat frânturi din trecutul meu, pe măsură ce creşteau.

Fratele şi sora mea s-au căsătorit şi ei şi au familii în Israel. David are trei băieţi şi o fată şi încă mai locuieşte în Kibbutz Gan Shmuel, faimos pentru livezile

sale și exporturile de concentrate de fructe și de pești tropicali. După ce a emigrat în Israel, Pesza și-a schimbat numele în Aviva. Are trei copii, șase nepoți și o strănepoată. Locuiește în Kiryat Haim, un oraș frumos de la Mediterană, aflat la nord de Haifa.

Pentru părinții mei a fost mult mai greu decât a fost pentru mine să își găsească drumul într-o țară nouă. Supraviețuiseră inimaginabilului, ca și cei trei copii ai lor, dar războiul lăsase în inima lor un gol care nu avea să se mai vindece niciodată. Nu trecea nicio zi fără ca ei să nu se gândească la Hershel și la Tsalig, și la familia pe care o pierduseră. Anii de suferință lăsaseră și urme fizice. Odată, pe când eram la Płaszów, un gardian o lovise pe mama cu o scândură în cap. Lovitura i-a fisurat pentru totdeauna timpanul. Tot restul vieții ei ne-a spus că în urechea aceea îi auzea pe cei doi fii ai săi strigând-o.

Tata a continuat să ia lecții de engleză, fiind extrem de hotărât să stăpânească bine limba. A trecut de la o slujbă de custode la una de mașinist într-o fabrică. În curând, abilitățile lui de meșteșugar expert au devenit evidente și asta l-a ajutat să își recapete puțin din mândria și din respectul de sine de care se bucurase în

anii dinaintea războiului. Rareori vorbea despre experiențele sale din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Era în continuare centrul universului mamei mele. Când a murit el, în 1971, mama a avut norocul de a locui în apropierea a doi nepoți, care au ajutat-o să uite de durere. A murit la cinci ani după tata.

Schindler a avut de luptat și după război. Stilul lui șmecheresc din timpul războiului nu i se potrivea unui om de afaceri pe timp de pace. A avut o serie de afaceri nereușite și a dat faliment de mai multe ori. Spre sfârșitul vieții, a trăit din contribuțiile trimise de organizațiile evreiești. Pentru mulți nemți, Schindler a fost un trădător de țară, un „iubitor de evrei". În 1974, a murit în condiții umile la Hildesheim, în ceea ce numeam pe atunci Germania de Vest.

Până la moartea sa, Schindler a păstrat legătura cu câțiva dintre foștii lui muncitori. Recunoștința noastră a însemnat mult pentru el. Se gândea la noi – *Schindlerjuden*, evreii lui Schindler – ca la copiii pe care nu îi avusese niciodată. A cerut să fie îngropat la Ierusalim. „Aici sunt copiii mei", a spus el odată. Este îngropat pe Muntele Sion, fiind singurul membru al

Partidului Nazist înhumat acolo. Dacă îi veți vizita mormântul, veți observa că acesta este acoperit de pietre mari și mici, simboluri de pomenire din partea celor care l-au cunoscut, dar și a celor care nu l-au cunoscut, dar care își amintesc viețile salvate de el și curajul de care a dat dovadă.

Din când în când m-am întâlnit în Statele Unite și cu alți evrei ai lui Schindler. Am reluat legătura cu Mike Tanner, care lucrase la o mașină de lângă mine la fabrica lui Schindler din Cracovia. Leopold Page, care era ceva mai în vârstă decât mine, i-a fost foarte devotat lui Schindler și și-a făcut un scop în viață din a educa oamenii cu privire la cine a fost cu adevărat Schindler și ce a reușit să facă el. L-am întâlnit pe domnul Page când a venit să stea de vorbă cu părinții mei despre proiectul lui de ajutorare a lui Schindler. El și soția lui, Mila, se aflau la aeroport când Schindler a venit la Los Angeles, în 1965.

Faptul că scriitorul Thomas Keneally a intrat în magazinul de valize pe care familia Page îl avea în Beverly Hills a fost un noroc neașteptat; acesta a fost de-a dreptul fascinat de povestea spusă de domnul Page.

Leopold Page a sărbătorit publicarea cărții lui Keneally, *Arca lui Schindler* (*Lista lui Schindler* în Statele Unite), în 1982, și a avut o perspectivă valoroasă pentru filmul lui Steven Spielberg din 1993, *Lista lui Schindler*. Leopold Page a murit în 2001.

Soția lui Page, Mila, care a fost și ea pe „listă", trăiește încă și ne este o bună prietenă. Este ultima membră fondatoare în viață a Clubului „1939", organizație a supraviețuitorilor Holocaustului, majoritatea din Polonia, și a urmașilor lor.

Odată cu lansarea filmului lui Spielberg, *Lista lui Schindler*, s-a schimbat și viața mea. Până la apariția acestuia, păstrasem tăcerea asupra trecutului meu. Când filmul a stârnit așa de mult interes, am început să reconsider ezitarea de până atunci de a vorbi despre experiențele mele. Curând după lansarea filmului, Dennis McLellan, reporter la ziarul *Los Angeles Times*, m-a găsit prin compania lui Spielberg. A sunat la noi acasă și a lăsat un mesaj cu numărul lui de telefon, solicitând un interviu. Am ignorat telefonul câteva zile, până când Lis m-a încurajat să îi acord dreptul de a primi un răspuns afirmativ sau negativ. Deja mă hotărâsem: aveam

de gând să refuz. Pur și simplu nu mă simțeam pregătit să acord un interviu despre experiențele mele din Holocaust. Domnul McLellan era un reporter insistent. Prea isteț și prea insistent pentru mine, fiindcă, până la sfârșitul conversației noastre telefonice, am fost de acord să vină la noi acasă ca să schimbăm „o vorbă".

Într-o seară, a venit la noi după serviciu. Stând de vorbă, m-a cucerit rapid cu grija și cu atenția lui sinceră. Când m-a întrebat politicos dacă putea folosi reportofonul, nu am avut de ce să mă opun. Deja dispunea de încrederea mea totală. După ce am discutat câteva ore, m-a întrebat dacă mă putea fotografia. Am fost de acord, așteptându-mă să scoată o cameră foto. În schimb, a deschis ușa de la intrare și a strigat: „În regulă, poți intra". Un fotograf, care venise cu domnul McLellan cu câteva ore mai devreme, a intrat în casă și a făcut câteva fotografii cu mine. Duminica următoare, pe 23 ianuarie 1994, povestea și fotografia mea au apărut pe prima pagină a ediției din Orange County a ziarului *Los Angeles Times*.

După apariția articolului, studenții și colegii mei s-au îngrămădit în jurul meu la școală. Un tânăr care

nu se descurca prea bine la cursul meu a venit alergând după mine prin campus. Mi-a strâns mâna şi mi-a spus: „Domnule Leyson, sunt aşa de bucuros că aţi supravieţuit". Nu am uitat niciodată autenticitatea reacţiei lui. Prieteni, elevi şi colegi mă întrebau acum de ce nu le spusesem niciodată despre ce trăisem în timpul războiului. Nu am putut să le ofer un răspuns bun. Poate că nu am fost cu adevărat pregătit să vorbesc despre întâmplările mele decât mulţi ani mai târziu ori poate că oamenii nu fuseseră pregătiţi să asculte, ori poate ambele variante au fost la fel de valabile. Efuziunea de interes din partea comunităţii m-a impresionat foarte mult. Am început să onorez invitaţiile de a-mi spune povestea în biserici, sinagogi, şcoli şi organizaţii politice, militare, civice şi filantropice, la nivel local şi pe tot cuprinsul Statelor Unite şi al Canadei.

În 1995, am întâlnit-o pe doamna doctor Marilyn Harran, profesoară şi director fondator al Centrului Rodgers pentru Educaţia despre Holocaust de la Universitatea Chapman din Orange, California. La încurajarea ei, am început să ţin discursuri la Chapman şi în alte locaţii. Chapman a devenit o a doua casă pentru

mine. Voi prețui întotdeauna amintirea ceremoniei de absolvire din 2011, când universitatea mi-a acordat un doctorat onorific în litere. Fiind acolo cu soția, copiii și nepoții mei, a fost una dintre zilele cele mai pline de mândrie din viața mea. Un băiețel căruia i se spusese că nu era suficient de bun ca să meargă la școală era acum „doctorul Leyson". Îmi puteam doar imagina mândria pe care ar fi simțit-o părinții mei. Nu le-ar fi venit niciodată să creadă că un crainic deosebit din Los Angeles, pe nume Fritz Coleman, care mă intervievase la o ceremonie de aprindere a luminilor de Hanukkah, luase decizia să mai vorbească puțin cu mine și să creeze apoi un reportaj special de jumătate de oră. Povestea mea, *Un copil pe lista lui Schindler*[1], a fost difuzată pe postul KNBC în decembrie 2008. Am fost încântat când Fritz și colegul lui, Kimber Liponi, au obținut un premiu Emmy local pentru munca lor.

Acum vorbesc des. Discursurile mele nu sunt repetate. Nu folosesc niciodată notițe, așa că fiecare discurs este diferit. Când vorbesc, urmez aceeași poveste pe care

[1] A Child on Schindler's List (în engleză în orginal, n. tr.)

ați citit-o. Nu este niciodată ușor să povestesc tot ceea ce am trăit, indiferent câți ani sau câtă distanță am pus între mine și băiatul care am fost cândva. De fiecare dată când vorbesc, simt din nou durerea de a retrăi suferința părinților mei, frigul și foamea nopților de la Płaszów și pierderea celor doi frați ai mei. Acel moment în care Tsalig a fost smuls de lângă noi încă mă mai bântuie.

Pe măsură ce am înaintat în vârstă și am devenit și eu tată, la rândul meu, admirația pentru părinții mei și pentru tot ce au făcut ei ca să ne protejeze a crescut și mai mult, la fel ca și admirația pentru Oskar Schindler. Pe parcursul anilor, din cărți și din documentare, dar mai ales de la ceilalți supraviețuitori de pe „lista" lui Schindler, am aflat mult mai multe despre ce a făcut și despre cât de mult a riscat pentru a ne proteja viața. Contabilul lui, Itzhak Stern, credea că Schindler se dedicase salvării evreilor după ce fusese martor la uciderile în masă din timpul lichidării ghetoului din Cracovia. Deja simpatiza cu starea deplorabilă a muncitorilor săi evrei; din acel moment însă, și-a sporit eforturile de a salva cât de mulți evrei posibil. Cu banii din afacerile de pe piața neagră, a cumpărat o bucată

de teren lângă fabrica Emalia, a construit barăci şi l-a convins pe comandantul Goeth cu vorbe dulci şi cu sume mari de bani că, având muncitorii aproape, i-ar fi crescut productivitatea. Scopul lui real era să salveze muncitorii de Płaszów şi de sadicul Goeth.

Schindler şi-a asumat riscurile cu mult curaj, în ciuda posibilelor consecinţe grave. Atrăgea permanent suspiciuni cu privire la corupţia lui şi la tratamentul neortodox aplicat evreilor. În timpul anilor de nemaivăzută neomenie a nemţilor, Schindler a remarcat valoarea aceloraşi oameni pe care naziştii îi catalogaseră drept suboameni şi pe care încercaseră să îi extermine. În cea mai mare parte, îi curta pe cei care aveau autoritate şi care erau cu siguranţă duşmanii lui, copleşindu-i cu mite generoase şi cu cadouri care erau pur şi simplu prea tentante – pentru cei mai mulţi dintre naziştii cu grade înalte, comandanţii de lagăre, ofiţerii SS şi poliţia locală – ca să fie refuzate. Şi, cu siguranţă, ştia cum să dea o petrecere.

În 1943, Oskar Schindler a fost arestat şi închis pentru scurtă vreme pentru activităţile lui de pe piaţa neagră. În acelaşi an, naziştii au ameninţat că îi închid

fabrica dacă nu schimbă producţia de la emailuri la armament. A fost obligat să fie de acord, dar în mod ironic schimbarea aceea ne-a salvat viaţa spre sfârşitul războiului, când Schindler a susţinut că muncitorii lui „experţi" trebuiau mutaţi la Brünnlitz. Argumentul său, cum că avea lucrători de email „esenţiali", nu ar fi însemnat nimic pentru cei care luau decizii, dar argumentul că eram esenţiali pentru producţia de muniţie a Germaniei însemna cu adevărat ceva.

Când alţi proprietari germani de fabrici şi-au luat profitul şi au fugit din Cracovia, hotărâţi să îşi salveze viaţa şi averea, Schindler şi-a sporit efortul de a-i salva pe evrei. Dacă nu ar fi făcut asta, cei mai mulţi dintre noi am fi murit la Auschwitz sau în alte lagăre. Deşi spre sfârşitul şederii noastre la Brünnlitz eram pe punctul de a muri de foame, am reuşit să supravieţuim pentru că Schindler a ales să îşi cheltuie averea pe mâncare pentru noi. A făcut tot ce i-a stat în putere ca să ne protejeze. Mulţumită lui, nu am murit împuşcat cu ultimul glonţ al războiului.

Fiind un copil evreu în acele vremuri, mă luptam în fiecare zi să trăiesc. Nu aveam de ales. Nazist influent,

Schindler avea însă de ales. Ar fi putut să ne abandoneze de nenumărate ori, să își ia averea și să fugă. S-ar fi putut decide că viața lui depindea de faptul că ne băga în mormânt cu munca, dar nu a făcut-o. În schimb, și-a pus în pericol propria viață de fiecare dată când ne-a apărat, din simplul motiv că așa era corect. Eu nu sunt filozof, dar cred că Oskar Schindler reprezintă definiția eroismului. El este dovada că un singur om poate da piept cu răul și poate produce o schimbare.

Eu sunt dovada vie a acestui lucru.

Îmi amintesc că am văzut odată la televizor un interviu cu scriitorul și savantul Joseph Campbell. Nu am uitat niciodată definiția pe care a dat-o eroului. Campbell a spus că eroul este o ființă umană obișnuită, care „face cele mai bune lucruri în cele mai rele condiții". Oskar Schindler este personificarea acestei definiții.

Ani la rând după război, l-am căutat pe fratele meu Tsalig prin mulțime. Vedeam câte un tânăr care semăna cu el și, pentru o fracțiune de secundă, aveam o brumă de speranță. *S-a întors*, mă gândeam. *A scăpat*. Dacă era cineva în stare să o facă, fratele meu, supereroul, era acela. De fiecare dată, speranța se transforma într-o

dezamăgire amară. Tsalig nu scăpase. Nu apăruse ca prin minune, nici în ghetou, nici în altă parte. Peste ani am aflat că nimeni nu supraviețuise din transportul care îi dusese pe Tsalig și pe Miriam la Belżec.

Eu și soția mea, Lis, încă locuim în Fullerton, California, unde ne-am stabilit cu ocazia celei de-a șasea aniversări, în 1971. Fiica noastră, Constance (Stacy) Miriam, și soțul ei, David, locuiesc în Virginia și au trei fii, Nicholas, Tyler și Brian. Al doilea nume al lui Tyler este Jacob, în memoria bunicilor mei. Fiul nostru, Daniel, și soția lui, Camille, trăiesc în Los Angeles și au o fiică, Mia, și doi băieți gemeni, Benjamin și Silas. Al doilea nume al lui Daniel este Tsalig. La fel și al lui Benjamin, fiul său. În ei trăiește mai departe numele lui Tsalig, dar se păstrează și ceva din sufletul lui. Sunt sigur de asta.

Leon Leyson
September 15, 2012

Lfd. Nr.	Nr. Zeile	Kz. Nr.	Name und Vorname	Geb.-Dat. Ort	Beruf
841.	4.4.14.	40077	Alexander Falk	13. 6.38	Kaufmann.
842.	"	0	Hermann Conrad	12. 3.71	Schreiber
843.	"	41660	Elisabeth Simon	17. 5.14	Hausfrau.
844.	"	1	Klemens Hertz	2. 5.17	Lagerist.
845.	"	2	Conrad Ernst	14. 2.49	Buchhalter
846.	"	3	Max Otto	14.11.13	Schlosser
847.	"	4	Ida Josef	18. 6.16	Verkäufer
848.	"	5	Helene Meyer	9. 5.19	Hausangestellte
849.	"	6	Gertrud Veit	1. 1.47	Schneider
850.	"	7	Christoph Siegfried	30.12.48	Gärtner
851.	"	8	Johann Salomon	4. 6.42	Tischler
852.	"	85434	Walter Otto	21. 3.46	Maschinenschlosser
853.	"	1	Jean Julius	11.10.47	Schlosser.
854.	"	2	Gertrud Helene	6. 7.51	Hausangestellte
855.	"	3	Conrad Josef	31. 1.42	Schmied
856.	41478.	4	Hans Friedrich	4. 6.48	Schlosser
857.	41479.	5	Hedwig Jakob	3. 4.21	Angestellte
858.	"	6	Walter Konrad	12. 6.74	Klempner
859.	"	7	Thomas Georg	23. 1.13	Angestellte
860.	"	8	Hermann Erich	4. 1.17	Elektriker
861.	"	9	Clemens Daniel	1. 1.49	Angestellte
862.	"	83144	Jacques Erich	1. 1.48	Schlosser.
863.	"	1	Gottlieb Meier	21. 1.43	Maschinenschlosser
864.	"	2	Anna Konrad	14. 6.46	Hausfrau
865.	"	3	Simon Daniel	7. 6.42	Angestellte
866.	"	4	Wilhelmine Lena	27.12.49	Hausfrau
867.	"	5	Gertrud Jakob	7. 5.17	Buchhalter.
868.	"	6	Anna Barbara	11. 3.13	Kaufmann
869.	"	7	Alex Clemens	27. 3.47	Angestellte
870.	"	8	Wilhelm Siegfried	4. 3.43	Schlosser
871.	"	9	Erich Josef	27.10.17	Angestellter
872.	"	83111	Wilhelmine Emil	11.11.52	Verkäuferin
873.	"	1	Hans Hannes	24. 4.23	Hausmeister.
874.	"	2	Hermann Wilhelm	23. 8.21	Angestellter
875.	"	3	Walther Jakob	16. 7.43	Angestellter
876.	"	4	Karl Joseph	31. 1.24	Lagerist
877.	"	5	Ludwig Otto	10.11.21	Angestellter
878.	"	6	Ignatius Erich	19. 3.43	Angestellter
879.	"	7	Wilhelm Ulrich	3. 4.17	Angestellter
880.	"	8	Oskar Ulrich	3. 1.16	Angestellter
881.	"	9	Karl Peter	22. 6.14	Maschinenschlosser
882.	"	83124	Leonore Hanna	6. 5.17	Verkäuferin
883.	"	1	Walter Jakob	6. 5.19	Verkäufer.
884.	"	2	Peter Ernst	11. 1.23	Angestellter
885.	"	3	Hermann Ulrich	15. 1.18	Angestellter
886.	"	4	Wilhelmine Lena	7. 4.43	Angestellte
887.	"	5	Hermann Jakob	2. 4.47	Angestellter
888.	"	6	Jürgen Josef	1. 4.21	Elektriker.
889.	"	7	Walter Otto	23. 6.23	Elektriker.
890.	"	8	Walter Hanna	11.11.23	Angestellte
891.	"	83134	Elisabeth Klara	19. 6.15	Verkäuferin.
892.	"	1	Josef Ignatz	24.11.20	Elektriker.
893.	"	2	Hermann Georg	23. 1.47	Angestellter
894.	"	3	Alois Josef	16. 1.21	Angestellter
895.	"	4	Wilhelm Konrad	3. 1.43	Angestellter
896.	"	5	Peter Otto	19.11.46	Schlosser.
897.	"	6	Gustav Jonas	4. 1.23	Angestellter
898.	"	7	Friedrich Erich	23.11.24	Angestellter
899.	"	83149	Walter Jakob	28.12.45	Angestellter
900.	"	83167	Hermann Jakob	29. 3.23	Chemiker

Familia Leyson pe la 1930 (*din colțul din stânga sus, în sensul acelor de ceasornic*): Tsalig, Hershel, Chanah, David și Pesza.

Pe pagina anterioară: numele lui Leon (apare ca Leib Lejzon) pe lista lui Schindler.

Strada Lwowska nr. 19. Apartamentul familiei Leyson în ghetoul din Cracovia se afla la etajul al doilea.

Magazia din spatele apartamentului din ghetou unde Leon s-a ascuns împreună cu mama și cu prietenii lui.

Legitimația lui Leon din 1947, din tabăra pentru deportați.

De ***la stânga la dreapta:*** Leon, Chanah și Moshe, **în** 1948.

Leon (*al doilea din stânga*) în Armata Statelor Unite în Georgia, 1951.

Leon la absolvirea Universității de Stat din California, Los Angeles, 1958.

Leon (*al doilea din dreapta*), cu pălărie, și Moshe (*al treilea din dreapta*), cu prieteni neidentificați, în Germania, în jurul anului 1948.

Nunta lui Leon și a Lisei, iulie 1965.

Oskar Schindler în Israel, în anii 1960.

De la stânga la dreapta. **Mila Page,** Oskar Schindler, **Lis, Leon,** David și o **femeie necunoscută, la Aeroportul Internațional din Los Angeles, în toamna anului 1965.**

Leon, Daniel și Lia, în 1990.

Stacy și Leon, în 1985.

Stacy și Leon la Liceul Huntington Park, cu ocazia zilei *Vino cu copilul tău la școală*, 1972.

Daniel și Leon, în 1987.

Leon în atelierul Liceului Huntington Park, 1963.

De la stânga la dreapta: Lis, Leon și Pesza, în 1985.

Leon ținând în mână legitimația din tabăra pentru deportați, 1995.

Leon și Silas, în 2012.

În sensul acelor de ceasornic:
Leon, Nick, Tyler și Brian, în 1999.

Leon și Mia, în 2010.

Leon și Ben, în 2011.

Leon și Marilyn J. Harran, în 2010.

Leon la acordarea doctoratului onorific la Universitatea Chapman, în 2011.

Leon și David în ianuarie 2011, la Gan Shmuel, Israel.

Postfață

Leon Leyson a murit pe 12 ianuarie 2013. Leon suferea de peste trei ani de limfom cu celula T. S-a ținut tare pe parcursul întregului chin. Nu și-a pierdut bunătatea și nici simțul umorului. Știa că Peter Steinberg fusese de acord să se ocupe de manuscris, dar nu a avut zile să afle că Atheneum avea să îi publice cartea. Motivația care l-a făcut să își spună povestea ani la rând, deși retrăia vremuri sfâșietoare de fiecare dată când vorbea, a fost dorința de a onora memoria familiei lui și a milioanelor de victime ale Holocaustului. Am convingerea că sufletul lui este liniștit știind că, prin această carte, povestea celor dragi lui, a eroului său, Oskar Schindler, și a timpurilor pline de un rău

nemaipomenit, dar şi de un curaj uimitor va dăinui peste generaţii.

Consider că, pentru aceia dintre voi care nu l-au cunoscut personal pe Leon, cea mai bună cale de a înţelege omul a cărui poveste tocmai aţi citit-o este să vă împărtăşesc omagiul adus de fiica lui, Stacy Miriam, şi de fiul său, Daniel Tsalig, la ceremonia de comemorare organizată de Dr. Marilyn Harran la Universitatea Chapman, pe 17 februarie 2013.

Mesajele lor transcrise mai jos sunt puţin prescurtate faţă de original.

Elisabeth B. Leyson

Din partea lui Stacy:

Mulţi oameni – prieteni şi străini – au avut bunăvoinţa să îmi împărtăşească amintirile lor frumoase despre tata, amintiri despre Leon prietenul, unchiul, verişorul, vecinul, colegul, profesorul. Auzindu-le pe acestea şi căutând în propriile mele amintiri, am realizat că, dacă ar fi să aleg un adjectiv care să îl descrie pe tata, acela ar fi „generos".

Evident, a fost generos cu povestea lui, spunând-o grupurilor de oameni din întreaga țară. Își făcea griji pentru cât de mare era grupul? Nu. Își făcea griji pentru apartenența religioasă a grupului? Nu. A cerut vreodată sau a acceptat bani pentru asta? Nu!

Și avea întotdeauna timp pentru a răspunde la întrebări și ca să audă apoi comentariile. Deseori depășea timpul acordat, dar puțini erau cei care observau.

Era generos cu aniversările lui. Din cauza tradițiilor culturale și a copilăriei lui traumatizante, nu era sigur de data exactă a nașterii sale. Avea o idee vagă și a ales ziua de 15 septembrie. Faptul că al doilea nepot al său s-a născut la aceeași dată, în 1994, i-a confirmat că alesese data corectă. Tata făcea mereu eforturi să fie alături de Tyler Jacob de ziua lor, zburând deseori în cealaltă parte a țării.

Era generos cu entuziasmul său. Se bucura de toate realizările copiilor, ale nepoților și ale copiilor prin alianță, oricât de mici și de neînsemnate ar fi părut ele. Ori de câte ori vorbeam la telefon, nu uita niciodată să întrebe: „Ce face amicul meu cu covrigi?" El și Brian, al treilea nepot, iubeau covrigii.

Îi plăcea să audă că un nepot al său învățase să stea în fundulеț sau că îi ieșise un dinte nou. Îi plăcea să îi asculte cântând pe copiii mei, deși abia învățau instrumentele, iar nouă ni se părea că nu erau prea pricepuți. Te putea determina să te simți bine numai pentru că făceai un lucru simplu, cum ar fi un indiciu la rebus sau faptul că îți învățai copilul să își lege șireturile. El era cel care spăla vasele și acasă, și când venea în vizită la noi. Una dintre fotografiile mele preferate l-a surprins cu mâinile într-o chiuvetă plină cu vase, zâmbind ca și cum nu exista o distracție mai mare.

Era generos cu toate cunoștințele lui. Nu era niciodată prea ocupat ca să răspundă la o întrebare sau ca să îți explice până când reușeai să înțelegi – lucru care s-a întâmplat chiar în decembrie anul trecut. Tata avea o colecție de aparate de măsurat mai puțin cunoscute. Fiul meu cel mare, Nick, era foarte curios cu privire la unul dintre acestea. La vremea aceea, tata își petrecea mai tot timpul dormind în camera lui, încercând să găsească alinare pentru durerile sale groaznice și constante. De obicei, de câteva ori pe zi, se simțea în stare să primească vizitatori pentru o scurtă

perioadă. Într-o seară, ne-am adunat cu toții în jurul patului său ca să profităm de un asemenea moment, iar Nick l-a întrebat despre mașinăria misterioasă. Foarte bucuros, tata a început să îi explice mecanismul și utilitatea obiectului într-un mod pe care îl înțelegeam cu toții. Acest lucru părea să îl scoată din realitatea lui pentru câteva clipe. Ne-a spus apoi cum să asamblăm aparatul. Ne-a dat exemple despre cum și când să îl folosim. A răspuns la întrebările noastre. Nick spune: „Întotdeauna avea timp să îmi răspundă și părea să știe câte ceva despre orice". Acum, dacă aveți nevoie vreodată să aflați cum se folosește un comparator cu cadran, știți la cine să apelați.

Tata era generos cu timpul lui. M-a învățat să citesc ora, apoi – la un moment dat – când l-am întrebat cât era ceasul, i-am spus tot eu, imediat: „Lasă, pot să mă uit și singură"; a fost atât de mândru!

În clasa a treia, am învățat tabla înmulțirii. Noi doi petreceam mult timp la masa din bucătărie, tot punând întrebări și dând răspunsuri. M-am blocat la șapte ori opt și a trebuit să îl repet iar și iar, până când l-am reținut. Am retrăit experiența aceea de fiecare dată când

copiii mei au învățat tabla înmulțirii și niciunul dintre noi nu uită că răspunsul este cincizeci și șase.

Putea, de asemenea, să zăbovească la o ceașcă de cafea fierbinte și își luase obiceiul de a „face o plimbărică" până la Starbucksul din apropiere. Și soțul meu are aceeași dragoste, aproape nenaturală, pentru Starbucks și, ori de câte ori se aflau în același oraș, mergeau și își petreceau timpul în mod plăcut la o ceașcă de cafea.

Era deosebit de generos cu râsul lui. Îi plăcea să audă o glumă bună – chiar și una slabă. Părea că are una pregătită pentru orice ocazie. De exemplu, dacă felia de pâine cu unt (sau ceva asemănător) cădea cu partea unsă în jos, îi plăcea să spună: „Probabil că nu am uns partea care trebuie". Avea un zâmbet frumos și un râs degajat, generos.

Odată, a spus așa: „Adevărul este că nu mi-am trăit viața în umbra Holocaustului". Experiențele din tinerețea tatălui meu în Europa au fost extraordinare, dar nu l-au definit ca om. Nu că aceste experiențe nu ar fi avut un impact enorm; desigur că au avut. Dar evenimentele de neinvidiat din viața lui nu l-au definit. El definea evenimentele. Acele întâmplări din copilărie

nu au făcut decât să înlăture luxul tineresc al egocentrismului, pentru a scoate la iveală caracterul omului care a fost destinat să fie.

Stacy Leyson Wilfong

Din partea lui Daniel:

Când a murit tata, am devenit foarte posesiv în privința lui. Când rabinii i-au adus elogiul lor la înmormântare, m-am gândit, doar pe jumătate în glumă: *Stați puțin, e al meu...* A fost mai mult decât un martor al istoriei evreilor. A fost tatăl meu. M-a dus la pescuit; la Ghizii Indieni; la antrenamentele de fotbal, baseball și baschet. A fost la toate meciurile mele de polo. A fost un tip fericit și am dus o viață fericită. Râdeam mult.

Așadar, iată câteva amănunte despre el care vă vor ajuta să îl cunoașteți mai bine!

Avea o înclinație deosebită pentru muzică și pentru limbile străine. Învăța cu ușurință limbi străine și le vorbea cu un accent perfect, precum engleza (în plus, idiș, poloneza, ebraica, germana, rusa... suficient de bine încât să fie arestat de câțiva soldați sovietici în timpul ocupației sovietice din Cracovia, fiind considerat

dezertor rus; vorbea maghiara atât de bine, încât cunoştinţele sale de origine maghiară din tabăra pentru deportaţi au crezut că este ungur; puţină cehă, puţină japoneză şi ceva spaniolă).

Mi-a tolerat aproape toate fazele muzicale. Îi plăceau aproape toate formaţiile care îmi plăceau mie şi obişnuiam să discutăm despre sensul versurilor din cântece. Am fost mereu de acord că ne plăceau cântecele în acorduri minore. Cred că acordurile minore îi aminteau tatălui meu de vechea lui ţară.

Avea centura neagră la judo, a fost un jucător de tenis destul de bun şi un jucător excelent de popice, cu o aruncătură de stânga ieşită din comun.

Mi-a spus că prima gură de bere este cea mai bună. „Dacă s-ar putea îmbutelia numai prima gură", obişnuia el să spună. Mai târziu, mă gândeam: „Chiar îmbuteliază prima gură, nu-i aşa?"

Mi-a spus că nu a ştiut nimic până la cincizeci de ani. Din punctul meu de vedere, părea să ştie cum funcţionează fiecare lucru şi putea să repare orice. Avea, de asemenea, sfatul potrivit pentru orice situaţie. M-a învăţat aproape tot ce ştiu şi e de valoare, ca de

exemplu cum să abordezi sarcinile ce par de neîndeplinit. „Ține capul plecat și mergi la muncă", mi-a spus el. Acum, că nu mai este, îmi doresc să îl fi ascultat mai mult, pentru că avea multe cunoștințe de tot felul și toate veneau din experiența lui unică de viață.

Îi plăcea cafeaua. Neagră. Mult.

Sfatul lui preferat pentru mine era: „Nu fi prost". Bun sfat. Am făcut multe prostii cât am crescut. Încă mai fac. De exemplu: acum câteva luni, tata a venit în timp ce lucram prin gospodărie. Ușa de la dulapul fiicei mele se freca de covor, așa că am decis să tai partea de jos cu un fierăstrău electric pe care tocmai mi-l dăruise. Eram destul de mândru de mine în timp ce duceam ușa în garaj. „Fă-i o crestătură", mi-a spus el. „Știu care capăt al ușii este partea de sus, m-am gândit eu, nu am nevoie de crestătură." Desigur că am tăiat partea greșită a ușii, așa că acum este un gol uriaș în partea de sus a acesteia. Și tăietura nici măcar nu e dreaptă. M-a bătut la cap cu asta până la sfârșit. Dar ultimul lui comentariu despre asta, înainte să moară, a fost cam așa: „E în regulă. Ai idee de câte ori am făcut și eu la fel?"

Presupun că este normal ca tinerii adulți să vrea să fie altfel decât părinții lor. A fost o vreme când așa eram și eu. Dar acum nu mai sunt un tânăr adult și, privindu-l pe patul de spital, mă tot gândeam în sinea mea: „Aș vrea să fiu ca el cât mai mult posibil". A fost un tip așa de extraordinar, că nu putea să dispară pur și simplu. Tot ce pot spera în acest moment este să duc o viață care l-ar face să fie mândru. Voi încerca să fac asta.

Daniel Leyson

Mulţumiri

Niciodată, nici în 1994, când a vorbit pentru prima dată în faţa unui public, nici în numeroasele sale prezentări din următorii optsprezece ani – uneori avea în medie una pe săptămână –, Leon nu a folosit notiţe. Se baza pe sesiunea de întrebări care urma după discurs, pe conversaţiile informale cu cei care rămâneau pentru o îmbrăţişare sau ca să se fotografieze cu el, pe filmările făcute în câteva locaţii şi pe sutele de scrisori primite de la elevi, ca să îl ajute să revizuiască şi să clarifice esenţa poveştii sale. Voia să se asigure că nu se repetă aceeaşi întrebare la un alt eveniment. În decursul anilor, s-a conturat un miez care a devenit baza acestei cărţi. Dar era puţin pe hârtie.

Leon a vorbit pe tot cuprinsul Statelor Unite, dar și în Canada. De fiecare dată, a existat un interes imens față de experiențele lui. Suntem recunoscători fiecăruia dintre voi care ați participat la vreunul dintre discursurile sale. Sensibilitatea și bunătatea voastră i-au conferit lui Leon curajul și energia de a continua să își spună povestea, chiar și atunci când sănătatea i se deteriorase.

Comunitatea din Fullerton unde Leon a trăit peste patruzeci de ani l-a sprijinit în mod deosebit; reacția voastră pozitivă i-a confirmat și lui valoarea poveștii sale. Sharon Quirk-Silva, membru al Ansamblului California și fost primar al orașului Fullerton, a recunoscut contribuția adusă de Leon comunității și școlilor locale și i-a omagiat memoria la adunarea statală a Zilei Memoriale a Holocaustului de la Sacramento, pe 8 aprilie 2013.

Numeroșii lui prieteni l-au ajutat enorm atunci când a început să se confrunte cu amintirile dureroase ale copilăriei. Mulți dintre voi au participat la numeroase prezentări și l-ați invitat să vorbească la locul vostru de rugăciune sau în organizația comunității voastre.

Empatia voastră l-a încurajat să continue, deşi – de fiecare dată când îşi spunea povestea – retrăia supliciul acelor ani de pericol şi durere.

Mai mulţi profesori din sudul Californiei l-au invitat pe Leon să vorbească în şcolile sau în universităţile lor în fiecare an timp de aproape cincisprezece ani. Asemenea oportunităţi au jucat un rol esenţial în elaborarea acestei cărţi. Aducem mulţumiri speciale lui Irene Strauss de la Şcoala Gimnazială Parks; lui Bob Jensen, Doreen Villasenor şi Vince White de la Colegiul Fullerton; Dr. Sy Scheinberg de la Universitatea de Stat California din Fullerton; Dr. James Brown de la Universitatea Chapman. Încrederea voastră în Leon a întărit-o pe a lui.

După fiecare prezentare, cel mai frecvent comentariu era că Leon ar fi trebuit să scrie o carte. El răspundea: „Lucrez la asta", dar nu a existat niciun progres real până în momentul în care Emily Scott, studentă la istoria Holocaustului la Universitatea Chapman, l-a intervievat pe Leon şi a adunat notiţele sub forma proiectului ei de licenţă. Devotamentul şi entuziasmul lui Emily l-au impresionat profund pe Leon.

În urma unei prezentări de la Clubul Great Vest Side din Chicago, Louis Weber, editor la ziarul *The Holocaust Chronicle* și director executiv la Publications International, l-a îndemnat pe Leon să aștearnă pe hârtie experiența sa în Holocaust. Domnul Weber a oferit numele și CV-ul său câtorva scriitori profesioniști care l-ar fi putut ajuta să organizeze conținutul. Leon a angajat-o pe Sophie Sartain, cu care a lucrat peste un an. Sophie a înregistrat conversațiile cu Leon și a produs o arhivă extraordinară a trecutului său. Întrebările ei abile l-au ajutat pe Leon să adauge detalii semnificative subiectelor pe care abia putea să le abordeze în prezentările sale de o oră și jumătate.

Alte mulțumiri sunt adresate administrației Universității Chapman, în special președintelui James L. Doti și rectorului Daniele Struppa, pentru promovarea educației despre Holocaust ca element esențial al curriculumului universității. Jessica MyLymuk, Ashley Bloomfield și Joyce Greenspan de la Centrul Rodgers de Educație despre Holocaust al Universității Chapman și asociatul de cercetare Jeff Koerber au sprijinit enorm cu toții acest proiect. Aducem mulțumiri numeroșilor

colegi și prieteni de la Chapman, precum și membrilor Comisiei de Vizitatori de la Centrul Rodgers pentru încurajările lor permanente.

Recunoștința noastră merge către David M. Crowe, autorul cărții *Oskar Schindler: The Untold Account of His Life, Wartime Activities, and the True Story Behind „The List"*[1], care și-a împărtășit cu generozitate informațiile cu Marilyn. Dorim să le mulțumim de asemenea lui Tom Zoellner de la catedra de limbă engleză a Universității Chapman și Dr. Jan Osborn, care a oferit recomandări prețioase pentru o variantă brută a manuscrisului. Tom, un scriitor desăvârșit, ne-a oferit sfaturi de expert și a consiliat-o pe Marilyn pentru formularea propunerii oficiale.

În perioada în care sănătatea lui Leon a devenit tot mai fragilă, Tom a trimis propunerea lui Peter Steinberg, de la Agenția Peter Steinberg. Peter a recunoscut imediat valoarea poveștii și a contactat-o pe Caitlyn Dlouhy, vicepreședinte și director editorial la Atheneum Books de la Simon&Simon Publishers și,

[1] Oskar Schindler: povestea nespusă a vieții sale, a activităților din timpul războiului și povestea adevărată din spatele „listei" (n. tr.)

după cum s-a exprimat Peter, „cel mai bun editor de cărți pentru tineri din țară". Peter, îți mulțumim pentru entuziasm și pricepere!

La două zile de la primirea manuscrisului, Atheneum a făcut o ofertă pentru publicarea cărții, oferindu-ne ocazia neprețuită de a lucra cu Caitlyn. Conștiinciozitatea, diplomația, receptivitatea și răbdarea ei ne-au călăuzit prin procesul de revizuire. Nimeni nu ar putea cere o călăuză mai devotată. Caitlyn, îți mulțumim! Încrederea ta în valoarea poveștii lui Leon este (aproape) la fel de solidă ca a noastră.

Dorim să îi mulțumim și lui Dan Potash, care a creat coperta și layoutul cărții. Ilustrațiile completează contextul cu o combinație potrivită între realitate și sugestie. Îi mulțumim, de asemenea, lui Jeannie Ng., care a excelat ca redactor coordonator – o muncă ce necesită o atenție deosebită pentru detalii și o colaborare strânsă cu scriitorul.

Familia extinsă a lui Leon din California, Virginia, Oregon, New Mexico și din Israel a reprezentat o sursă valoroasă de informații și de acurateţe. Voi sunteți cei care l-ați ajutat pe Leon pe vremea când se lupta

cu tristeţea copilăriei şi a tinereţii sale şi aţi făcut tot posibilul să vă asiguraţi că viaţa lui „adevărată" era plină de dragoste şi fericire. Vă mulţumim că i-aţi arătat afecţiunea voastră în atât de multe feluri. Mulţumiri speciale şi pentru Beaty Kaufman, Anne Ambers şi Camille Hahn Leyson, pentru contribuţia adusă numeroaselor variante.

Eu (Lis) îi mulţumesc şi surorii mele, Su Grossman. Su ne-a oferit lui Leon şi mie confort, îndrumare, entuziasm şi sprijin în anii în care noi lucram la această carte. Generozitatea ei nu cunoaşte limite.

Pentru Stacy şi Dan şi pentru partenerii lor de viaţă, Dave şi Camille, dar şi pentru Nick, Tyler, Brian, Mia, Benjamin şi Silas: faptul că aţi existat a reprezentat pentru Leon o lumină călăuzitoare semnificativă şi omniprezentă. Sufletul lui trăieşte în fiecare dintre voi.

– Marilyn J. Harran şi Elisabeth B. Leyson

Leon Leyson avea numai 10 ani când naziștii au invadat Polonia, iar familia lui a fost forțată să se mute într-un ghetou din Cracovia. Cu un noroc incredibil, perseverență și curaj, Leyson reușește să supraviețuiască sadismului naziștilor. În final, generozitatea și iscusința unui ofițer german numit Oskar Schindler au fost cele care i-au salvat viața lui Leon, ca și unor membri din familia sa, numele lor fiind adăugate pe lista muncitorilor evrei din fabrica acestuia – o listă ce a devenit faimoasă în toată lumea: Lista lui Schindler.

Aceasta este singura carte de memorii publicată vreodată de un copil supraviețuitor de pe Lista lui Schindler și ilustrează perfect demnitatea autorului, o remarcabilă lipsă de resentimente, dar și o față a războiului văzută prin ochii unui copil speriat, al cărui unic deziderat era să supraviețuiască fiecărei zile în parte.